КНЯЗ БИСМАРК - СЪЗДАТЕЛЯТ НА МОДЕРНА ГЕРМАНИЯ

Константин Косев

КНЯЗ БИСМАРК
СЪЗДАТЕЛЯТ НА МОДЕРНА ГЕРМАНИЯ

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
• Проф. МАРИН ДРИНОВ •

Константин Косев

КНЯЗ БИСМАРК
СЪЗДАТЕЛЯТ НА МОДЕРНА ГЕРМАНИЯ

сканирал: Ж.Войников

http://www.bulgari-istoria-2010.com/

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „Проф. МАРИН ДРИНОВ“
София • 1996

Авторът описва по-съществените моменти от живота и делото на Ото фон Бисмарк, един от най-бележитите държавници на XIX в. Личността и делото на „Железния канцлер“ са интерпретирани в контекста на своеобразния революционен преход на германците от Средновековието към Новото време. В центъра на вниманието са виртуозните външнополитически комбинации на Бисмарк в динамичните взаимоотношения на Прусия—Германия с другите велики европейски държави; изясняват се неговият загадъчен, изненадващо голям интерес към Източния въпрос и важната роля на Бисмарковата дипломация за развръзката на балканските националноосвободителни движения, включително и на българското. Интерес представлява и прочутото политическо завещание на княз Бисмарк, чието пренебрегване впоследствие причинява толкова много страдания на германския народ и поставя под заплаха съществуването на неговото велико творение — Германия.

ISBN 954-430-449-5

© Константин Димитров Косев, 1996

ПО ПЪТЯ КЪМ НОВОТО ВРЕМЕ

Първостроителят на модерна Германия княз Ото фон Бисмарк е роден на 1 април 1815 г. в замъка Шонхаузен край р. Елба. По повод на рождената си дата по-късно той шеговито ще възкликне пред близките си сътрудници: „Господа, аз съм политик по рождение — неслучайно съм роден на 1 април.“ Годината е също забележителна. Тя маркира краха на Наполеоновото могъщество. През тази знаменателна 1815 година един велик политически мъж напуска историческата сцена, за да се появи друг. Европейските коронованi владетели тържествуват над сломена революционна Франция, дръзнала да наруши консервативния аристократически ред на стария континент. Еретичните бунтовни идеи на Френската революция за премахване на съсловните привилегии, за свобода и равенство на хората пред закона, за принципно ново буржоазно обществено устройство, осигуряващо възможности за творческа изява на човека и простор за неговата стопанска предприемчивост, изглеждат сякаш завинаги задушени под развалините на Наполеоновата империя. Победителите са безпощадни в това отношение. На Виенския конгрес през 1815 г. те създават т. нар. „Свещен съюз“, чието призвание е да възстанови легитимната власт на коронованите особи и зорко да охранява съществуващия консервативен ред от всякакви революционни посегателства. Главните гаранти на възцарилата се аристократическа солидарност са Русия, Австрия и Прусия. В гнетящата атмосфера на развилнялото се мракобесие бъдещето на буржоазните идеи изглежда отчайващо безнадеждно. Ала точно през 1815 г. се ражда човекът, който по свой начин ще спомогне тези идеи по-късно отново да си пробият път в живота.

Бисмарк има съществени и безспорни заслуги за по-нататъшното разпространение и утвърждаване на буржоазната ценностна система в социалните отношения. В този смисъл той с основание може да се смята за истински революционер, който проправя пътя на Германия в прехода ѝ от Средновековието към Новото време. Куриозното в случая е, че този буржоазен по своята същност революционер е аристократ по произход, отявлен роялист по убеждение и типичен прусак по манталитет и възпитание. Затова не е чудно, че буржоазните преобразования на немска почва ще протичат в своеобразна, подчертано консервативна модификация. За разлика от радикалния революционен взрив на третото съсловие във Франция под знака на републиканската емблема и Марсилезата, Бисмарк ще действа по друг начин. Неговата революция протича в името на популярната идея за национално обединение на германците в единна държава под егидата на пруската монархия. Тази идея намира много съмишленици и поддръжници сред широки слоеве на немското общество — от пруския двор и аристокрацията до буржоазните прослойки и плебейските низини. Същевременно социално-буржоазната същност и насоченост на Бисмарковата революция са достатъчно добре завоалирани, за да не се забелязват и да не стряскат хората със синя благородническа кръв. Това ще знае само той — главният инициатор и осъществител на тази безпрецедентна историческа операция. Революцията става организирано „от горе“ по чисто пруски начин — дисциплинирано, под строй и, разбира се, насилствено чрез война с „желязо и кръв“.

Потомственият юнкер-аристократ безпогрешно долавя пулса на настъпващото ново време, както и закономерните тенденции на общественото развитие. Но още по-важно е, че прозрението му се съчетава с неговата непоколебима решимост да превъзмогне ограниченията на всякакви егоистични съсловно-класови интереси, догми и предразсъдъци, както и с невероятната му дързост да се противопостави на собствената си привилегирована аристократична класа в името на общонационалните германски интереси.

Новосъздадената от него обединена германска държава наистина се отличава със своята консервативна, силно централизирана авторитарна монархическа система на управление. Но в същото време по волята на „Железния канцлер“ в страната се създават и налагат такива радикални буржоазно-либерални закони по подобие на Наполеоновия кодекс, които разкриват най-широк простор за буржоазните преобразования в духа на пазарните взаимоотношения и принципи. Едва сега благородниците аристократи ще усетят, че е дошъл краят на техните привилегии. Много от „фоновците“, за да оцелеят, са принудени от обстоятелствата да се превърнат в буржоа. А всички останали, които не са способни да се приспособят към новите условия, ще губят постепенно своите предишни позиции в обществото и чрез злонамерени интриги в кайзерския дворец ще се мъчат да злепоставят и отстранят от властта злия гений — всемогъщия канцлер. Немската буржоазия пък, неуспяла някога сама да постигне целите си в революцията през 1848 г., плахо и безропотно ще върви след Бисмарк и с всеки изминал ден ще усеща, че нещата се нареждат като по чудо в съответствие с нейните интереси. Ала едновременно с бързото ѝ възмогване ще растат съответно и претенциите ѝ. А заедно с растящите ѝ претенции ще се засилва и нейното недоволство срещу маститиия канцлер-благодетел, превърнал се в досаден опекун.

ИЗРАСТВАНЕТО НА БИСМАРК КАТО ПОЛИТИК И ДЪРЖАВНИК

Дългият жизнен път на тази изключителна личност започва от замъка Шонхаузен, недалеч от устието на р. Елба, в Померания. Ранните му детски и младежки години с нищо не предвещават последвалата шеметна блестяща политическа кариера. Бащата, Фердинанд Бисмарк, е типичен юнкер, който не особено успешно управлява имението си. Повече го привлича военното поприще. Такава е семейната традиция от няколко поколения. Фердинанд Бисмарк заедно с още няколко родственици активно участва във войните на Прусия срещу Наполеон. Под влияние на баща си младият Ото Бисмарк също мечтае за военна кариера. Майка му Вилхелмине обаче решително се противопоставя на подобни мераци. Тя произхожда от професорско чиновническо семейство и предпочита да види сина си като преуспяващ дипломат. Нейната воля надделява. Ото Бисмарк следва в университетите на Гьотинген и Берлин, където получава юридическо образование. След това той прави опит да постъпи на дипломатическа служба, но се оказва, че за това са нужни солидни референции. Фамилията му обаче няма достатъчно влиятелни връзки по върховете на пруската управленческа йерархия. Бисмарк трябва да се задоволи с дребна чиновническа служба, която много скоро му става противна. С накърнено честолюбие младият юнкер зарязва чиновничеството и поема управлението на фамилното имение в Померания.

Още през тези ранни години ярко се откроява неговият своенравен характер. Буйният му темперамент се съчетава със суров нрав, силна воля и безцеремонна твърдост, стигаща често до отявлена грубост и арогантност. Неслучайно по-близките му приятели го кръщават с прякора „дивак“. Макар още твърде млад, той проявява учудващо за възрастта си презрение към всякакви човешки илюзии. Любимото му занимание е ловът, участва в пиянски компании, замесва се в скандални истории, завършващи понякога с дуели. Винаги е в центъра на вниманието. Дори с външността си респектира околните. Той е висок и едър мъж със северен тип телосложение, притежава изключителна физическа сила, издръжливост и светкавичен рефлекс. Тежкият му оловно-синкав поглед сякаш пронизва събеседника. С цялата си достолепна външност и осанка той се старае винаги да изглежда мрачен и зловещ, за да всява смущение и страхопочитание у хората, с които общува. Това постига с вродената си артистична дарба, която по-късно рационално ще използва в своята политическа дейност.

По това време Бисмарк има вече ясно оформени политически възгледи. Мимолетните му увлечения по републиканските идеи бързо отшумяват. Той става краен монархист по убеждение и със страст защитава тогавашния пруски крал Фридрих Вилхелм IV. С тази своя позиция Бисмарк привлича скоро вниманието на управниците. През 1847 г. с благоволението на краля той става резервен депутат в т. нар. „Обединен ландтаг“ (аристократичносъсловен парламент на Прусия). Това е първата му крачка по пътя към висините на държавната власт. Бисмарк не пропуска своя шанс. Една аристократична опозиционна групировка в Обединения ландтаг се опитва да наложи на краля конституция. Младият депутат веднага се възползва от създалата се възможност да демонстрира по ярък начин своята лоялност към кралския двор. Той застава твърдо на страната на Фридрих IV и произнася силно шокираща реч срещу опозиционерите. Разгневената опозиция шумно реагира с остри упреци, на които Бисмарк предизвикателно отговаря само с една фраза: „В нечленоразделните ви звуци, господа, не виждам никакви аргументи.“ Този невъзмутим отговор предизвиква бурен скандал, ала желаният ефект е постигнат — Бисмарк става известен, неговото име трайно се вписва сред най-доверените лица в кралската номенклатура.

През март 1848 г., под влияние на революционните събития във Франция, Прусия също е обхваната от метежи и брожения. Плахите опити на хилавата немска буржоазия да оглави революцията завършват с провал. Бисмарк е преизпълнен с презрение към нейното безсилие. Той окончателно се убеждава през тези дни, че здравата централна монархическа власт е нещо по-добро за Прусия и Германия от хаоса и празнодумството на либерално-демократичната буржоазия. Точно това убеждение го тласка към екстремизъм. В тези критични мигове за монархията той става по-голям роялист дори от краля. Стига се дотам, че неговата ултрамонархическа позиция започва да плаши Фридрих IV, който, за да не се компрометира, се старае да отбягва натрапчивото съдействие на своя поддръжник. А в това време Бисмарк действа напористо. Той се свързва с кронпринца Вилхелм и неколцина генерали от пруската армия и с тяхна помощ бързо организира безцеремонна въоръжена разправа с метежниците. Именно в тези драматични събития се проявяват найотличителните неща, които характеризират облика на Бисмарк като политик — увереността в собствените сили, умението точно да преценява силите на противника, усещането на момента за нанасяне на решителния удар.

Според Бисмарк силата е главният политически аргумент. В нея той вижда разковничето на успеха. През следващите години това разбиране ще се повтаря многократно в различни варианти: „Германският въпрос не може да се реши с парламентарни дискусии, а само на бойното поле и със средствата на дипломацията. Всички други приказки и сладкодумни решения струват колкото лунните блянове на сантименталните юноши.“ Малко по-късно същата мисъл ще звучи така: „Германия трябва да разчита и да се надява не на либерализма на Прусия, а на нейната мощ. Големите проблеми на нашето съвремие се решават не с речи и парламентарни резолюции, а с желязо и кръв.“ А още по-късно, през 1864 г., ще допълни: „Нека не се заблуждаваме. Въпросите на държавното право се решават в края на краищата с помощта на щиковете.“ В своите мемоари „Мисли и спомени“ много по-късно Бисмарк отново се връща към тези разсъждения и прави опит да ги обоснове и мотивира теоретически.

Вселилият се у Бисмарк култ към силата, изявен така ярко по време на събитията от 1848 г., съвсем не означава обаче, че още тогава той смята Прусия за фактор, способен да осъществи германското обединение за сметка на Австрия. Тази идея ще го осени по-късно. А дотогава, с присъщия му прагматизъм, той е готов да преглътне унизителното споразумение между Австрия и Прусия в Олмюц, според което Прусия е принудена да се откаже от всякакви претенции в немския регион. Бисмарк си дава ясна сметка, че Прусия е твърде слаба по това време и не би могла да мери мегдан като равностоен противник с Австрия. Но може би точно това му дава първоначалния тласък за последвалите дръзки планове и амбиции.

През май 1851 г. Бисмарк е назначен най-напред като съветник, а малко по-късно и като посланик на Прусия в Съюзния общогермански парламент във Франкфурт на Майн. Това е кралската отплата за твърдата му лоялна промонархическа позиция през дните на революционния метеж. Очевидно кралят вижда в негово лице подходящата силна личност, която ще съумее да защитава енергично пруските интереси в Съюзния парламент. Във Франкфурт Бисмарк има добра възможност да опознае отвътре задкулисните механизми, които движат и формират специфичните взаимоотношения между многобройните немски държави и херцогства. Същевременно обаче тук още повече се задълбочава презрението му към парламентарното празнословие. Той рязко се откроява на фона на сивата филистерска посредственост. Младият дипломат е в стихията си — създава връзки, събира информация, печели съмишленици, трупа ценен дипломатически опит. Точно в тази обстановка у него за пръв път проблясва идеята за начина, по който може да се постигне обединението на Германия. Бисмарк си изработва твърде оригинална концепция по този въпрос. Тя е толкова нестандартна, че звучи шокиращо и се възприема с еднакъв скептицизъм и от опоненти, и от съмишленици.

Най-интересното в неговата концепция е, че тя се основава на едно фундаментално преосмисляне на събитията от 1848 г. Юнкерът от Померания, който участва активно в безпощадното задушаване на революцията, коренно променя отношението си към нея и изненадващо я оценява като позитивно явление, предизвикано от обективни обстоятелства в хода на естественото историческо развитие. С други думи, според Бисмарк промяната е неизбежна. В духа на тези разсъждения той просто смайва пруския крал, като изрича пред него знаменитата си еретична фраза: „Ваше Величество, аз смятам, че щом е съдено да има революция, ще бъде най-добре, ако я извършим ние.“

Според Бисмарк пруската монархия и дворянството могат да се запазят само ако те самите оглавят германското обединение. Единствено така ще може да се предотврати конфликтът с буржоазията, която ще бъде принудена, а и заинтересована кротко да върви след водачите. Във всички случаи обаче военният конфликт с Австрия ще е неизбежен. Твърдо убеден в това, Бисмарк пристъпва оттук нататък към системна подготовка за предстоящия съдбоносен сблъсък. Именно в него той вижда първата крачка към германското обединение на юнкерско-династична основа под върховенството на Хохенцолернова Прусия.

Същевременно той съзнава, че осъществяването на подобни амбициозни планове е немислимо без съответната благоприятна международна политическа обстановка. Такава обстановка обаче не се създава от само себе си. Тя трябва старателно да се подготви. Бисмарк пристъпва с усърдие към широкомащабна дейност. Именно във връзка с тази му дейност ще се проявят неговите изключителни способности като политик и дипломат.

Дипломатическата дарба на Бисмарк се развива и усъвършенства в школата на най-добрите майстори на това изкуство. Той изучава старателно тънкостите на занаята, като използва рационално всички възможности. Първата му школа е Съюзният парламент във Франкфурт. Цели 8 години Бисмарк внимателно следи сложните комза Варна

бинации на своите евентуални бъдещи съперници и противници. Особен интерес проявява естествено към австрийската дипломация, преминала през школата на Метерних — най-съвършения майстор на задкулисните интриги. Много полезно се оказва и тригодишното му пребиваване в Петербург като посланик (1859—1862). Тук се сближава с А. М. Горчаков, известен с репутацията на един от най-опитните дипломати в Европа по онова време. Бисмарк сам признава, че дългите му беседи с Горчаков са за него „истински уроци по дипломация“. През 1862 г. той е за кратко посланик и в Париж. Тук също има какво да вземе от дипломатическия арсенал на бъдещия си противник Наполеон III. В своите мемоари Бисмарк отбелязва, че във Франция подробно се запознал с историческите корени и същността на бонапартизма. Така в течение на близо 11 години той натрупва солиден дипломатически опит, а същевременно получава автентична информация направо от първоизточниците за принципите, върху които е изградена и функционира политиката на трите най-важни за него държави с оглед на замислените планове — Австрия, Франция и Русия.

Понякога сравняват Бисмарк с известния френски дипломат от началото на XIX в. Ш. Талейран. Пътищата и на двамата са осеяни с блестящи успехи, и двамата умеят добре да скриват своите мисли и намерения, еднакво умеят да се възползват от слабостите както на противниците, така и на съюзниците си. Но ако съществува прилика в дипломатическите им похвати и умения, те са коренно противоположни като личности, като стил и нравствена и морална норма на поведение. Различието е много показателно. Талейран служи на своя господар, той продава майсторството си в името преди всичко на личния си интерес. Докато Бисмарк служи на една национална кауза, станала негова съдба. Той никога не се поддава на изкушения за лично облагодетелстване. Винаги е войник на дълга към отечеството. Общодържавният интерес стои над всичко. Както Талейран, той често си служи с интригата, но главното му оръжие е силата на волята. С огромната си воля, подобно на същински хипнотизатор, Бисмарк предизвиква сякаш парализа у своите събеседници и партньори. За всеки делови разговор той старателно се подготвя предварително и прилага съответните най-подходящи психологически похвати с оглед на ефекта, който желае да постигне. Понякога е учтив и внимателен, а друг път — груб и предизвикателен. Зависи от случая. Веднъж, по време на заседанията на Берлинския конгрес през 1878 г., руският пълномощник граф П. Шувалов помолва Бисмарк за ходатайство пред турската делегация, която се опитва да изнудва Русия за допълнителни отстъпки извън предварителните договорености. Бисмарк се съгласява да му услужи. През нощта той се явява изненадващо в резиденцията на турската делегация в парадна униформа и с каска на главата, за да изглежда внушително зловещ. Турският представител толкова се стъписва от неочакваната визита, че веднага се отказва от всякакви претенции към Русия.

В много случаи Бисмарк осъществява своите дипломатически сондажи под формата на наивна, почти инфантилна откровеност. Но когато е необходимо, тази негова наивна откровеност изведнъж прераства в груба заплаха. Например още през 1862 г., далеч преди войната срещу Австрия, той открито заявява на австрийския посланик в Берлин граф М. Кароли каква ще бъде неговата политика спрямо Хабсбургите, когато дойде на власт: „Нашите отношения или трябва да се подобрят, или да се влошат. Аз съм готов да съдействам за подобряването им, но ако вие продължавате да ми пречите, то тогава не разчитайте, че ще ме трогнете с вашите приказки за дружба и съюз. Скоро ще ви се наложи да се отнасяте с нас като към велика държава.“ При тези думи посланикът на надменна Австрия просто онемява от почуда.

Със същия трик на престорена откровеност Бисмарк излага през юни 1862 г. своите планове и намерения пред Дизраели, лорд Биконсфилд в Лондон: „В най-скоро време ще се наложи аз да оглавя политическото ръководство на Прусия. Първата ми работа ще бъде, със или без подкрепата на ландтага, да реорганизирам пруската армия. След това ще се възползвам от първия удобен момент, за да обявя война на Австрия. Целта ми е да унищожа сегашния германски съюз и да обединя всички малки и средни немски държави в единна Германия под върховенството на Прусия. Аз дойдох при Вас, за да Ви съобщя какви са моите намерения.“

Думите на Бисмарк предизвикват пълно недоумение у Дизраели. Свикнал с традиционния замъглен дипломатически изказ, той дълго се мъчи да разбере какъв е подтекстът на казаното. Едва по-късно, след допълнителни размишления, той ще стигне до заключението: „Изглежда, че този човек наистина говори това, което мисли.“ В случая това е точно така — Бисмарк казва онова, което мисли. Такъв е смисълът на конкретния дипломатически сондаж. Но далеч невинаги той постъпва така. Много повече са примерите, когато Бисмарк старателно крие своите намерения. Най-типичният пример в това отношение е позицията му по т. нар. „Източен въпрос“. Той умишлено разпространява и утвърждава публично версията, че изобщо не се интересува от „бъркотиите в Ориента“. В този смисъл са известните му образни фрази, че „никога не би пожертвал костите дори на един померански гренадир заради балканските крамоли“.

И още: „Аз изобщо не смятам за нужно да чета дипломатическата поща от Константинопол.“ На тази умело внушавана версия вярват почти всичките му политически партньори, както и широката общественост. Това умишлено насаждано заблуждение се възприема и трайно се утвърждава дори в съвременната историография. Така Бисмарк извлича огромна полза като „честен посредник“ между великите сили по Източния въпрос, за да стане главен арбитър в европейските международни отношения. В действителност обаче, както ще стане ясно по-нататък, Бисмарк твърде много се интересува от Източния въпрос и почти няма ден в дългогодишната му политическа дейност, в който да не се занимава с него. Източният въпрос заема особено важно, възлово място в цялостната му външнополитическа стратегия, която е изградена върху принципа на политическите компенсации. Именно с помощта на Източния въпрос Бисмарк успява да регулира отношенията на Германия с другите велики държави.

В положението си на политик и дипломат, Бисмарк проявява още едно забележително качество — психическа издръжливост и самообладание. Това изглежда доста странно, като се знае, че е сангвиник по темперамент и има подчертана склонност към бурни и невъздържани реакции. Оказва се обаче, че той добре умее да регулира емоционалните си изблици според случая, като ги използва само когато иска да сплаши някого, за да наложи своето мнение. В подобни моменти Бисмарк изглежда страшен. Граф Андраши разказва как веднъж, по време на преговорите за подписване на съюзен договор между Германия и Австро-Унгария през 1879 г., Бисмарк така се разярил по повод на някакви австро-унгарски претенции, че Андраши се уплашил да не бъде удушен. В следващия миг обаче, като разбрал, че е постигнал целта си, германският канцлер внезапно се преобразил, усмихвайки се добродушно и любезно.

Любопитно е, че същите психологически атаки Бисмарк прилага и във взаимоотношенията си с краля. В деня на пруската победа срещу австрийците при Кьонигрец в 1866 г. крал Вилхелм I, който преди това твърде неохотно и с големи колебания се съгласява да обяви война на Австрия, сега изведнъж, добил кураж, настоява на всяка цена да влезе триумфално на бял кон с генералите си във Виена. Бисмарк категорично се противопоставя на неговите инфантилни прищевки. Той иска да пощади достойнството на победена Австрия, възнамерявайки по този начин да си открие пътя за бъдещ съюз с нея. Затова настоява за незабавен мир без никакви други претенции към победените освен само едно-единствено условие — Австрия да се оттегли окончателно от германския регион в полза на Прусия. Между краля и Бисмарк възниква остър конфликт по този въпрос. Когато разбира, че не може да го придума с разумни аргументи, Бисмарк му устройва страхотен истеричен припадък и в края на краищата постига целта си.

Отношението на Бисмарк към монарха е доста интересно. От една страна, той е отявлен монархист по убеждение и често съзнателно демонстрира публично политическите си предпочитания. В същото време, от друга страна, се отнася с явно пренебрежение към личността на монарха и не се съобразява с него в ежедневната си политическа дейност. В хода на подготовката на военната кампания срещу Австрия без знанието на краля той установява връзки с националноосвободителните революционни движения в Унгария и на Балканите, възнамерявайки да ги използва като съюзници, за да минира австрийските позиции в тила. Зложелателите на Бисмарк веднага го наклеветват пред краля, че заговорничи със съмнителни революционни субекти. Кралят естествено е страшно възмутен от идеологическите прегрешения на своя пръв министър и веднага го извиква, за да го мъмри. Бисмарк изслушва с насмешка кралските упреци и безцеремонно му отвръща, че смята неговите догматически предразсъдъци за чиста перверзия. А след това добавя, че няма да се поколебае да се съюзи и с дявола, ако това е нужно за благото на Германия. Кралят смутено преглъща горчивия хап и безпомощно се примирява.

Още по-драстично е пренебрежението, проявено от германския канцлер спрямо монарсите на трите империи Германия, Австро-Унгария и Русия, събрали се през 1872 г. в Берлин, за да положат основите на т. нар. „Съюз на тримата императори“. Инициатор на срещата е Бисмарк. Той преследва точно определени политически цели, за които обаче коронованите особи изобщо не подозират. Кайзер Вилхелм I, император Франц Йосиф и цар Александър II съвсем сериозно обсъждат предложената им тема за необходимостта от ефикасни мерки против революцията и комунарите. Това е официалният предлог за срещата. А истинската тема е съвсем друга — тя засяга френско-германските отношения. Бисмарк се опитва в беседите си с Горчаков и Андраши да отклони по някакъв начин Русия и Австро-Унгария от благосклонната им позиция спрямо Франция. Той иска да ги ангажира в нови съюзни отношения под негов контрол, за да изолира политически своя главен противник. Монарсите са напълно изолирани от играта, Бисмарк ги третира като деца, на които дава нещо да се забавляват, докато той си върши работата. На всичкото отгоре след това публично им се подиграва за смешното положение, в което ги е поставил: „За пръв път в историята тримата императори седнаха да обядват заедно в интерес на мира. Аз бих искал те да образуват една дружина също като трите грации..., но да стоят мълчаливо и само да се възхищават от себе си. Аз реших да не им позволя да говорят много, а това не беше много трудно, защото и тримата си въобразяваха, че са по-големи държавници, отколкото бяха в действителност.“

Бисмарк проявява изключителна ловкост като дипломат и политик. Той находчиво съчетава употребата на въоръжена сила с майсторски дипломатически ходове, които винаги му гарантират успех. Най-типичен пример в това отношение е осигуряването на военната кампания срещу Франция през 1870—1871 г. Франция е последната бариера пред германското обединение. Пруската армия няколко години се готви интензивно за предстоящата офанзива. Когато обаче настъпва решителният момент за нападение, Бисмарк се старае да направи така, че не Прусия, а Франция да носи вината пред международната общественост като агресор. В този смисъл според него изборът на момента за атака има огромно значение за крайната победа. Всичко трябва да се подготви така, че моралната отговорност да се прехвърли върху противника. Това той постига чрез прочутата т. нар. „Емска телеграма“. Пруският крал с присъщото си малодушие проявява колебание в последния момент и се въздържа от решение за война против Франция. Бисмарк се старае да го окуражи, като повтаря непрекъснато, че „всяко колебание е по-страшно и от най-лошото решение“. Ала Вилхелм I продължава плахо да отстъпва от предишната си войнствена позиция. Наполеон III му изпраща ултиматум с искане за незабавно изтегляне на пруските войски от френско-германската граница, заплашвайки, че в противен случай ще обяви война на Прусия — нещо, което Бисмарк очаква с нетърпение. С телеграма от курорта Емс обаче Вилхелм I отговаря на Наполеон III с твърде примирителен тон и създава впечатление, че Прусия ще отстъпи, което съответно може да разколебае френското правителство да обяви война. Бисмарк е буквално вбесен от поведението на краля, който фактически проваля всичките му планове. Без много да се церемони, той редактира текста на телеграмата така, че тя добива оскърбително звучене за Наполеон III. Като прочита новия текст на телеграмата, шефът на Пруския генерален щаб ген. Х. Молтке възкликва: „Ваше сиятелство, Вие превърнахте нашето унижение в истински триумф.“ И наистина, Наполеон III се хваща на уловката и обявява война на Прусия, която пък незабавно започва своята отдавна планирана офанзива.

За дипломатическото осигуряване на кампанията срещу Франция Бисмарк прилага още един интересен трик, с който надхитрява

Наполеон III. Случаят е твърде показателен за дългосрочната перспективност на замислите и действията му. Няколко години преди това, още когато подготвя удара срещу Австрия, Бисмарк завързва тесни приятелски връзки с Наполеон III и успява да го убеди в своето искрено и лоялно отношение. Двамата държавници стават толкова благоразположени един към друг, че започват да разменят строго конфиденциална информация за бъдещите си политически планове и намерения. В една от срещите им Бисмарк уверява събеседника си, че е готов да отстъпи на Франция Люксембург и Белгия, ако французите проявят благосклонен неутралитет в случай на австро-пруска война. Съблазнен от това примамливо предложение, Наполеон III веднага се съгласява. Бисмарк обаче го моли да даде съгласието си писмено. После прибира подписания документ и грижливо го запазва. Когато войната срещу Австрия приключва, Наполеон III очаква да получи очаквания хонорар за спазения неутралитет и припомня обещанието за Белгия. Бисмарк обаче се прави на разсеян и му отговаря, че не може да даде нещо, което не му принадлежи. Този инцидент рязко охлажда отношенията между двете страни, но Бисмарк цели именно това — той готви вече своя нов удар, този път срещу Франция. В момента, когато Наполеон III обявява война на Прусия, Бисмарк изважда от архивата си компрометиращия документ с подписа на френския държавен глава и публично огласява пред света какви са коварните му териториални аспирации спрямо Белгия и Люксембург. Документът е размножен и незабавно се изпраща до всички заинтересовани европейски правителства, а същевременно се обнародва в английския вестник „Таймс“.

Разобличението на френското правителство във връзка с неговите завоевателни намерения естествено предизвиква истинска сензация сред международната общественост и създава антифренски настроения. Под впечатлението на изобличителната публикация в „Таймс“, английският кабинет се настройва твърде резервирано към Наполеон III, а това чувствително облекчава пруската военна офанзива срещу Франция.

Случаят с публикацията в „Таймс“ разкрива още една характерна черта в политическата практика на Бисмарк. По принцип той не обича пресата и дори се отнася презрително към нея, но същевременно умее рационално да я използва. Известна е фразата му, че вестникът не бил нищо друго освен „голям къс хартия с типографски знаци“. И още, че „всички вестници са продажни, сервилни, чудовищно безпринципни и лъжливи“. Въпреки тези хулни думи той много добре съзнава силата на печата. През младежките си години, като депутат във Франкфуртския парламент, Бисмарк сам изпробва инкогнито журналистическите си способности под различни псевдоними. Пише памфлети, жлъчни фейлетони и остри статии срещу своите опоненти. А по-късно, като министър-председател и райхсканцлер, се стреми да постави някои вестници под свой пряк контрол. В политиката и дипломацията Бисмарк не може да се смята за журналист, но затова пък в журналистиката винаги се проявява като политик и дипломат. Чрез определени вестници той целенасочено направлява вниманието на обществеността към интересуващите го теми и проблеми, или обратно, ако се налага, отклонява вниманието от тях. Най-важните материали се пишат под негова лична диктовка. Известни са много случаи, когато постъпващите в редакциите на вестниците статии са придружени с изрично указание да се обнародват без корекции, като документи с държавно значение. Най-често Бисмарк се ползва от услугите на авторитетния ежедневник „Норддойче алгемайне цайтунг“ и берлинския вестник „Пост“. Любопитно е също, че често си служи с публикации на подставени лица в опозиционния печат и във влиятелни чуждестранни вестници, както е случаят със споменатия „Таймс“. Един от драстичните примери в това отношение е скандалната публикация в английския вестник „Глоуб“ в навечерието на Берлинския конгрес. Чрез въпросната мистериозна публикация Бисмарк умишлено прави публично достояние тайното предварително англо-руско дипломатическо споразумение от 31 май 1878 г. По този начин той злепоставя едновременно както руското, така и английското правителство в собствените им страни, за да парира в зародиш евентуални по-нататъшни споразумения на тези две държави зад гърба му.

Най-типичното нещо в политическата и дипломатическата практика на Бисмарк са неговите тайни задкулисни манипулации. Бисмарк често обича да казва, че всичко на този свят може да се уреди, стига да е достатъчно добре скрито от очите и ушите на обществеността и преди всичко от опонента и противника. Затова, когато предприема някакъв по-важен политически ход, той не се доверява на никого, включително и на монарха. Ако става дума за такава специална дипломатическа акция, истинската ѝ цел ще знае само той. Обикновено изпълнителите не са посветени в истинската същност на задачата; те са само технически лица и получават съвсем конкретни и точни, но винаги устни указания, които се формулират пределно кратко и ясно на четири очи. Това е така, защото Бисмарк по принцип се отнася с недоверие към интелектуалните способности на чиновниците, включително и на дипломатите. Те според него са посредствени и несигурни хора, назначавани обикновено по силата на своите аристократични привилегии и благодарение на връзките им в двореца. Затова, когато става дума за по-специални дипломатически акции, той избягва да ползва услугите на официално назначените дипломатически представители. Известни са дори такива куриози, когато Бисмарк се принуждава да отзове временно някой посланик уж поради необходимост от лечение и го заменя със съответния специален мисионер, докато трае набелязаната дипломатическа операция. Т. нар. „тайни мисии“ стават системна практика през цялото време на неговото управление, а мисионерската роля се възлага на старателно подбрани, лично преданни нему лица. Такова доверено лице е например Йозеф Мария фон Радовиц, добил неблаговидна репутация като Бисмарков лакей.

„АБСУРДНИТЕ“ ИДЕИ ЗА ГЕРМАНСКО ОБЕДИНЕНИЕ

Като политик с необикновена проницателност, Бисмарк още през 50-те години на XIX в. стига до прозрението, че Прусия никога не ще успее да създаде обединена германска държава като велика сила в Централна Европа без благосклонното отношение на Русия. Това негово разбиране за ролята на Русия и необходимостта от всестранно укрепване на връзките с нея стои в основата на идеята му за обединение на Германия под егидата на Прусия. Неговата политическа концепция в този смисъл се заражда, формира и избистря в годините на Кримската война (1853—1856). Мотивацията ѝ е изградена върху основата на задълбочен политически анализ на събитията, станали през тези години.

По време на Кримската война традиционните руски съперници в Източния въпрос — Англия и Франция, застават на страната на Османската империя. Малко по-късно към антируската коалиция се присъединява и Австрия. При създалата се ситуация позицията на Прусия придобива особено важно значение. Както Англия, така и Франция упражняват върху нея силен натиск, за да я привлекат на своя страна. Във връзка с това ѝ обещават съблазнителни териториални компенсации в руските владения в Полша, ако се съгласи, и я заплашват с морска блокада в района на Прибалтика, ако откаже. В края на краищата Прусия е принудена да подпише на 20 април 1854 г. специална военна конвенция с Австрия за съвместни действия срещу Русия. Прусия обаче не е пряко заинтересована страна в конфликта на Балканите и няма противоречия с Русия в този регион. Така че с присъединяването си към антируската коалиция тя се оказва в положението на марионетка, която действа по чужди внушения и в името на чужди интереси, а същевременно се излага на риска от руско нападение без никаква реална полза.

Как реагира Бисмарк в тази обстановка? Контрастът между жалкото положение, в което изпада Прусия, и нейните амбициозни планове за хегемонна роля в Германия предопределя неговите реакции. Както винаги, и в този случай той изхожда от позициите на политическия прагматизъм, като се съобразява единствено с интересите на германската кауза така, както я разбира. „Най-опасното нещо за един политик — казва Бисмарк по този повод — е да стане пленник на собствените си илюзии.“ В конкретния случай той решително се противопоставя на опасната илюзия, обладала пруските управници по това време, че Прусия може да стане велика германска държава с помощта и благоволението на Лондон, Париж и Виена в обстановка на постоянна вражда с Русия. Това според него означава Прусия да се превърне в нещо подобно на индийски васал на Англия, който винаги ще бъде длъжен да се сражава в името на английските интереси. Бисмарк смята, че Прусия не се нуждае от териториални компенсации за сметка на руски владения, колкото и да са съблазнителни. Прусия няма никакви основания и интерес да воюва с Русия. Първо, защото тя не участва в споровете между великите сили по Източния въпрос и, второ, защото дори една победоносна война срещу Русия би донесла само огромни политически затруднения на Прусия, като я постави пред постоянна заплаха от Изток.

В духа на тези разсъждения Бисмарк се обявява решително против военната конвенция с Австрия и я преценява като груба грешка. Той предлага друг вариант за действие. Според него Прусия трябва да воюва не срещу Русия, а заедно с Русия против Австрия, ако тя не се откаже от своите претенции за хегемония в германския регион. Бисмарк не се плаши от лютите закани на австрийските съюзници от англо-френската коалиция за морска блокада на Прибалтика. Той смята, че никаква блокада не е в състояние да застраши сериозно Прусия, ако тя действа съвместно с Русия. Въоръжените сили на Англия и Франция са достатъчно ангажирани в района на Черно море, за да си позволят още една война на два фронта. Изводът му е, че Прусия би могла да постигне своите цели като обединител на Германия единствено чрез взаимодействие с Русия, като се възползва рационално от благоприятното обстоятелство, че не е замесена в Източния въпрос. Всъщност точно оттук и във връзка с този тезис възниква подчертано трайният интерес на Бисмарк към Източния въпрос. За него този въпрос е практически функционално свързан с отношението му към Русия и се вписва като изключително важен елемент в координатната система на Бисмарковата концепция за обединение на Германия с руско съдействие.

През годините на Кримската война, като посланик на Прусия в Съюзния германски парламент във Франкфурт, Бисмарк внимателно следи развоя на събитията, свързани с двубоя между западните държави и Русия в спора им за султанското наследство. Той ги анализира главно във връзка с евентуалната полза, която би могла да извлече Прусия за преосмисляне на външнополитическата си ориентация с оглед целите на германското обединение. Още тогава, стигнал до солидно обосновано становище по този въпрос, Бисмарк започва настойчиво да апелира към пруските управници в Берлин за необходимостта от незабавна промяна в позицията на Прусия спрямо общоевропейския конфликт във връзка с Източния въпрос. В дълги послания до генерал-адютанта на краля Леополд Герлах и пруския министър-председател Фрайхер Ото фон Мантойфел той обстойно аргументира своите схващания. Първото нещо, което изтъква, е: Прусия може да извлече големи изгоди от Източния въпрос. Конфликтът между великите европейски държави в Османската империя е най-благоприятното обстоятелство за Прусия, което ѝ предлага чудесни възможности за реализиране на германското обединение. Чрез Източния въпрос Прусия би могла да привлече германските държави и да ги откъсне от австрийската сфера на влияние. Основанията за това, сочи Бисмарк, са, че интересите на Прусия и германските държави по Източния въпрос са сходни, т. е. те за разлика от Австрия не са пряко заинтересовани от него. Дунав и земите от Долнодунавския басейн не са от толкова голямо значение за Прусия и Германия. Пруското поле за действие е германският регион, а не Югоизточна Европа. Това, че Прусия няма делови интереси на Балканите, е нейното най-голямо предимство в момента. Тя трябва максимално да се възползва от него, за да регулира в благоприятна насока отношенията си с останалите, ангажирани в тамошния конфликт, европейски държави. Прусия не бива в никакъв случай да отстъпва под натиска на западните сили и да се превръща в тяхна марионетка. Това се отнася на първо място за Австрия. Прусия трябва на всяка цена да се дистанцира от нея — тя не може да бъде полезен съюзник. Продължаването на съюза с Австрия фактически увековечава нейната хегемония в Германия. Австрия търси и използва пруското съюзничество, а също и съюзничеството на останалите германски държави за целите на своята политика на Балканите. Докато Прусия е лоялен политически партньор на Виена, тя ще е винаги зависима и винаги в неблагоприятно положение спрямо останалите велики сили. Прусия трябва да определя външната си политика, като изхожда от собствените си интереси, а не да се поддава на сантиментални съображения. Най-опасна за Прусия е илюзията, че ще успее да се превърне във велика държава чрез съюзничеството си с Англия, Франция и Австрия — така тя ще продължи да бъде послушно оръдие на Австрия и васал на Англия.

„Ние — казва Бисмарк — непрекъснато се кълнем, че никога няма да вървим заедно с Русия и че сме щели да бъдем неутрални. Ала ние не можем да бъдем неутрални, ако Австрия и Франция ни заплашват да откъснат от нас Германия.“ По повод на сключената военна конвенция той добавя: „С този договор ще се разочароват очакванията на германските държави и Прусия окончателно ще се дискредитира пред тях. Сега те ще разберат, че Австрия е техният господар.“ В очите на австрийците — продължава Бисмарк — 17-милионна Прусия е твърде нетърпима в рамките на Германия, но за Прусия няма друго място за съществуване, освен в Германия. Германия обаче е тясна за двете — едната от тях или трябва сама да отстъпи, или да бъде принудена да отстъпи. Не е далеч времето, когато тези две сили конкурентки ще влязат в бой на живот и смърт в името на своето съществуване. Ето защо Прусия трябва наложително да се дистанцира от Австрия и нейните западни съюзници в техния конфликт с Русия. Източният въпрос може да се използва чрез Русия като надежден съюзник на Прусия — това е ключът за вратата на германското обединение. При сега съществуващата политическа обстановка най-целесъобразно ще бъде запазването на доброжелателен неутралитет към Русия. „Трябва да се запазят всички мостове, които ни свързват с тази страна. От всички останали европейски сили Берлин трябва да стои най-близо до царя.“ Всяка враждебност към Русия неизбежно ще предизвика нежелателно за Прусия сближение между Русия и Франция. А подобна развръзка е „гибелна за нашите интереси“. „Едно сближение между Франция и Русия — пише Бисмарк — ми се струва твърде естествено и лесно може да се предвиди. В отношенията между тези две държави — поради тяхното географско месторазположение и поради политическите им цели — има най-малко елементи на противоречия. Едва ли има други две велики европейски държави, които по силата на обективните обстоятелства да са така добре предразположени към сближение една към друга, както Франция и Русия. Още първият залп на Прусия срещу Русия ще се превърне в сигнал за руско-френско сближение. Това ще направи Наполеон III господар на положението, а Прусия ще проиграе фатално всичките си шансове и перспективи за активна политическа роля в Германия.“

Ако обаче Прусия се въздържи от враждебни действия срещу Русия по време на Кримската война, след това според Бисмарк тя ще бъде в по-благоприятно положение от Австрия и западните сили. Защото денят на разплатата на Русия с нейните противници няма да закъснее много. Царят ще използва всяка възможност, за да си възвърне това, което губи. Засега Австрия е непреодолима бариера за Русия, но не може да има никакво съмнение, че в бъдеще острието на Петербург ще се насочи против тази бариера. От това Прусия би могла да спечели много, за нея враждата между Петербург и Виена ще е от изключителна полза. Прусия е заинтересована тази вражда да бъде, колкото е възможно, по-остра и по-продължителна.

С оглед на своите интереси Прусия трябва да залага на Русия, а не на Англия. Англия не може да бъде полезна за обединителната кауза на Прусия в Германия. Затова Бисмарк изтъква пред Мантойфел колко опасни могат да бъдат апетитите на някои сегашни пруски държавници, които си въобразяват, че Прусия ще може в съюз с Австрия и нейните западни съюзници да придобие териториални компенсации на изток за сметка на Русия. Във връзка с това той изрично предупреждава, че всякакви териториални придобивки за сметка на Русия, колкото и да са големи, не само че не са нужни на Прусия, но са изключително опасни и могат да доведат до фатални, дори гибелни последици. Войната срещу Русия е неоснователна от всякакво гледище. Дори една победоносна война срещу Русия може да донесе на Прусия само необозрими злини. Това би означавало на източната граница да се появи една мощна държава, която постоянно ще застрашава Прусия. Бисмарк препоръчва пруското правителство да се откаже от всякакви помисли за присъединяване на полски земи, влизащи в състава на руската империя. Той съветва берлинския кабинет, ако се налага да бъде изпратена пруска войска в Силезия, тя да се насочи не срещу Русия, а срещу Австрия в сътрудничество и взаимодействие с Русия. При подобни действия според него Прусия няма защо да се страхува от англо-френската коалиция, която ще застане на австрийска страна. Подобна коалиция не може да бъде опасна при положение, че Прусия има добри отношения с Петербург. Опасна е само и единствено евентуална френско-руска коалиция. Ако се създаде такава политическа групировка, Прусия трябва на всяка цена да предотврати нейната антипруска насоченост, като се присъедини към нея. В едно от посланията си до Мантойфел непосредствено след Кримската война Бисмарк дори пише: „Русия и Франция непременно ще проявят някой ден желание да установят сътрудничество помежду си. Това е толкова естествено, че не може да не стане.“ Затова той препоръчва Прусия своевременно да влезе в подобен съюз „с двата си крака“.

Най-общо Бисмарковата политическа концепция за обединение на Германия под върховенството на Прусия може да се систематизира в следната схема: главните противници, които пречат за осъществяването на германската кауза, са Австрия и Франция. Необходимо е следователно непременно да се превъзмогне тяхното противодействие, а това означава, че рано или късно Прусия неминуемо ще влезе в остър въоръжен конфликт с тези две държави — най-напред с Австрия, а по-късно с Франция. Срещу тях обаче Прусия трябва задължително да действа последователно и поединично, т. е. докато трае кампанията против едната, другата да бъде напълно неутрализирана, и обратно. За реализацията на такава оптимална политическа развръзка Прусия трябва да си осигури задължително такъв надежден съюзник измежду великите европейски държави, който би бил заинтересован и в състояние да гарантира тила ѝ. Въпросният съюзник трябва да отговаря на следните основни изисквания: 1. Да няма преки интереси в германския регион; 2. Да бъде в някаква степен заинтересован от създаването на силна Прусия и респективно — обединена Германия; 3. По своето геополитическо положение да има възможности за реална военнополитическа подкрепа в случай на необходимост; 4. Най-важното: евентуалният съюзник да бъде заинтересован чрез съответна политическа компенсация от пруска страна по жизнено важен за него въпрос.

По силата на съществуващите конкретни политически обстоятелства Прусия има само две възможности за избор — Англия или Русия. Според Бисмарк Англия не е подходяща за подобна роля. От нейна страна не може да се очаква реална и ефикасна подкрепа, а освен това Прусия няма никаква възможност да ѝ предложи достатъчно интригуваща политическа компенсация, за да я привлече трайно на своя страна.

Далеч по-обнадеждаващи му изглеждат в това отношение нещата с Русия. Предпочитанията му към Петербург са свързани главно с въпроса за политическите компенсации. Като анализира внимателно традиционната историческа насоченост на руската политика към Османската империя и Балканите изобщо, Бисмарк стига до убеждението, че Източният въпрос може да послужи като най-удобно компенсационно средство по отношение на Русия с оглед трайното ѝ привличане като съюзник на пруска страна. Именно в такъв смисъл още през първата половина на 50-те години на XIX в. Източният въпрос добива голямо значение за Бисмарк и дълго време оттук нататък ще бъде обект на специално внимание. Неговото отношение към Османската империя и Източния въпрос изцяло е мотивирано от чисто политически съображения, които са тясно свързани с плановете му за обединение на Германия. В тези планове на Османската империя се отрежда ролята да бъде изкупителна жертва, нещо като разменна монета, а Източният въпрос добива стойност на регулатор, с чиято помощ Бисмарк смята да гради отношенията си с останалите велики сили и на първо място с Русия. В този смисъл много показателни са думите на турския делегат на Берлинския конгрес през 1878 г. Каратеодори паша: „Колкото до Турция, Бисмарк не вярва в нейното бъдеще... Той не разбира нито идеите, нито душата на съвременните турци, които се стремят да достигнат европейската култура... Княз Бисмарк не пропусна нито един случай да ни даде да разберем, че Източният въпрос... го интересува само дотолкова, доколкото този въпрос може да повлияе върху отношенията на великите сили помежду им."

Становището на Бисмарк за обединение на Германия под върховенството на Прусия, така настойчиво обосновавано през годините на Кримската война и непосредствено след нея, се посреща с голямо раздразнение от управниците в Берлин. То се преценява като скандално предизвикателство и пълен политически абсурд. Пруският крал и цялото му обкръжение се вледеняват от ужас дори само при мисълта за някакво въоръжено противопоставяне на Австрия и другите западни държави от антируската коалиция. А междувременно последвалата развръзка на събитията прави неговите идеи още по-неприемливи. Русия губи Кримската война и победителите от англо-френско-австрийския блок ѝ налагат крайно тежки мирни условия на Парижката мирна конференция през 1856 г. Прусия отново се оказва в затруднено положение. Тя не се възприема и третира като равноправен партньор от съюзниците-победители поради колебливото ѝ поведение в хода на войната. Пруското правителство моли за участие в конференцията, като декларира готовност безусловно да поддържа австрийската политика в угода на англо-френската коалиция. Въпреки това пруските представители са принудени унизително да изчакват в преддверието на конференцията. Допускат ги едва когато всичко вече е решено и те трябва само да подпишат мирния договор, без да имат възможност дори да предявят някакви претенции.

Бисмарк естествено преценява присъединяването на Прусия към Парижкия мирен договор при тези условия за досадна политическа грешка. Раболепното подчинение на Австрия според него означава, че Прусия фактически губи своята самостоятелност — нещо, което напълно ще я дискредитира в очите на германските държави като политически фактор. Неговите възражения обаче остават глас в пустиня. Нещо повече. Новият принц-регент Вилхелм I, дошъл на власт през 1858 г., още повече приобщава Прусия към страните от западния блок. За да се отърве от натрапчивите съвети на Бисмарк, новият крал го отзовава от Съюзния парламент във Франкфурт и го изпраща като посланик в Петербург. Преназначаването му за посланик в Русия се преценява тогава като своего рода наказание. Вилхелм I мотивира решението си със злъчната забележка, че искал по този начин да „охлади политическия темперамент на своя опонент с ученически идеи" в студения северен град на любимата му Русия.

Няколко години по-късно обаче звездата на Бисмарк отново изгрява. През 1862 г. в Прусия възниква остър вътрешен конфликт между краля и Ландтага. Това е известната вътрешна т. нар. „конституционна политическа криза". Напрежението в страната рязко се изостря. Кралят е напълно безпомощен и дори замисля абдикация. В този критичен за него момент той се сеща отново за своя „опонент с ученически идеи" и го призовава на помощ, като разчита на неговата лоялност и „твърда ръка". На 23 септември 1862 г. Бисмарк е назначен за министър-председател и в продължение на цели 28 години здраво държи кормилото на държавното управление, за да превърне хилава Прусия във велика Германия.

ТРИУМФЪТ НА „АБСУРДНИТЕ“ ИДЕИ – ХИЛАВА ПРУСИЯ СТАВА ВЕЛИКА ГЕРМАНИЯ

Още през първите дни на своето управление Бисмарк пристъпва с присъщата му енергия и твърдост към осъществяването на отдавна замисления план за обединение на Германия под върховенството на пруската Хохенцолернова династия. На практика това означава радикален поврат във външнополитическия курс на страната. Първата му грижа е да оздрави връзките на Прусия с Русия.

Неговите усилия в тази насока, както се очаква, срещат силно противодействие от страна на редица политически групировки в страната и преди всичко на буржоазните среди. Идеята за сближение с Русия е крайно непопулярна сред немската буржоазия. Тя съзира в тези ходове на новия министър-председател опасност за откъсването на Прусия от западния либерализъм и главно от немска Австрия. Бисмарк обаче безкомпромисно и твърдо провежда своя нов външнополитически курс, без да се съобразява с прозападните тежнения на либералната буржоазия. Той ще удовлетворява нейните интереси по своему — по юнкерски, безцеремонно.

Като идейна основа на политиката за сближение с Русия Бисмарк рационално използва общите династически интереси на двете държави, свързани с опазването на консервативните принципи и легитимното монархическо право. По този начин си осигурява подкрепата както на пруския крал, така и на руския цар. Това обаче е недостатъчно. На Бисмарк са необходими по-конкретни, реални политически аргументи, с които да заинтригува Русия така, че тя да бъде практически заинтересована от съюза и взаимодействието си с Прусия и най-важното — да има пълно доверие в нейната политика. В това отношение Бисмарк разчита много на Източния въпрос.

Ала междувременно съдбата му предлага още една изключителна възможност. През 1863 г. в руските владения в Полша избухва голямо въстание срещу царското потисничество. Държавите от антируската т. нар. „Кримска коалиция“ (Англия, Франция и Австрия) веднага застават на страната на поляците, като им оказват съдействие с морални и дипломатически средства. Руският цар преживява болезнено полския проблем. Бисмарк незабавно се възползва от случая, за да демонстрира своята лоялност към Русия в този критичен за нея момент. За пръв път Прусия решително се дистанцира от западните държави и застава твърдо на руска страна. Това намира изява в подписаната т. нар. „Алвенслебенска конвенция“ за съвместни действия при потушаването на полското въстание. Скоро въстанието е напълно смазано. Руският цар е във възторг от пруската подкрепа. Естествено Бисмарк не се задоволява само с ласкавите похвали на Петербург. Той си иска съответния хонорар за услугата. Искането му е сравнително скромно — руски неутралитет в предстоящата война на Прусия срещу Дания. Царят великодушно се съгласява, а Бисмарк консумира първите дивиденти на своя нов външнополитически курс.

Замислената война срещу Дания през 1864 г. е нещо като тренировка и има за цел да се изпробват възможностите на реформираната и превъоръжена пруска армия, както и да се демонстрира пред германските държави силата на Прусия и нейната способност да бъде покровител и защитник на техните интереси. В този смисъл Пруско-датската война е първата крачка към германското обединение.

Следващата акция според набелязания план е насочена срещу Австрия. Дипломатическата подготовка на новата офанзива се извършва много щателно, по най-прецизен начин. В този случай руският благосклонен неутралитет има още по-голямо и изключително важно значение. Затова Бисмарк полага специални грижи да привлече Русия твърдо на своя страна. Политическият кредит обаче, натрупан чрез Алвенслебенската конвенция по време на полското въстание, е вече почти изчерпан. Нужни са нови стимули за подхранване на руската заинтересованост. Този път, съгласно старата си идея, Бисмарк решава да се възползва от възможностите, които му предлага Източният въпрос.

Той изхожда от презумпцията, че за разлика от другите западни държави Прусия, и респективно Германия, няма абсолютно никакъв интерес от запазване целостта на Османската империя и прословутото статукво на Балканите. Напротив, Бисмарк смята, че с оглед на германската кауза ще бъде по-изгодно това статукво да се разруши. Той вижда в „болния човек“ край Босфора онази така ценна „ориенталска валута“, чиято стойност е особено голяма в Петербург. Затова решава именно с нея щедро да плаща, като по този начин си осигури руското съдействие. Сметката му е съвсем проста — дава нещо, което не струва почти нищо, а в замяна получава сигурни гаранции и надеждна поддръжка.

Надеждите на Бисмарк в това отношение напълно се оправдават. Антиавстрийските настроения в Петербург и без друго са достатъчно силни. Там все още не са забравили вероломното коварство на Австрия. Твърде пресен е споменът как в замяна на оказаната ѝ помощ през 1848 г. за смазване на революцинния метеж Австрия отвръща с враждебен удар, като се присъединява към антируската коалиция през годините на Кримската война. Тази болезнена струна в душата на руския монарх е добре известна на Бисмарк, за да се насочи точно към нея. Той умишлено актуализира болезнената тема, като припомня на царя „как Австрия удивила света със своята неблагодарност“. И веднага добавя, че е дошъл моментът тя да бъде наказана за своето коварство. Това ще стори Прусия, а от Русия се иска само доброжелателен неутралитет. Разбира се, Бисмарк не пропуска, уж между другото, да изтъкне също, че Русия ще получи в резултат от наказанието на Австрия не само морално удовлетворение, а и реална политическа изгода — ще бъде отстранен един от главните ѝ съперници в Източния въпрос на Балканите.

Тази Бисмаркова аргументация се възприема с възторг от царя, но с твърде многозначителен и сдържан оптимизъм от страна на Горчаков. Все пак въпреки някои симптоматични недомлъвки на руското правителство Русия е спечелена за пруската кауза. Бисмарк постига своя най-голям дипломатически успех до този момент. Но за осигуряването на военната кампания срещу Австрия само руският благосклонен неутралитет не е достатъчен. Абсолютно наложително е да се гарантира по същия начин и неутралитетът на Франция. Бисмарковата политическа стратегия за обединението на Германия под егидата на Прусия се основава на две особено важни фундаментални тактически формули. Първата гласи: съюз с Русия и Франция при неутралитет на Англия срещу Австрия, валиден до 1867 г., а втората — съюз с Русия и Австро-Унгария при неутрализацията на Англия срещу Франция, която се прилага от 1867 г. нататък. Прави впечатление, че Русия фигурира като съюзник и в двете формули, докато другите съюзници са взаимнозаменяеми според насочеността на подготвяния удар. До 1866 г. включително Бисмарк прилага първата тактическа формула и полага всевъзможни усилия да привлече Франция като съюзник срещу Австрия. Това той постига сравнително лесно чрез ловко масирано ухажване на болезнено честолюбивия Наполеон III, като го вкарва в капана на илюзиите, че ще получи териториални придобивки в Люксембург и Белгия.

Същевременно Бисмарковата дипломация блокира Австрия и откъм южната ѝ страна. За тази цел се подписва специален мирен договор с италианското Сардинско кралство. Изпълнен със скептицизъм във връзка със сключването на този договор, ген. Молтке, шефът на пруския генерален щаб, попитал Бисмарк каква подкрепа очаква от италианците? Последният с ирония му отвърнал: „Не очаквам нищо особено, но би било напълно достатъчно например, ако някой италиански барабанчик се качи на Алпите и вдигне малко шум. Повече не ни трябва.“

Освен към Италия пруската дипломация проявява подобна заинтересованост и спрямо националноосвободителните движения в Унгария и на Балканите, виждайки в тях също потенциални съюзници. В това отношение са известни личните тайни контакти и уговорки на Бисмарк с видни лидери на унгарската национална революция, както и дипломатическите сондажи на неговите специални мисионери в Сърбия, Румъния и дори в българските предели на Османската империя.

Така Австрия е напълно изолирана във фланг и тил от външния свят. Единствено Англия проявява някаква благосклонност към нея, но не е в състояние да ѝ помогне за превъзмогване на плътната блокада. Куриозното е, че Бисмарк среща най-големи затруднения във връзка с подготовката на антиавстрийската кампания в самата Прусия. Местната буржоазия се отнася със симпатии към немска Австрия и се обявява против замислената военна операция. Естествено пруският министър-председател не смята да се съобразява с нея. Нищо не може да го отклони от планираната военна офанзива. Пруската армия е напълно готова и само чака сигнал за атака. Бисмарк е обладан от непоколебима решителност да действа твърдо „в интерес на буржоазията против волята ѝ“. В такъв смисъл може да се каже, че в хода на бохемските сражения през 1866 г. освен Австрия поражение претърпява и самата немска буржоазия.Бисмарк за сетен път ѝ дава да разбере, че той по-добре от нея знае и се грижи за нейните интереси. Оттук нататък либералните тежнения на немската буржоазия ще бъдат за дълго време елиминирани, но за сметка на това националните ѝ претенции ще се осъществяват с всеки изминал ден по един фантастичен начин. Тя с удивление ще констатира, че Бисмарк изпълнява фактически нейната национална програма.

Особено полезен за дипломатическото осигуряване на кампанията против Франция — последната бариера пред германското обединение — е Източният въпрос. Тъкмо чрез него, като стимулира и насърчава по всевъзможни начини руските домогвания за ревизия на Парижкия мирен договор от 1856 г., Бисмарк отново привлича Русия на своя страна. Това има решаващо значение за успеха на антифренската операция. Всичко става като по ноти, точно според предварителния замисъл. Съпротивата на Франция е сломена само за няколко седмици и пруската армия влиза триумфално в Париж. На 18 януари 1871 г. при тържествена церемония във Версайския дворец Вилхелм I е коронясан за кайзер на Германския райх. Този ден маркира звездния миг на „железния канцлер“. Обединението на Германия под егидата на пруската Хохенцолернова династия е вече свършен факт. Само за 8 години, с колосална енергия, решителност и завидно политическо умение, Бисмарк триумфално осъществява идеята си за обединение на германците в единна национална държава.

Буквално по същото време, веднага след битката при Седан, възползвайки се от поражението и капитулацията на Франция, царското правителство съобщава за решението си да денонсира едностранно ограничителните за Русия клаузи на Парижкия договор от 1856 г. Англия енергично протестира, но е безсилна сама да се противопостави, респектирана от рязко нарасналата германска военнополитическа мощ. От този момент антируската Кримска коалиция фактически преустановява своето съществуване. Появата на Германия като велика сила в центъра на Европа изведнъж променя коренно баланса в съотношението на силите на стария континент. Светът се изправя пред една друга, съвършено различна обстановка на международната арена.

И още нещо много важно. Бурните политически трусове в Централна Европа, свързани с германското обединение, предизвикват нови импулси в Източния въпрос, които го извеждат от положението на стагнация, настъпило през годините след Кримската война. Обстоятелството, че Източният въпрос е така тясно свързан и неотменно присъства като особено важен елемент в плановете и действията на Бисмарк, се отразява и върху него самия — активизира го, динамизира го, радикализира го. Прословутото статукво на Балканите започва неудържимо да се пропуква и руши. В този смисъл може с пълно основание да се каже, че динамичната германска политика през 60-те и 70-те години на XIX в. обективно се превръща в мощна двигателна сила на балканските националноосвободителни движения, включително и на българското, като открива широки възможности и перспективи за благоприятната им развръзка.

УСТРОЙСТВО НА ГЕРМАНСКИЯ РАЙХ. ГОДИНИ НА БУРЕН ВЪЗХОД

След обединението на Германия всичките усилия на Бисмарк са насочени към нейното укрепване като трайна държавна формация. По силата на обективните обстоятелства и в съответствие с цялостната му обединителна стратегия пруският крал Вилхелм I е коронясан едновременно и за кайзер (император) на новосъздадения Германски райх. Под прякото ръководство на Бисмарк в Берлин се свиква общогерманско Учредително народно събрание (Райхстаг), което изработва и на 16 април 1871 г. приема имперската конституция, регламентираща федеративния характер на новата държава. В състава на германската федерация влизат 22 немски монархически държави, включително и Прусия. Като отделни структурни единици в състава на империята участват още т. нар. „свободни градове“ Хамбург, Бремен и Любек. Присъединените след войната с Франция области Елзас и Лотарингия остават извън федерацията като „особени“ имперски провинции, управлявани от кайзерски наместник. Отделните немски държави, включени в състава на империята, загубват предишната си самостоятелност. Основната част от държавните функции се прехвърля на съюзното правителство в Берлин, а местните ландтази и правителства получават ограничени правомощия, свързани главно с просветното дело, църковните въпроси и проблемите на културата.

Съгласно конституцията в компетенциите на общоимперското правителство влизат такива дейности като организацията на въоръжените сили, външната политика, данъчното и банковото законодателство, монетната и финансовата система, гражданският и наказателният кодекс и др. Освен това се регламентират наследствените права на императора и абсолютната привилегия на пруската Хохенцолернова династия за кайзерския престол. Кайзерът от своя страна получава правото да се разпорежда с въоръжените сили на обединената държава, да сключва международни договори, да назначава всички държавни служители, включително и канцлера. Назначеният от него канцлер е единственият общоимперски министър.

Ръководителите на всички отделни държавни ведомства са само технически помощници на канцлера. Те получават статут на държавни секретари — специалисти без политически функции и прерогативи. Тази управленска структура е създадена и наложена от канцлера Бисмарк с оглед укрепването на неговото лично положение като авторитарен диктатор в новосъздадената империя. Едва след неговата оставка държавните секретари ще придобият постепенно по-голяма самостоятелност. А дотогава волята на имперския канцлер ще бъде безапелационна и практически неограничена. За тази цел Бисмарк си осигурява двете ключови позиции, като съвместява едновременно длъжностите министър-председател на Прусия и държавен канцлер на Германия.

Съюзният съвет (бундесратът) се състои от представители на провинциалните правителства, влизащи в имперската федерация. Неговите правомощия според конституцията са твърде съществени, но формални. Съюзният съвет например има правото и задължението да утвърждава като последна инстанция всички закони, приети от райхстага. Дори правото на кайзера да обявява война и да сключва мир подлежи на санкциониране от Съюзния съвет. На практика обаче Прусия си осигурява абсолютно мнозинство и съответно пълно надмощие в Съюзния съвет. По този начин бундесратът става фактически послушно оръдие в ръцете на пруското правителство и райхсканцлера.

Общоимперският парламент, или райхстагът, се избира за 5 години с всеобщо, пряко и тайно гласуване, в което участват само мъже над 25-годишна възраст. Ролята на парламента е твърде ограничена. Фактически той има главно консултативни функции. В този смисъл новосъздадената германска държава добива до голяма степен автократичен характер. Имперският канцлер, в чиито ръце е държавното управление, е отговорен лично пред кайзера, а не пред райхстага. Съгласно конституцията райхстагът има правото да отклонява правителствени законопроекти, но няма възможността да наложи неугодни за правителството закони. Чрез бундесрата райхсканцлерът може да отхвърли всеки законопроект, който е в разрез с правителствените намерения. Единственият начин за упражняване на някакъв контрол от страна на райхстага върху правителството е неоспоримото му право да утвърждава държавния бюджет. Бисмарк успява обаче да се изплъзне и от това ограничение, като изобщо не го спазва под различни предлози, мотивирани винаги с някакви належащи изисквания на висши държавни интереси.

Установената политическа система на управление в обединената германска държава се отличава с ярко изразен автократично-консервативен характер в пълно съответствие с възгледите на своя създател. Родена със силата на оръжието чрез „кръв и желязо“ „отгоре“, нова Германия намира солидна вътрешна опора в мощния бюрократичен апарат, полицията и армията. В това се състои т. нар. „опрусачване“ на Германия и неслучайно милитаризмът дълго ще определя облика на нейното развитие. Силно централизираната монархическа държавна власт е неизбежно свързана и почива върху устоите на аристократичносъсловните привилегии, наследени от миналото. Ала едновременно с това същата тази силно бюрократизирана автократична власт, за всеобщо изумление, отваря широко вратите за буржоазните преобразувания в страната. Въведеното по волята на княз Бисмарк либерално законодателство дава мощен тласък във всички сфери на стопанския живот. Макар че произхожда и е тясно свързан с консервативните политически среди, първостроителят на нова Германия проявява удивителна далновидност, за да усети закономерните обективни тенденции в хода на общественото развитие. Именно това му дава силни импулси решително и безкомпромисно да надмогне всякакви кастово-съсловни догми и предразсъдъци. Така, едновременно с наложената консервативна система на политическо управление, той открива широк простор за стопанска инициатива и предприемчивост, изцяло насърчава развитието на пазарните капиталистически отношения в страната.

Никак не е случайно, че през епохата на Бисмарковото управление Германия преживява изключително бурен стопански подем. Една от важните предпоставки за него е бързото усвояване и внедряване на всички уникални постижения на научно-техническата мисъл в производството. Трудно е дори да се изброят всички световноизвестни имена на учени-изобретатели и фирми-понятия, които се появяват по това време в немската наука, техника и индустрия. Голям напредък достига теоретичната физика в лицето на Макс Планк; Роберт Кох открива вируса на туберкулозата и холерата; Вилхелм Рьонтген открива и проучва рентгеновите лъчи; Николаус Ото конструира бензиновия мотор с вътрешно горене; Рудолф Дизел създава първия дизелов мотор; бащата на електротехниката Вернер Сименс заедно с Емил Ратенау, основателя на Всеобщото електрическо дружество АЕГ, създават известната фирма „Телефункен“; Карл Цайс поставя основите на прочутата оптическа фирма в Йена; Адам Опел основава автомобилния концерн „Опел“; Райнхард Манесман създава технология за масово производство на стоманени тръби с голям диаметър; концернът на Алфред Круп внедрява Сименс-Мартеновите пещи в стоманодобивната промишленост; Готлиб Даймлер и Карл Бенц полагат основите на знаменития концерн „Мерцедес“; Фердинанд граф Цепелин и Хуго Юнкерс поставят началото на немското самолетостроене; през тези години започва блестящата научна кариера на Алберт Айнщайн в теоретичната физика и пр.

Индустриалното развитие на Германия протича с изключително ускорени темпове. Само за около две-три десетилетия добивът на каменни въглища нараства повече от 3 пъти, а на чугун и стомана — близо 6 пъти. В началото на 70-те години Германия е на едно от последните места в Европа по общ обем на промишленото производство. Към края на века тя изпреварва Франция и Англия, заемайки първо място на континента по такива основни отрасли на производството като добива на чугун, стомана, въглища и електроенергия, за да се нареди на второ място в света след САЩ. Дължината на железопътната мрежа в страната се удвоява. Бързо се разраства машиностроенето. Особено големи успехи постига електротехническата промишленост върху основата на най-новите научно-технически открития. Мощен тласък получават химическата и оръжейната индустрия. Като гъби никнат през тези години множество монополни обединения — картели, концерни, тръстове. Динамично се развиват банковото дело и финансово-кредитната система. Концентрацията на капитали намира израз в създаването на гигантски акционерни дружества; формира се елитната прослойка на немската финансова олигархия. На фондовите борси се осъществяват големи сделки с ценни книжа и всевъзможни финансови операции. Външнотърговският оборот на Германия нараства неимоверно много, за да постигне такива показатели, които я нареждат сред най-развитите страни в света.

Пазарните капиталистически отношения широко проникват и в селското стопанство. Това намира проява главно в рязкото нарастване на обработваемата земя, в употребата на селскостопански машини, изкуствени торове, в прилагането на разнообразни форми на мелиорация, в селекцията на растителни сортове и нови породи високопродуктивни домашни животни.

Осъществяването на немската буржоазна революция „отгоре“, чрез присъединяването на германските държави към Прусия като главен обединител, предопределя специфичните особености на капиталистическото развитие на селското стопанство. Става дума за т. нар. „пруски начин“ на развитие, който се характеризира с това, че някогашните аристократи, юнкери и едри земевладелци се превръщат в буржоа. Това се отнася особено за пруските юнкери и собствениците на латифундии в Бавария, Хановер, Брауншвайг и Шлезвиг-Холщайн. Едрото капиталистическо-фермерско селско стопанство бързо разорява голям брой дребни селски стопани, които масово търсят препитание в бързо развиващата се градска промишленост. Градското население през този период рязко нараства. Към края на века само около 30% от населението се занимава със селскостопанска дейност. Същевременно в резултат на индустриалния бум демографският потенциал на страната нараства с бързи темпове. От 1871 до 1910 г. населението на Германия се увеличава с повече от 50%.

ИЗГРАЖДАНЕ НА ЕДИННИ ОБЩОГЕРМАНСКИ ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ СТРУКТУРИ

Шеметното индустриално развитие на обединена Германия предизвиква съответно ускорена социална диференциация в немското общество. Динамиката на контактите между различните провинции и засилената вътрешна миграция на населението водят същевременно до уеднаквяване на жизнените условия в цялата страна. Всичко това спомага за бързото утвърждаване на общогерманското национално самосъзнание на гражданите в райха, от една страна, и тяхното разслоение и обособяване в различни социални прослойки със сходни обществени интереси — от друга. В зависимост от положението на отделните прослойки в обществената йерархия по това време се оформят няколко по-значими социални групировки, които създават свои обществено-политически организации.

Важна роля в обществено-политическия живот на страната през разглеждания период играе партията на консерваторите, която изразява интересите на пруските юнкери, едрите земевладелци, аристокрацията, висшите офицери и лутеранското духовенство. Консерваторите пледират главно за цялостно укрепване на монархическата власт и за запазване на юнкерските и изобщо на аристократичните привилегии. Те виждат в армията главния гарант за опазването на своето привилегировано положение и настояват за нейното постоянно укрепване.

Впоследствие от консервативната партия се отцепва една значителна група и образува друга политическа формация, известна под името „имперска партия“ или „партия на свободните консерватори“. Привържениците на новата партия са предимно аристократи, които се свързват с бизнеса и се превръщат в буржоа. Имперската партия вижда в лицето на Бисмарк своя кумир и най-активно подкрепя неговата реформаторска дейност за утвърждаване на новите буржоазно-капиталистически отношения в страната.

Главният политически противник на райхсканцлера е католическата партия, известна още под името „партия на центъра“. Тя обединява и изразява интересите на онези социални слоеве в империята, които са недоволни от пруската хегемония в държавата. Основна движеща сила в центристката партия е католическата църква, която храни традиционна неприязън към пруската монархия. Цитаделата на центристите е клерикална Бавария. Исканията на Католическата партия са насочени предимно към по-голяма автономия и самостоятелност на отделните федерални провинции в райха и за пълна независимост на католическата църква от държавната власт. Тази партия създава големи неприятности на Бисмарк главно поради нейните сепаратистични стремежи и действия. Затова той предприема редица репресивни мерки срещу нея. Продължителната остра политическа борба между централната власт и католическата партия на центристите е известна под наименованието „културкампф“.

Основната политическа сила в немското общество през разглеждания период е Националлибералната партия. Тя изразява интересите на едрата буржоазия, чието влияние в политическия живот на страната непрестанно нараства. Националлибералите предявяват все по-големи претенции за активно участие в управлението на държавата. В този смисъл те постоянно пледират за усъвършенстване на парламентарната система с оглед да се повиши ролята на райхстага, в който те съставляват преобладаващо мнозинство. Въпреки растящото им самочувствие и проявените амбиции за повече власт обаче националлибералите, общо взето, се примиряват с наложената от Бисмарк авторитарна управленска система и активно поддържат правителството по всички основни въпроси.

Към по-известните политически групировки, представени в райхстага, заслужава да се причисли и партията на прогресистите. Тя може да се характеризира като лява либерална политическа формация, изразяваща интересите на средната и дребната буржоазия, а също и на голяма част от интелигенцията. Тя се оглавява от известния немски естествоизпитател Рудолф Вирхов.

Бурното развитие на индустрията обуславя формирането и бързото количествено нарастване на германската работническа прослойка, която постепенно се налага като първостепенен политически фактор в немското общество. Политически изразител на нейните интереси е Социалистическата, а по-късно Социалдемократическата партия. Тази партия поради своята многочисленост печели все по-голямо влияние в политическия живот и се изявява като най-сериозна опозиционна сила в страната. Социалдемократите са силно повлияни най-напред от ласалианските идеи, а по-късно от марксизма. От средата на 70-те години на XIX в. докъм 1895 г. К. Маркс и Ф. Енгелс практически непосредствено участват в нейното идейно развитие и направляват цялостната ѝ политическа дейност. Социалдемократите се ползват от широка обществена подкрепа, която им осигурява солидно присъствие и активно участие в райхстага.

Германското правителство болезнено понася последиците от нарастващото организирано работническо и социалистическо движение, което яростно се противопоставя срещу вътрешната и външната политика на райхсканцлера. Това принуждава Бисмарк да предприеме крайно репресивни мерки срещу него. През 1878 г. той прокарва т. нар. „изключителен закон", с който забранява Социалдемократическата партия. Тя преминава в нелегалност, но продължава да съществува и активно участва в политическия живот под различни легални форми в продължение на 12 години.

Законът срещу социалистите се отменя едва през 1890 г., след отстраняването на Бисмарк от правителството. Това дава основание на мнозина изследователи да смятат, че социалистите са главната причина за отстраняването му от властта. Всъщност истинските причини са други и са много по-дълбоки. Разбира се, главните политически противници на райхсканцлера се възползват много ловко от създадените с помощта на социалистите обществени настроения на недоволство в страната срещу авторитарния му диктаторски режим, за да го отстранят от политическия живот, но естествено с оглед преди всичко на своите интереси.

ИНФОРМАЦИОННА ПОЛИТИКА ПО ПРУСКИ ОБРАЗЕЦ

В процеса на укрепването на новосъздадената единна германска държава освен на армията, полицията и бюрократичния апарат Бисмарк разчита много и на периодичния печат. Той добре познава неговата сила и рационално го използва като ефикасно политическо оръжие. Главните му усилия в това отношение са насочени към изграждането на цялостен държавноуправленски механизъм, с помощта на който ще може да контролира и направлява пресата така, че тя да обслужва в максимална степен неговата политика. Това на практика според Бисмарк означава да се сведе до минимум и да се обезличи ролята на печата като изразител на общественото мнение, а за сметка на това да се стимулира и използва другото негово предназначение — за въздействие и манипулация на това обществено мнение. С други думи, той отрежда на публицистиката незавидната роля да бъде обикновена прислужница на правителството.

По силата на обстоятелствата Прусия играе доминираща роля в райха. Тя дава тон и определя общия облик на обединена Германия. Това се отнася в една или друга степен за всички сфери на обществено-политическия живот, включително и за периодичния печат.

След един скандален инцидент между Прусия и Хановерското кралство още през 60-те години Прусия се възползва от правото на по-силния и обсебва значителна сума в размер от около 50 млн. марки. Според едно официално съобщение пруското правителство тогава решава да използва тези средства срещу „змийските интриги" на враговете за защита на страната от злонамерените домогвания на чужди агенти. За целта се създава специален секретен фонд, от който Бисмарк черпи безотчетно средства за най-различни нужди, свързани със сигурността на Прусия. От този именно фонд, известен под името „Змийски фонд", започват да се субсидират различни вестници и отделни публикации, които са в интерес на правителствената политика. Това става, разбира се, строго конфиденциално. Всъщност чрез този фонд Бисмарк манипулира пресата в своя полза.

„Змийският фонд“ се запазва като практика и след обединението на Германия; продължава да се използва по същия начин и за същите цели с единствената разлика, че черпи допълнителни средства от държавния бюджет и обхваща цялата страна. Ползването на фонда е забулено в такава тайна, че и до днес не може да се разбере с какви точно средства е разполагал, на кого, как и колко пари са давани. Единствената информация по този въпрос дължим на самия райхсканцлер. Съгласно закона Бисмарк бил длъжен редовно да дава отчет пред райхстага за изразходваните суми. Той обаче не изпълнявал това свое задължение под предлог, че в случая става дума за държавна тайна, чието разкриване щяло да навреди на държавната сигурност. Все пак, когато в райхстага му искат обяснение по този въпрос, той е принуден да съобщи, че годишно само 5% от фонда отиват за субсидиране на пресата.

Наред със „Змийския фонд“ съществуват и други държавни, чисто бюджетни институции, които също се използват за финансиране на пресата с оглед нейното манипулиране. Това са специалните тайни фондове на Военното министерство, Министерството на флотата, Министерството на вътрешните работи и на тайния полицейски фонд. В това отношение особено ярко се откроява Министерството на външните работи, в което е изградена специална организационна структура за контрол на печата. Това е т. нар. „Отдел по печата“, натоварен със задачата да следи редовно вътрешната и задграничната преса и да организира мерки за въздействие върху нея в желаната от канцлера насока. Естествено тук става дума за пресата, която има отношение към външнополитическите проблеми. Тази специфична функция на Министерството на външните работи на райха е също наследена от бившето пруско външно министерство.

Друга институция за упражняване на контрол върху пресата е т. нар. „Литературно бюро“ към Министерството на вътрешните работи, което също е наследено от бившето пруско министерство на вътрешните работи. Неговата задача е да събира и да систематизира материалите от пресата, за да дава експресна информация на държавните управленски органи. Едновременно с това Литературното бюро е натоварено със задължението да се грижи за ориентацията на широката общественост по политическите въпроси в духа на официалните становища. То захранва с подбрани тенденциозно материали в. „Провинциал кореспонденц“, смятан от Бисмарк за нещо подобно на правителствен официоз. Интересен е фактът, че дълги години Литературното бюро при министерството и в. „Провинциал кореспонденц“ се оглавяват едновременно от висшия таен правителствен съветник и доверен човек на Бисмарк — Людвиг Хан.

Освен специализираните организационни структури към министерствата Бисмарк разполага с квалифициран екип от експерти на най-високо равнище в райхсканцеларията. Най-близките му сътрудници по политическите въпроси, свързани с печата, са Лотар Бухер, Мориц Буш, Фридрих фон Холщайн, Йозеф Мария фон Радовиц и Лудвиг Рашдау. Изброените доверени лица изпълняват ролята на съветници, в смисъл на душеприказчици. Те са длъжни безрезервно да споделят Бисмарковите външнополитически идеи и стриктно да ги популяризират, ако им е наредено. Гореспоменатите съветници често лично се появяват по страниците на вестниците като публицисти за изпълнението на една или друга задача.

Бухер е официалният говорител на правителството по време на Берлинския конгрес и поддържа постоянен контакт с немските журналисти, дава им приеми и интервюта, разяснявайки германската позиция и начина, по който тя следва да бъде отразена в печата.

Буш многократно изпълнява конфиденциални поръчения на канцлера, проникавйки като подставено лице до ръководствата на в. „Хановерише курир“ и на списание „Гренцботен“. Неслучайно Буш се ползва с репутацията на „вестникарски бандит“, който не подбира средствата, за да постигне целите си.

Холщайн е човекът, специализиран за работа с чуждестранни журналисти. Неговата задача е да проправя пътя към реномирани издания зад граница, в които да се публикуват материали в духа на немските външнополитически интереси. Той действа почти винаги задкулисно. Известна е например заслугата му във връзка със споменатата провокация по повод руско-английското тайно споразумение от 30 май 1878 г. Именно той е човекът, който по поръчение на райхсканцлера организира обнародването на изобличителната дописка в английския вестник „Глоуб“.

Радовиц е може би най-довереното лице на Бисмарк. Той има широк диапазон на действие. Заема редица отговорни длъжности и изпълнява тайни дипломатически мисии със специално предназначение. Дълги години е ръководител на т. нар. „Ориенталски деценат“ в Министерството на външните работи, междувременно е за кратко посланик в Атина, а през време на Берлинския конгрес оглавява секретариата на конгреса. В пресата се подвизава като главен интерпретатор на Бисмарковите становища. Известна е статията му във в. „Норд дойче алгемайне цайтунг“ от 6 април 1878 г., в която изразява официалното позитивно становище на германското правителство по повод подписания мирен договор между Русия и Турция на 3 март 1878 г. в Сан Стефано.

От така изградената информационна система на масмедиите в райха се вижда, че Бисмарк действително придава голямо значение на т. нар. „четвърта власт“. Той държи много на общественото мнение и цени пресата, но същевременно според него вестниците нямат право на самостоятелност и собствено мнение, тоест не могат да бъдат еманципиран субект и партньор в политиката. Те са само нещо, което трябва да служи на политиката с оглед на германските интереси, но не и да участва в нея. В духа на това разбиране пресата не може да изразява свои мнения, не може и не бива да играе ролята на независим информационен посредник между правителството и народа. Все пак, що се отнася до вътрешнополитическите проблеми, той като че ли е по-снизходителен. Понякога е склонен да признае известна автономия на пресата, обаче само дотолкова, доколкото тя е в състояние да му помага за печелене на привърженици. Когато става дума за външна политика обаче,всяка нейна самостойна изява се преценява като излишна и дори вредна. Канцлерът предпочита да прави външната политика сам и не допуска друг да се бърка в тази сфера. Известно е например, че съществуващата специална комисия по външнополитическите въпроси при райхстага е фактически напълно елиминирана. Бисмарк се стреми винаги да предотврати и намесата както на парламента, така и на пресата във външнополитическите дела. Това дава основание на някои изследователи да смятат, че в тогавашната немска преса преобладават материалите, свързани с вътрешнополитическите проблеми. Тази констатация обаче се отнася само до определени периоди, когато вътрешните проблеми са по-актуални и доминират в сравнение с външните.

Така до 1875 г. германските вестници и списания почти не се занимават с Източния въпрос. Но от лятото на същата година този въпрос изведнъж заема централно място в печата. Особено активни в това отношение са опозиционните издания, които изразяват свои мнения и становища, без да се поддават на Бисмарковите внушения. Така се проявяват например социалистическите издания. Същото важи и за редица други реномирани вестници и списания, които точно в разгара на Източната криза почти ежедневно поместват уводни статии и други материали и с тях стават съпричастни към външнополитическата тема.

Може да се приеме, че германската преса по онова време откликва до голяма степен на актуалните външнополитически проблеми. Редица политически партии и свързаните с тях печатни издания винаги реагират на злободневната тема в областта на външната политика и се опитват да лансират своя позиция. Друг е въпросът обаче, доколко те са в състояние да участват като пълноценен фактор във формирането и провеждането на официалния външнополитически курс на държавата и доколко могат да се смятат за изразители на общественото мнение.

Няма никакво съмнение, че както за пресата, така и за общественото мнение вътрешните пружини на германската външна политика остават невидими. Бисмарк винаги старателно прикрива истинските замисли, съображения и тактически ходове на своята външнополитическа дейност така, че пресата, политическите партии, райхстагът и общественото мнение да бъдат почти напълно игнорирани. Или, с други думи, манипулираната преса взима участие във външнополитическата проблематика, без да е в течение на нещата, без ясна представа за предназначението дори на собствената си публикация по един или друг повод.

Както се вижда, германската общественост може да изразява отношението си по всички външнополитически въпроси при твърде своеобразни обстоятелства. От една страна, пресата и общественото мнение са обременени от опекунството на сложен, многопластов държавен апарат, който ги следи и насочва съобразно с официалния външнополитически курс на правителството. От друга страна, повечето от политическите партии, с изключение на опозиционните, нямат свои печатни органи. В този смисъл преобладаващата част от вестниците и списанията могат да се смятат за независими. Те обслужват една или друга партия в зависимост от своите вкусове и предпочитания, но същевременно винаги са открити и достъпни за всякакъв вид публикации, независимо от политическото кредо на авторите. Така се стига до положението един и същ независим вестник да обнародва материали в интерес на различни, дори противоположни политически групировки, в това число и на правителствените органи, които максимално се възползват от това обстоятелство.

КОАЛИЦИОННИЯТ КОШМАР НА РАЙХСКАНЦЛЕРА

Ясно изразеният консервативен и милитаристичен облик на установения политически режим в обединена Германия се дължи освен на наложената пруска традиция и суровия нрав на нейния създател — „железния канцлер“, още и на това, че новата държава се оказва изведнъж в твърде сложно положение под мрачните и навъсени погледи на традиционните велики сили, които са изпълнени едновременно с учудване, страх, завист и ненавист. Новата велика сила в центъра на стария континент хвърля в смут и тревога някогашните самовластни разпоредители със съдбата на Европа. Със своя огромен икономически, демографски и военнополитически потенциал и със своите дръзки претенции велика Германия променя рязко съотношението на силите на международната арена и се възприема като истинско предизвикателство от такива държави като Франция, Англия, Австро-Унгария и Русия, чието самочувствие е болезнено накърнено. Много красноречиви за настроенията на държавниците в тези страни по онова време са думите на Дизраели. По повод резултатите от Френско-пруската война той заявява: „Тази война въплъщава в себе си всички елементи на германската революция през последното столетие. Ние виждаме пред нас един нов свят... един непознат обект, една опасност. Европейското равновесие е напълно разрушено и Англия е тази, която най-болезнено ще понесе неприятните последици от настъпилата промяна в Европа.“

Естествено Бисмарк прекрасно усеща тези враждебни настроения наоколо и добре съзнава потенциалната заплаха, надвиснала над Германия. Именно мрачните предчувствия, подхранвани от съвсем реални обстоятелства, го принуждават винаги да бъде нащрек. Във връзка с това той неслучайно често повтаря, че непрекъснато се измъчва от натрапчив коалиционен кошмар.

Най-много, разбира се, го тревожи Франция, която дълго време ще бъде за него проблем номер едно. Бисмарк смята, че след анексията на областите Елзас и Лотарингия Франция никога няма да се примири. Това ще я превърне в исторически противник на Германия, с който едва ли ще може да се постигне траен мир. Затова Бисмарк полага всички усилия да осигури по някакъв начин надеждна застраховка и презастраховка на Германия чрез сложна система от динамични съюзни отношения в най-разнообразни комбинации. Някои от познавачите на неговото дипломатическо майсторство го сравняват в това отношение с жонгльор, играещ едновременно с 5 топки, 2 от които са постоянно във въздуха. Други го оприличават на виртуозен фехтовач, който се дуелира едновременно с няколко противници в положение на кръгова отбрана. Сложните плетеници на неговите разнообразни дипломатически инициативи са съчетани същевременно със специални грижи за укрепване на армията. Бисмарк безцеремонно задушава всякакви прояви на сепаратизъм и с твърда ръка реагира срещу социалните брожения в страната. За тази цел са му нужни силен репресивно-полицейски апарат и силна армия. През целия 20-годишен период на своето управление той систематично увеличава бюджетните разходи за военни нужди и съзнателно насърчава чрез дирижирана пропаганда насаждането на милитаристичен дух в райха.

Многократно и по различни поводи Бисмарк заявява, че след разгрома на Франция новосъздадената германска държава може да се смята за „оптимално наситена“, т. е. че тя не се нуждае от повече територии, което пък означава, че няма защо да води други войни. Франкфуртският мирен договор от 10 май 1871 г. става оттук нататък според него главен определящ фактор, върху който трябва да се изгражда германската външна политика. Затова райхсканцлерът се стреми на всяка цена да го увековечи. Ала този договор дава големи предимства на Германия и сериозно ощетява Франция. В такъв смисъл въпросният договор неизбежно се превръща в стимул за постоянна враждебност във френско-германските отношения.

Франция понася много болезнено поражението си. Освен накърнения престиж и самочувствието си на велика сила тя губи богатите области Елзас и Лотарингия и е принудена да плати огромни репарации. Естествено Франция трудно може да се примири с отредената ѝ участ да бъде второстепенна държава. Още непосредствено след Франкфуртския мир тя започва усилено да се готви за реванш. Патриотичната реваншистка идея е основният лайтмотив в програмите и пропагандата на всички влиятелни политически сили, които претендират за властта. Франция обаче няма достатъчно сили и възможности да се противопостави сама на Германия. Затова френската дипломация полага през тези години неимоверни усилия да си осигури надеждни съюзници. Най-големи надежди в това отношение се възлагат на Русия, Англия и Австро-Унгария.

Няколко години преди това, още през 1867 г., Бисмарк заявява: „Прусия няма причини да воюва против Франция, защото няма какво да получи от нея. Ако само за момент допуснем, че Прусия разгроми Франция и нашите войски влязат в Париж, то аз се питам: за какво ще ни е нужна тази победа? Нима е възможно да вземем Елзас? Та нали елзасците са французи и винаги ще си останат такива." Тези думи са произнесени в дните, когато е вече в ход подготовката за война срещу Франция, която пък от своя страна също се готви за война срещу Прусия, твърдо решена да не допусне превръщането ѝ в обединена Германия.

Как да си обясним настъпилата метаморфоза в позицията на Бисмарк само за няколко години? Оказва се, че през 1867 г. той наистина е срещу евентуално присъединяване на френските области Елзас и Лотарингия към планираната бъдеща германска държава. Съгласява се с подобно нещо едва след настойчивите искания на пруския генерален щаб, който изхожда главно от чисто военностратегически съображения. Бисмарк отстъпва по този въпрос, но впоследствие си дава достатъчно ясна сметка, че присъединяването на тези две области ще причини неминуемо големи затруднения на Германия в процеса на нейната консолидация като велика държава в Централна Европа. Това опасение се сбъдва — Елзас и Лотарингия действително се превръщат в ябълка на раздора, в невралгичен пункт на френско-германските отношения.

Когато веднъж, след края на Френско-пруската война от 1871 г., ген. Молтке пита Бисмарк дали може да гарантира, че от страна на Франция няма опасност от война, канцлерът му отвръща: „Напротив, мога да гарантирам точно обратното — военните конфликти с тази страна са неизбежни." Дамоклевият меч на постоянно надвисналата френска заплаха създава големи грижи на Бисмарк. Той е убеден, че рано или късно, щом се съвземе и стъпи на краката си, Франция непременно ще се опита да си възвърне загубените позиции. Затова в Берлин сериозно обмислят различни планове за профилактични контрадействия, включително и възможността за нов своевременен превантивен удар, докато все още Германия има явно военно превъзходство над противника.

Така на френско-германската граница възниква огнище на опасно политическо напрежение, което фокусира до голяма степен вниманието на великите сили и става първостепенен щекотлив проблем в международните отношения. Според преценките на Бисмарк Германия е твърде уязвима при създалата се ситуация, защото всеки друг евентуален противник винаги ще може да разчита на Франция като на свой съюзник. Ето защо оттук нататък той подчинява

цялото си дипломатическо умение на задачата да блокира Франция на международната арена така, че да ограничи до минимум възможностите ѝ за съюзни отношения с други държави на антигерманска основа. Оптималният тактически вариант за осъществяването на тази задача предполага всяка от страните партньори, с изключение на Франция, да изпитва постоянна нужда от съдействието на Германия по някакъв важен за нея проблем, а същевременно винаги да има достатъчно големи разногласия помежду им, за да не могат да се съюзяват против нея. Всичко това според него изисква и безусловно налага пълно въздържане на Германия от всякакви по-нататъшни териториални претенции, включително и колониални.

ОПИТИ ЗА МЕЖДУНАРОДНА ИЗОЛАЦИЯ НА ФРАНЦИЯ

Замислената тотална изолация на Франция се осъществява едновременно по целия фронт на дипломатическите отношения, но основните усилия се съсредоточават в приоритетните направления към такива възлови страни, които в случая са от особено важно значение — Англия, Австро-Унгария и Русия.

Широкомащабната операция за изолация на Франция започва най-напред в самата Германия. Оказва се, че в новосъздадената обединена германска държава има влиятелни политически сили, които са ориентирани благосклонно към Франция по линия на католицизма. Главният опонент на райхсканцлера в това отношение е например споменатата католическа партия или т. нар. „центристи". Тя обединява всички политически групировки в райха, които са недоволни от хегемонията на протестантска Прусия. В основата на центристката партия стои католическата църква, известна с традиционната си неприязън към пруската династия. Нейната цитадела е клерикална Бавария. Усилията на центристите са насочени към по-голяма самостоятелност на някогашните немски държави. Действията им обективно подхранват и стимулират сепаратистичните тенденции, застрашават устоите на още неукрепналата обединена Германия. Бисмарк вижда в центристите опасен противник и ги смята за нещо като „пета колона" на Франция. Затова предприема срещу тях ожесточена борба.

Другият вътрешен опонент на Бисмарк в страната е разгромената в хода на войните либерална буржоазия. Тя обаче само на думи се проявява като опозиция. Нейните привърженици изразяват шумно възмущението си от насилствените груби действия на „дивия померански юнкер", а в същото време мълчаливо се възхищават от него. Бисмарк побеждава либералната буржоазия, като задоволява напълно нейните национални претенции и усигурява подходящи благоприятни условия за стопанския ѝ просперитет. За да я държи в положение на раболепно политическо покорство, находчиво експлоатира нейния страх от Парижката комуна, като ѝ гарантира, че няма да допусне подобно нещо на немска почва. По този повод Бисмарк изрича известната си фраза: „Трябва ми още една комуна, за да нямам повече опозиция."

Едно от най-важните средоточия в настойчивите усилия на Бисмарковата дипломация за изолация на Франция на международната арена е Англия. Известни са няколко сондажни опита за сближение с Лондон, но всичко това се върши винаги много предпазливо, при строга секретност. Германският канцлер старателно прикрива всички свои ходове, за да не предизвика ревност и подозрения сред другите си партньори, особено в Русия. Затова не е много чудно, че той никога и никъде, дори в мемоарите си, не споменава публично за водените преговори с Англия. Ала архивната документация по този въпрос е категорична. Такъв опит е извършен най-напред още в 1871 г., т. е. веднага след Френско-пруската война, а след това още няколко пъти — през 1876, 1879, 1885—1886 и 1889 г. Основният водещ мотив на германската дипломация при тези сондажи е винаги един и същ: да се настрои английското правителство против Франция, като се ангажира в полза на Германия. За да спечели англичаните, Бисмарк използва такива злепоставящи Франция аргументи като например нейните революционно-републикански прегрешения и кошмарния призрак на Парижката комуна. Това естествено звучи доста убедително и се възприема с разбиране в една консервативна монархическа страна като Англия. Но тези аргументи са недостатъчни, за да се постигне очакваният ефект. Английското правителство иска от Германия в замяна реална политическа поддръжка срещу Русия във връзка с Източния въпрос и в района на Средна Азия. Бисмарк обаче не може да поеме подобни ангажименти. Във връзка с това неговият коментар гласи: „Германия няма намерения да стане ловно куче на англичаните. От нас искат да бъдем маша, с която Англия иска да вади кестените от огъня в името на нейните интереси."

Въпреки неколкократните взаимни сондажи за сближение Лондон и Берлин не успяват да стигнат до желаното двустранно споразумение. Всяка от страните се мъчи да ангажира другата за целите на своята политика, но това не им се отдава. Всъщност от документацията става ясно, че Бисмарк никога не се е надявал на сериозно сближение с Англия. Нему са много добре известни силните и непримирими антигермански настроения в Лондон. Ето защо, за да въздейства на английското правителство в желаната насока, той прилага спрямо него друг резервен тактически вариант. Германското правителство умишлено насърчава и подкрепя френската колониална експанзия в Индокитай и Египет, като разчита да изостри англо-френските противоречия. В това отношение резултатите са далеч по-обнадеждаващи. Известно е, че тъкмо по въпроса за колониите между Лондон и Париж възникват сериозни разногласия, стигащи до остри конфликти. Такъв е случаят например по време на т. нар. „Египетска криза“ във връзка със Суецкия канал през 1875—1877 и през 1882 г. Пак по същите съображения Бисмарк постоянно се старае да озаптява опасно нарастващите колониални аспирации на пангерманската едра буржоазия. Той неведнъж предупреждава, че прекомерно големите колониални амбиции на Германия могат да доведат до рискован и нежелателен сблъсък с Англия.

Спрямо овехтялата империя на Хабсбургите Бисмарк прилага друга, по-различна тактика. В 1867 г., след Австро-пруската война, Австрия се префасонира в австро-унгарска дуалистична държава под върховенството на Хабсбургската династия начело с император Франц Йосиф. Отначало Бисмарк има сериозни проблеми с Виена. Австро-Унгария не може така лесно да преглътне нанесения ѝ удар от Прусия и изгонването ѝ от германския регион. Правителството на канцлера Ф. Бойст е настроено враждебно към Берлин и не скрива реваншистките си намерения, като се надява на подкрепа главно от Франция. След катастрофата на Франция през 1870—1871 г. обаче положението рязко се променя. Респектиращата мощ на обединена Германия охлажда всякакви реваншистки мераци във Виена.

Навото австро-унгарско правителство начело с граф Андраши незабавно се ориентира към сближение с Германия. Впрочем самото идване на Андраши на власт едва ли е случайно. Много автори основателно подозират, че „железният канцлер“ също има пръст в тази работа. Не един път Басмарк публично изразява своите предпочитания към известния лидер на Унгарската национална партия. Тъкмо с тази партия, както е известно, той има стари задкулисни съюзни взаимоотношения още от времето на Австро-пруската война.

Все пак въпреки подчертаната лоялност на австро-унгарския кабинет спрямо Берлин след 1871 г., Бисмарковата дипломация попада на известни затруднения при опита да ангажира безрезервно Австро-Унгария за целите на германската политика против Франция. Затрудненията произтичат от профренските тежнения във Виена, които имат дълбоки корени и стари традиции, особено по линия на католицизма. Затова въпреки, общо взето, благосклонното си отношение към Германия австро-унгарският кабинет не може безрезервно да се обвърже с нейната антифренска политика. Бисмарк е принуден да търси подходящи начини за въздействие върху Австро-Унгария с оглед на своите намерения да я спечели като съюзник. И в този случай той прибягва до помощта на любимите си плашила — френските революционно-републикански пороци и Парижката комуна. Ала този аргумент няма очакваният голям ефект във Виена. От него се стряска само Франц Йосиф, но това не може да повлияе съществено за пренасочването на австро-унгарската политика в дух на враждебност спрямо Франция. Налагат се и други още по-убедителни аргументи за въздействие. Бисмарк е принуден да извади найважния си коз — той обещава на Австро-Унгария пълно съдействие при проникването ѝ на юг към Балканския полуостров за сметка на Османската империя. Има предвид главно султанските владения в Босна и Херцеговина. Този път неговият ход е успешен.

Най-заинтригувана от офертата е немската австрийсконационална военна партия, свързана с двореца и императора. В края на краищата и по отношение на Австро-Унгария германският канцлер започва да си служи като компенсационно средство със същия Източен въпрос, който отдавна използва спрямо Русия. Затова оттук нататък германската дипломация се оказва в твърде деликатна ситуация. Тя ще трябва много внимателно да балансира между двете страни поради тяхното традиционно съперничество на Балканите и изострената им чувствителност във връзка с Източния въпрос.

През цялото време на своето управление, чак до оставката си през 1890 г. Бисмарк ловко лавира между Петербург и Виена, преодолявайки сложни препятствия. Специално внимание заслужава многозначителният факт, че той никога не се решава да заложи само на едната страна, като пожертва другата. От много гледни точки двустранният съюз с Австро-Унгария за него е много по-лесен и удобен в сравнение с подобен съюз с Русия. Бисмарк би могъл с лекота да манипулира решенията и действията на виенското правителство и в този смисъл съюзът му с Австро-Унгария е безпроблемен. Лошото е обаче, че за него подобен съюз е недостатъчен, за да гарантира сигурността на Германия. Според твърдото убеждение на Бисмарк по чисто обективни причини, свързани с ограничените възможности на нейния военнополитически потенциал, въпреки всичката си лоялност Австро-Унгария не би могла да стане достатъчно надеждна опора на Германия. Това би било невъзможно, особено в случай на френско-руски съюз — политическа конфигурация, която той смята за най-опасна и недопустима с оглед на германските интереси. Това е причината, поради която Бисмарк по никакъв начин не желае да рискува добрите си отношения с Русия. Дори нещо повече. В духа на тези свои убеждения, свързани с осигуряването на стабилни гаранции за сигурността на Германия, той проявява понякога склонност да пожертва Австро-Унгария. Такъв характер има например сондажната тайна мисия на Радовиц в Петербург през пролетта на 1875 г., когато предлага на Русия двустранен военнополитически съюз „в огън и вода". Условието му е: безусловна руска подкрепа на Германия срещу Франция. Руското правителство обаче отклонява това предложение.

NB

Получава се твърде интересна ситуация. Германските оферти за двустранен съюз с Австро-Унгария се приемат във Виена почти безусловно, но това не задоволява Бисмарк. Той предпочита двустранен съюз с Русия, но тя пък отказва да се ангажира. При това положение на германския канцлер не остава нищо друго, освен да балансира между двете страни. Така се стига до известното изобретение на Бисмарк — т. нар. „Съюз на тримата императори", в който влизат Германия, Австро-Унгария и Русия. Чрез този странен съюз, създаден през 1872 г., той фактически ангажира и Петербург, и Виена така, че те, без да искат и въпреки волята си, стават съпричастни на германската политика против Франция. Този ефект се постига чрез умишлено шумно афишираната от Берлин дружба между трите императорски двора. Нещо, което самò по себе си предизвиква безпокойство не само в Париж, но даже и в Лондон.

В рамките на Съюза на тримата императори на Австро-Унгария се отрежда твърде своеобразна роля. Тя служи на Бисмарк като нещо подобно на стръв, с която той подмамва и привлича Русия в орбитата на германската политика,за да я държи по-настрана от Франция.

Твърде любопитен е начинът, по който Русия влиза в Съюза на тримата императори. В началото Горчаков категорично отхвърля Бисмарковата идея за подобен съюз, защото много добре разбира, че германската дипломация възнамерява да го използва срещу Франция. За да превъзмогне упорството на руския канцлер, Бисмарк разиграва следния хитър трик. Той кани Франц Йосиф и граф Андраши в Берлин за подписване на двустранен съюзен договор срещу „вражеските елементи". Целта на визитата умишлено се забулва със загадъчност. Естествено всичко това поражда у цар Александър II ревност и подозрения. Горчаков също е озадачен — може би в Берлин замислят нещо против Русия?! В този именно момент някой си Л. Шнайдер, офицер от придворния антураж на кайзера, изпраща лично приятелско писмо на царя, в което му съобщава за предстоящата визита на високопоставените гости от Виена. Под формата на някаква странна загриженост за бъдещето въпросният Шнайдер дружески съветва руския цар да удостои с присъствието си замислената среща на високо равнище в Берлин. Това щяло да бъде от голямо значение за приятелските отношения между Германия и Русия, както и за мира в Европа. Царят веднага откликва на тази необичайна покана. Чрез германския посланик в Петербург той отправя запитване, дали кайзерът иска да види и него в Берлин. По този повод Бисмарк отбелязва върху телеграмата на Ройс от Петербург: „Рибата клъвна." Официалната покана до царя и Горчаков е изпратена незабавно.

Така Бисмарк успява, използвайки Австро-Унгария като примамка, да вкара Русия в Съюза на тримата императори въпреки нейното нежелание. Пак чрез Австро-Унгария той често пъти умишлено създава всевъзможни затруднения на Русия, а след това отзивчиво ѝ предлага услугите си за тяхното преодоляване. Целта му е ясна — Германия да се възприема винаги в Петербург като лоялен, добронамерен и най-важното — като нужен партньор. За него Русия има по-голяма стойност с оглед на германските интереси, но за разлика от Австро-Унгария не може да разчита със същата увереност на нейната отзивчивост. В това отношение в Петербург той се натъква на неочаквано големи затруднения.

Плодотворните резултати от руско-германското сътрудничество до 1871 г. във връзка с германското обединение, постигнати с помощта на Източния въпрос, дават основания на Бисмарк да се надява, че и занапред ще може със същия успех да разчита на Русия като тилна опора и надежден заслон, охраняващ Германия от евентуални враждебни коалиции. В такъв смисъл той очаква, че както дотогава, Русия ще продължи твърдо да е на страната на Германия във възникналия френско-германски конфликт. Руското правителство обаче, възглавявано от канцлера Горчаков, вижда в прекомерно растящата мощ на обединената германска държава сериозна заплаха, която нарушава съществуващото европейско равновесие на силите и потенциално застрашава бъдещето на Русия. Ето защо той се отнася крайно резервирано към постоянните щедри обещания на Бисмарк за подкрепа по Източния въпрос. Горчаков смята, че ако Русия се възползва от съблазнителните услуги на Германия, тя неизбежно ще се ангажира с нейната политика против Франция. „Запазването на силна и мъдра Франция — казва той — е много по-важно за Русия като контрабаланс на германската мощ в Европа, отколкото всякакви рисковани и ненужни придобивки на Балканите." Подобно на Бисмарк, Горчаков също интерпретира Източния въпрос в контекста на френско-германските противоречия, но в обратен смисъл. Докато Бисмарк иска да спечели Русия като съюзник срещу Франция чрез нейния плътен ангажимент в „ориенталските крамоли", Горчаков обратно — чрез една умерена, сдържана и непретенциозна политика по Източния въпрос се стреми да не обвърза Русия с ангажименти към агресивната според него германска политика срещу Франция.

В съответствие с тази принципна външнополитическа позиция, царското правителство най-старателно се пази от усложнения и сблъсъци по Източния въпрос. Относителното затишие на Балканите през първата половина на 70-те години му дава чудесна възможност да се намесва успешно като арбитър във френско-германските спорове, естествено в полза на Франция. От това Русия печели сериозни политически дивиденти и чувствително укрепва своя престиж като велика сила в международните отношения.

АКУТНА КРИЗА ВЪВ ФРЕНСКО-ГЕРМАНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ 1874–1875 г.

След Френско-пруската война и преживяната катастрофа Франция действително има реваншистки стремежи и амбиции. Но при съществуващата политическа обстановка в началото на 70-те години тя не е в състояние да мери сили в пряк военен двубой с Германия. Затова нейните реваншистки намерения се насочват към една по-далечна перспектива, а по това време френското правителство трябва да се грижи преди всичко за отбраната на страната предвид опасността от евентуално ново германско нападение. В този смисъл Франция се нуждае от съюзници, но не от съюзници с оглед на нападение, а от съюзници — защитници и покровители. Свои възможни съюзници — покровители срещу германската заплаха, Франция вижда в лицето на Англия, Австро-Унгария и Русия. Но по силата на редица обективни и субективни обстоятелства споменатите три държави могат да бъдат в различна степен от полза за Франция. Англия например се отнася благосклонно към френския призив за помощ, но нейната помощ има до голяма степен платоничен характер. Английското правителство по традиция продължава да се въздържа от активна намеса в работите на стария континент, придържайки се към принципа на т. нар. „блестяща изолация“. При това положение Франция не може да очаква от Англия по-ефикасно съдействие срещу Германия освен в дипломатическата сфера на действие.

Австро-унгарското съдействие също се оказва доста проблематично. Виенският кабинет проявява склонност и желание да подкрепи Франция, но според своите възможности във военно отношение. Поради географско-стратегическото си положение Австро-Унгария се бои да застане открито на френска страна във френско-германския конфликт. Тя се плаши от своя северен съсед, чиято мощ е изпитала не много отдавна върху гърба си, а освен това Източният въпрос ѝ създава постоянни трудности в отношенията с Русия. При това положение австро-унгарското правителство също ограничава подкрепата си за Франция в дипломатическата сфера.

Единствената сила на континента, която има реални възможности да предотврати евентуално немско нападение срещу Франция, е Русия. Ето защо френското правителство насочва главното си внимание към нея, като се старае да я привлече колкото е възможно повече на своя страна. В тази насока обаче то трябва да преодолее значителни трудности поради шумно манифестираните приятелски връзки между Русия и Германия и участието на Русия в Съюза на тримата императори. В това отношение му пречи и още едно немаловажно обстоятелство — републиканската форма на управление във Франция — нещо, което Бисмарк неслучайно размахва като плашило в Лондон, Виена и Петербург. По тази причина руският цар се отнася подозрително към Франция. Пред своите приближени Бисмарк споделя: „За нас републиканското управление във Франция е по-изгодно... Едно монархическо правителство ще направи Франция по-способна за съюзи... Колкото по-ляво е нейното правителство, толкова по-добре.“ Това е и един от поводите за конфликта на германския канцлер с неговия политически противник — барон Арним, назначен за германски посланик в Париж. Последният активно се меси във френския политически живот, като подпомага роялистките политически групировки в разрез с инструкциите на райхсканцлера. В края на краищата Бисмарк е принуден да го отстрани от посланическия пост. Пак поради същата причина той влиза в остър конфликт и с императрица Аугуста — жената на Вилхелм I, която недоумява как е възможно канцлерът на Германия да изразява така открито предпочитанията си към републиканския режим във Франция. Във връзка с това тя поставя под съмнение монархическите му убеждения и неговата годност да служи предано на кайзера.

Независимо от изложените трудности френската дипломация предприема активни опити да си спечели съюзници, като насочва вниманието си главно към Русия. Най-перспективната личност в руското държавно ръководство с оглед на френските намерения е канцлерът Горчаков, известен като политически опонент на Бисмарк и с благосклонното си отношение спрямо Франция. Както Бисмарк залага на царя в неговите домогвания за съюз с Русия, така френското правителство залага на Горчаков. Според французите Горчаков е онази най-авторитетна личност не само в Русия, а и в цяла Европа, която единствено е в състояние да възпре агресивните немски планове срещу Франция. Така френското правителство пристъпва към систематична обработка на руския канцлер в духа на своя план за осигуряване подкрепата на Русия.

Обработката на Горчаков се извършва по различни начини. Още в 1872 г. Тиер търси път за неофициален контакт с руския пръв министър чрез една от неговите приближени — графиня Трубецкая. По нея Тиер отправя послание до Горчаков с молба за съдействие. Горчаков отговаря обнадеждаващо: „Силна и мъдра Франция е главното нещо, от което се нуждае сега Европа. Тя трябва да е силна, за да поддържа европейското равновесие, а мъдра, защото това е условието, необходимо да възвърне доверието на силите към себе си и да заеме принадлежащото ѝ място в европейския концерт.“ В случая с израза „да бъде мъдра“ Горчаков прави очевиден намек за републиканската форма на управление във Франция и се опитва да внуши, че Париж се нуждае от едно по-консервативно монархическо управление, което би възстановило френския престиж пред великите сили.

През 1873 г. в Париж идва на власт ново правителство начело с президента Мак Махон. Макар също републиканско, то се отличава със своята дясна ориентация. Активна роля в него започва да играе дук Деказ, привърженик на идеята за сближение с Русия. Той набелязва подробен конкретен план за привличането на Горчаков на френска страна. Планът предвижда някои необичайни действия, които надхвърлят общоприетата по онова време дипломатическа практика, напомняйки методите на шпионажа.

Френският министър-председател дук дьо Брои одобрява плана на Деказ, след което се пристъпва към неговото изпълнение. Самият план се свежда до следното: французите научили, че Горчаков много често посещава курорта Интерлакен в Швейцария, където се среща конфиденциално с една дама — графиня, близка до френските управляващи кръгове. Решавайки да се възползва от това обстоятелство, дьо Брои в присъствие на Деказ възлага на френския дипломат Шодорди да се яви в Интерлакен по същото време, когато Горчаков е там, за да установи по-тесен контакт с руския министър на приятелска основа и да го предразположи в духа на френската кауза. Планът незабавно е приведен в изпълнение.

В първите дни на август 1873 г. Шодорди се озовава в Швейцария, където в продължение на 15 дни беседва насаме с Горчаков. Мисията на Шодорди изглежда обещаваща. Насърчен от това, през януари 1874 г. Деказ, който междувременно заема поста министър на външните работи, назначава Шодорди за посланик в Берн с оглед и по-нататък да има възможност за срещи с руския канцлер. Същата година Горчаков няколко пъти посещава Интерлакен и всеки път се среща с Шодорди. По този начин френската дипломация методично и целенасочено въздейства на ръководителя на руската външна политика в духа на френските цели и намерения. Тактическата задача на мисията на Шодорди е да подтикне руското правителство към официални стъпки и действия в защита на Франция и по този начин да посее подозрения и неразбирателство в руско-германските отношения. В този смисъл тълкува усилията на френската дипломация например граф Андраши: „Франция сега — пише той в едно писмо до австро-унгарския посланик в Берлин — се старае с всички възможни средства да предизвика и накара Русия публично да застане на нейна страна във френско-германския конфликт като защитник на европейския мир. Инсценировката на една подобна демонстративна посредническа роля на цар Александър II неизбежно би предизвикала помрачаване в руско-германските отношения. По такъв начин френското правителство целѝ в крайна сметка да откъсне Русия от Германия и да я привлече към себе си.“

Усилията на френската дипломация не остават без резултат. Пред френския посланик в Петербург Горчаков споделя, че руско-германските отношения са започнали напоследък да охладняват. Причината се дължи на изразеното по недвусмислен начин руско становище в Берлин, че Русия няма да допусне ново германско нападение срещу Франция. Много скоро френското правителство и на дело получава официалната руска подкрепа. В началото на 1874 г. френско-германският конфликт изведнъж рязко се изостря. По повод призивите на френския епископ в Нанси за връщане на Елзас и Лотарингия на Франция Бисмарк предприема ожесточена масирана кампания чрез пресата, подготвяйки почвата за нова война. В Германия започват усилени военни приготовления. Райхстагът гласува допълнителни военни кредити. Напрежението на френско-германската граница расте с всеки изминал ден. В този критичен момент френското правителство се обръща с отчаян повик към великите сили за помощ.

Точно в разгара на политическата криза австро-унгарският император Франц Йосиф и неговият пръв министър граф Андраши се намират в руската столица на официална визита. Горчаков и Андраши се явяват при френския посланик и правят официална декларация от името на Русия и Австро-Унгария, че осъждат агресивните замисли на германското правителство. Те уверяват същевременно посланика, че няма да допуснат нов разгром на Франция. В същия смисъл реагира и Англия. Кралица Виктория изпраща на Вилхелм I послание, в което между другото се казва, че германското нападение срещу Франция ще има „плачевни последствия“. Това прозвучава в Берлин като предупреждение.

Категоричната позиция на трите велики сили в полза на Франция принуждава Бисмарк да отстъпи. Скоро антифренската кампания в Германия започва да стихва. Оценявайки политическата обстановка след колективния демарш на силите, Андраши споделя пред френския посланик във Виена: „Аз мисля, че ударът, който искаха да ви нанесат, засега е париран.“

Реакцията на силите във връзка с френско-германската криза през 1874 г. е много показателна за Бисмарк. Той е съвсем наясно, че без Русия Австро-Унгария никога не би се решила на подобна дързост — така открито да се противопостави на Германия, а също, че английските заплахи няма да струват и пет пари, ако не са синхронизирани с позицията на Петербург и Виена. Ясно е, че главните затруднения за Германия идват от страна на руското правителство, и по-точно от нежеланието му да подкрепя, както някога безрезервно, германската политика на Запад. При това положение пред немския канцлер възниква въпросът за политическата рентабилност на Съюза на тримата императори. Вместо да му служи като оръдие за натиск върху Париж и за респект в Лондон, в критичния момент този съюз се оказва пречка в това отношение. Помагайки за сближаването на Австро-Унгария и Русия в рамките на съюза в името на една конкретна цел с оглед на германските интереси, Бисмарк постига на практика обратни резултати. Неговите партньори, враждуващи по-рано помежду си, започват да изграждат единен фронт зад гърба му в полза на Франция. Първите симптоми на тази неблагоприятна развръзка се проявяват още в самото начало. Когато през септември 1872 г. в Берлин се полагат темелите на бъдещия съюз, Бисмарк констатира първите признаци на разнобой в триумвирата. Разговорите, които той води поотделно с Горчаков и Андраши, го настройват твърде скептично. Коментирайки разговорите си с двамата министри, по-късно той признава, че по главния въпрос във връзка с френско-германския конфликт не е успял да се добере до желаните резултати. „Може направо да се каже, че ние всъщност не се разбрахме“ — споделя Бисмарк с разочарование.

По-нататък в процеса на изграждането на Съюза на тримата императори, а и след това Бисмарк изживява нови разочарования. Политическото фиаско, претърпяно в началото на 1874 г., се повтаря по още по-драстичен начин през следващата година. И този път инициативата за изострянето на френско-германските отношения произхожда от немска страна. Началото на поредната антифренска кампания поставя една анонимна дописка от Виена до в. „Кьолнише цайтунг“. В нея се съобщава за засилена военна подготовка във Франция, която уж се готвела в най-скоро време да нападне Германия. Няколко дни по-късно в отговор на виенската дописка проправителственият вестник „Пост“ обнародва прословутата статия с тревожното заглавие „Предстояща ли е войната?“. Като очертава в най-мрачни краски политическото положение и изсипва куп обвинения по адрес на Франция, статията завършва с предсказанието, че войната е неизбежна и ще избухне след няколко дни.

Въпросната статия предизвиква верижна реакция в германската преса, давайки силен импулс на войнствената антифренска пропаганда. Пред обезпокоените чужди дипломати, акредитирани в Берлин, които поотделно искат да разберат какви са намеренията на Германия, Бисмарк отговаря твърде двусмислено. От една страна, той твърди, че няма нищо общо със статията във в. „Пост", а от друга — споделя изразените в нея опасения от нова война. Дипломатите, които разговарят с него, забелязват, че райхсканцлерът не е много изненадан от статията. Почти всички единодушно споделят впечатлението, че статията за „военната тревога" във в. „Пост" е инспирирана от него. Бисмарк не пропуска случая да изтъкне пред тях колко опасно е поведението на Франция, която увеличава армията си от 100 000 на 150 000 души. Тази нейна стъпка според него съвсем ясно показва, че тя е решила да воюва. Акцентирайки на френската заплаха, Бисмарк дава недвусмислено да се разбере, че Германия ще вземе предпазни мерки. Той обаче не уточнява какви ще бъдат те. Като характеризира най-общо създалата се напрегната политическа обстановка, Бисмарк подчертава, че според него работите отиват към война. Войнствените му настроения прозират зад често употребяваната фраза, че му мирише на барут.

За разлика от райхсканцлера началникът на немския генерален щаб Молтке е по-категоричен. Той открито заявява, че войната е неизбежна и Германия е принудена да нанесе първия удар. Молтке директно заплашва, че ако Франция не изпълни немското искане да намали армията си, Германия ще действа решително. Развивайки своята известна теза за превантивна война срещу Франция, шефът на генералния щаб прави следното многозначително изявление: „Не тази държава желае война, която първа я започне, а онази, която със своите заплашителни действия принуждава другата да се защити с нападение", защото, добавя Молтке, „държавата, която нанесе своевременно първия удар, ще си спести много неприятности".

Поради възникналата опасност френското правителство отново се обръща към Англия, Австо-Унгария и Русия, призовавайки ги да предотвратят германското нападение. И отново най-големи надежди се възлагат на Русия. Мак Махон с патетичен глас заявява пред руския посланик в Париж: „Аз предавам Франция в покровителство на руския император."

Руското правителство приема с готовност ролята на защитник и помирител. Пред френския посланик в Петербург Горчаков заявява, че Русия ще направи всичко възможно, за да предотврати новото германско нападение. Той съобщава на посланика, че царят възнамерява в близките дни да посети Берлин, където ще разговаря с Вилхелм I по този въпрос. От своя страна Горчаков обещава да въздейства на Бисмарк.

Изявленията на Горчаков изразяват официалното руско становище по повод възникналата нова политическа криза във френско-германските отношения. Загрижеността на руското правителство и неговото твърдо намерение да се намеси в полза на Франция личат от следните думи на Горчаков: „Нашето предстоящо посещение в Берлин — пише той на руския посланик в Берлин — има за цел да умиротвори настроенията. Царят е решил с пълна откровеност да се обясни с кайзера и кронпринца. Аз също ще дам своята лепта в беседите си с Бисмарк. Ние никога няма да станем съучастници в случай, че те тръгнат по път, различен от нашия. Ние ще се постараем да дадем на Бисмарк да разбере, че неговата войнствена треска не ще увеличи броя на привържениците му. На нашия цар никак не му харесват идващите новини за провокации и подстрекателства, които са в рязко противоречие с нашата велика цел да укрепваме мира. Сега набелязвам въпросите, които ще засегна в беседите си с Бисмарк по този въпрос."

Още преди царят и Горчаков да се появят в Берлин, руското становище става известно на Бисмарк по дипломатически път. В резултат на това към края на април 1875 г. антифренската кампания в Германия изведнъж рязко стихва. Във връзка с настъпилия обрат френският министър на външните работи Деказ пише на своя посланик в Петербург: „Любезни генерале, ... искам да Ви съобщя колко високо ценим проявената от Вас енергия и Вашата смела постъпка, колко важни са за нас думите, които е казал пред Вас Негово Величество руският император и канцлерът му. Не се колебая именно на тях да припиша настъпилото успокоение на духовете както в Берлин, така и тук. Нашият посланик в Берлин, който смяташе положението за много критично,сега е на мнение, че опасността е преминала... уверен съм, че ние трябва да благодарим именно на Русия за нашето спасение. Изкажете, моля Ви, комуто трябва, нашата дълбока признателност. Остава само Негово Величество да затвърди своето дело. Често съм Ви казвал, че руският цар е арбитър на световния мир... Всичко ще зависи от срещата му с кайзера в Берлин... Няма съмнение, че пътуването на царя в Берлин е за нас благоприятно и ние трябва да го използваме."

Както личи от горните думи на френския министър, френското правителство самò преценява, че най-съществена заслуга за предотвратяване на ново германско нападение има Русия. Но и Англия се включва също много активно в помирителната акция. Новото консервативно правителство начело с Дизраели лорд Биконсфилд, дошло на власт през 1874 г., е по начало много зле настроено към Германия. Една от главните му грижи е да не допусне по-нататъшното нарастване на германската хегемония в Европа. Английското правителство се безпокои и от създадения Съюз на тримата императори. В съответствие с традиционната си политика да не допуска създаването на голяма съюзна политическа формация на континента, която неизбежно би била противна на английските интереси, Дизраели си поставя за задача на всяка цена да минира и разруши съюза на Германия, Австро-Унгария и Русия. Френско-германският конфликт му предлага добри възможности в това отношение. Веднага, щом научава за намерението на руското правителство да се застъпи за Франция, английското правителство се присъединява към руския дипломатически демарш. Английският министър на външните работи възлага на своя посланик в Берлин да употреби всички усилия за мирното уреждане на френско-германския конфликт. „Предполагаме — пише Дерби в своята инструкция, — че руският император ще говори в този смисъл по време на престоя си в Берлин. Ако той направи това, Вие трябва всячески да го подкрепите в името на мира.“

Така френско-германският конфликт през 1875 г. довежда до сближаване и единодействие на традиционните съперници в Източния въпрос — Англия и Русия. Руският посланик в Лондон съобщава, че чува в английската столица удивително ласкави думи по адрес на Русия и просто не може да повярва на ушите си. Английските дипломати казвали, че англо-руското сътрудничество в Европа е много по-важно, отколкото англо-руските разногласия в Азия. А царят коментира това съобщение на руския посланик с думите: „Да, тази услуга ни направи Бисмарк.“

Когато царят и Горчаков се запътват към Берлин, за да изпълнят своята мирна мисия, английският посланик е упълномощен да им заяви, че „Англия е готова да предостави на Русия цялата британска мощ за обуздаването на Германия“. Австро-Унгария също се присъединява към дипломатическата акция на двете държави. На 20 април Андраши публично осъжда агресивните намерения на Германия. Той уверява френското правителство, че Австро-Унгария има желание да подкрепи френската кауза. Този път обаче виенското правителство е по-предпазливо в своите обещания за съдействие. Бисмарк своевременно научава за благосклонното отношение на виенското правителство към Париж и реагира много остро. Австро-унгарският посланик в Берлин съобщава, че Бисмарк е вбесен от поведението на Андраши и заплашва, че ако се наложи да воюва, ще тръгне най-напред срещу Виена, а после срещу Париж. Има сведения, според които около средата на март в Берлин се обсъжда вариант за евентуална разправа с Австро-Унгария в случай, че тя застане открито на френска страна. Немският генерален щаб дори определя за тази цел 400-хилядна армия.

Всичко това принуждава австро-унгарското правителство да бъде по-сдържано. От страх да не си навлече гнева на „железния канцлер“ то само се солидаризира с действията на Русия и Англия, без да предприема някакви по-решителни действия.

В края на краищата Бисмарк и този път е принуден да отстъпи. На 10 май 1875 г. руският цар и Горчаков се озовават в Берлин в изпълнение на своята помирителна мисия. Царят заявява пред Вилхелм I и Бисмарк, че грижата на Франция за нейната безопасност не може да бъде повод за нападение от немска страна. За голямо удоволствие на царя, неговите германски домакини го уверяват, че те изобщо нямат такива намерения. Бисмарк хвърля цялата вина за създалото се напрежение във френско-германските отношения върху френското правителство и лично върху външния министър Деказ, който създавал интриги, за да злепостави миролюбивата германска политика. Що се отнася до вестникарската кампания в Германия, той обвинява военните от немския генерален щаб начело с Молтке, който наистина бил голям военачалник, но не разбирал нищо от политика. Неговите наивни идеи за превантивен удар били несериозни и изобщо не трябвало да им се обръща внимание. А що се отнася лично до него, Бисмарк с патос уверява царя, че никога не е имал намерение да напада Франция. Подобна мисъл изглежда толкова абсурдно, че ако някой му я приписвал, това значело, че го смята за луд.

Доволен от настъпилата развръзка, Горчаков изпраща до руските дипломатически представители следната телеграма: „Императорът напуска Берлин напълно уверен в господстващите тук миролюбиви намерения, които гарантират запазването на мира.“ Тази телеграма силно раздразва Бисмарк. Тя според него създава впечатлението, че именно руската намеса е накарала Германия да се откаже от намерението си да воюва. Германският канцлер има известно основание за подобно тълкуване, защото въпросната телеграма е обнародвана в немската преса изопачено, с по-различен нюанс — в смисъл, че „от този момент нататък“, т. е. след посещението на царя в Берлин, мирът е осигурен. Възможно е текстът на телеграмата умишлено да е фалшифициран в немския печат, защото това предлага на Бисмарк удобен формален претекст за нападки срещу Горчаков. Бисмарк буквално засипва руския министър с остри упреци, че иска непременно да се представи като спасител на Франция: „Ако на Вас толкова Ви се иска да се прославите в Париж, то няма защо заради това да разваляте нашите отношения с Русия.“ Продължавайки с обвинителната си тирада в същия дух, той добавя многозначително: „Вие, разбира се, няма да имате възможност да се радвате на това, че сте рискували да загубите нашата дружба заради празното удоволствие на собственото си тщеславие.“ Тези заплашителни думи на Бисмарк, изречени в навечерието на въстанието в Босна и Херцеговина, прозвучават като зловеща прокоба.

По повод на Горчаковата циркулярна телеграма Бисмарк се оплаква на царя, окачествявайки постъпката на руския си колега като нелоялна. Александър II не възразява срещу обвиненията, а само с усмивка отвръща, че не си струва да се взема толкова надълбоко една проява на старческа суета.

Съвсем очевидно е, че недоволството, проявено от Бисмарк спрямо Горчаков, не може да се обясни само със злополучната телеграма. Тя е само повод. Истинската причина е много по-дълбока и се корени във факта, че руският канцлер в съответствие със своите принципни политически убеждения превръща Русия в главно препятствие за германската политика към изолация на Франция в международните отношения. Това именно Бисмарк никога няма да му прости.

БИСМАРК МЕЧТАЕ ЗА ЕКСПЛОЗИЯ НА ИЗТОЧНИЯ ВЪПРОС

Анализирайки неудачите на своята политика до 1875 г. за тотална изолация на Франция на международната арена, Бисмарк стига до следните три заключения:

1. Макар отношенията на Германия с Русия да са приятелски, Русия няма да подкрепи Германия в нейния конфликт с Франция, докато не бъде по някакъв начин заинтересована от това. Само чрез съответна еквивалентна политическа компенсация в жизненоважен за Русия проблем Германия би могла да се надява на безрезервна руска подкрепа. Опитът от близкото минало красноречиво потвърждава това. Той показва същевременно, че само Източният въпрос може да помогне в това отношение.

2. Съюзът на тримата императори като компромисен тактически вариант не може да обслужва ефикасно германската политика срещу Франция, докато отношенията между двата партньора на Германия — Австро-Унгария и Русия, не са обременени от една постоянна доза противоречия и съперничество в спорен, жизненоважен за тях проблем. И в този случай Източният въпрос може да бъде много полезен. Само при условие, че между Виена и Петербург съществува винаги една определена дистанция, породена от сблъсъка на интересите им по Източния въпрос на Балканите, би могло да се превъзмогне тяхното сближение и сътрудничество във френско-германския конфликт за сметка на Германия.

3. Френско-германският конфликт по силата на обстоятелствата прераства в първостепенен международен проблем, който приковава вниманието на всички велики сили. Трите най-големи европейски държави — Русия, Англия и Австро-Унгария — не само зорко следят развоя на конфликта, но активно се намесват в полза на Франция. Дори такива традиционни съперници като Русия и Англия постигат съгласуваност и взаимодействие по този въпрос. Коалицията, от която Бисмарк толкова много се страхува, фактически започва да се оформя през 1874 и 1875., макар и само в дипломатическата сфера. За да се превъзмогне това крайно опасно стечение на политическите обстоятелства, според Бисмарк е необходим някакъв друг по-

литически дразнител от общоевропейски мащаб, който да отвлече вниманието на силите от френско-германската граница и същевременно да породи разединение между тях. И в това отношение Източният въпрос предлага най-добри възможности.

В хода на провежданата до 1875 г. политика за изолация и неутрализация на Франция Бисмарк особено болезнено усеща отсъствието на Източния въпрос като активен фактор в международните отношения. Затишието на Балканите през периода 1871—1875 г. създава много грижи и затруднения на германската дипломация. Едва ли има друг държавник в Европа по онова време, който така пламенно да иска и с такова нетърпение да очаква ново възпламеняване на Източния въпрос, както германският канцлер. Проникнат от това съкровено желание и виждайки в Източния въпрос най-доброто средство за оправдаване на германската политика срещу Франция, Бисмарк естествено се старае по всички възможни начини да ускори неговото активизиране. Не е възможно да си представим, че със своята действена натура и с присъщия му политически темперамент той може да остави нещата да се развиват сами, като разчита само на сляпата случайност, без да предприеме някакви действия.

През 1872 г. по инициатива на райхсканцлера към Министерството на външните работи в Берлин се създава специален отдел — т.нар. „Ориенталски децернат". Неговото предназначение е да събира, систематизира и обобщава информацията за положението в Османската империя и на Балканите. Целта е да се проучи по-задълбочено какви възможности предлага Източният въпрос с оглед стратегията на германската външна политика. Неслучайно за шеф на този отдел е назначен един от най-доверените помощници на райхсканцлера — фон Радовиц. В своите спомени Радовиц пише, че създаването на Ориенталския децернат било наложено от „нуждата и обстоятелствата". Не е трудно да се отгатне каква „нужда" и кои „обстоятелства" са накарали Бисмарк точно в разгара на политическото напрежение между Франция и Германия да отдаде толкова голямо значение на Източния въпрос, който по това време, както знаем, се намира във фаза на относително спокойствие и стагнация. Радовиц свидетелства, че от този момент Бисмарк започнал много да се интересува от политическото положение на Балканите, проявявайки внимание дори към най-дребните неща.

От 1873 г. датират първите целенасочени опити на немската дипломация за активизиране на Източния въпрос. Естествено Бисмарк отново започва да се надява в това отношение на Русия. Неговите разсъждения се движат горе-долу по следната логична схема: Русия е традиционен противник на Османската империя. Тя е заинтересована от нейното разрушаване, за да разшири и укрепи влиянието си на Балканския полуостров. Стратегическата цел на руската външна политика е да постави под свой контрол черноморските проливи — Босфора и Дарданелите. Дългогодишната активна руска политика на Балканите в подкрепа на местните националноосвободителни движения като техен покровител и съюзник показва, че Русия няма основания да промени ориентацията си. Следователно тя желае да продължи своята традиционна активна настъпателна политика спрямо Турция, но в момента се въздържа от това поради страха от нова Кримска коалиция на западните сили-съперници. Така Бисмарк стига до оптимистичното заключение, че за да се активизира руската политика по Източния въпрос, ще бъде достатъчно, ако в Петербург получат достатъчно солидни и категорични гаранции за безрезервна подкрепа от страна на Германия.

Горните разсъждения на германския канцлер се основават на презумпцията, че външнополитическата ориентация на Русия ще остане и занапред непроменена. Оказва се обаче, че това не е точно така. Русия преживява поражението си в Кримската война много болезнено, като истинска катастрофа. Налице са всички белези на дълбока вътрешна криза — икономическа и техническа изостаналост, пълно финансово разстройство, дезорганизирана армия и корумпиран държавноуправленски апарат. В цялата страна се надига стихията на народното недоволство, зачестяват революционните брожения. Всичко това принуждава Александър II и неговото правителство да набележат цялостна реформена програма за вътрешно преустройство на разложената империя. Замислената програма съответно предопределя новия курс на руската външна политика. Царуването на Александър II е обременено от постоянния кошмар на Кримската катастрофа. Затова неговият външнополитически курс се отличава с подчертана умереност и сдържаност. Предишната експанзивна агресивност е силно смекчена. Главната цел на царското правителство през следващите години е да превъзмогне ограниченията на Парижкия договор, да преодолее международната изолация на Русия и да възстанови нейния престиж като велика сила. Тази сравнително непретенциозна цел се отразява и върху руската политика по Източния въпрос.

Източният въпрос загубва предишното си приоритетно значение и се подчинява на други по-значими глобални руски външнополитически интереси, ориентирани предимно към Средна Азия, Далечния изток и Централна Европа във връзка преди всичко с германския проблем. Разбира се, както и преди, Балканският полуостров продължава да е обект на специален интерес като зона на руското влияние. Но в това се влага вече друг, по-различен смисъл. Главното е да се запазят завоюваните с цената на толкова много войни и жертви позиции. А това според новите руски държавници би могло да стане само ако балканските народи продължават и занапред да виждат в лицето на Русия свой защитник и покровител. С оглед на тази цел се набелязват разнообразни начини да им се оказва и по-нататък подкрепа и съдействие, но само с мирни средства, по пътя на културно-духовното общуване. Тоест става дума за подкрепа и съдействие на базата на статуквото и в рамките на дипломатическите възможности. На практика това означава, че Русия ще избягва занапред остри кризисни политически конфликти на Балканите, които биха могли да я въвлекат в рискован и нежелан пряк военен сблъсък с Турция. Военната алтернатива изобщо отпада от плановете и намеренията на руското държавно ръководство през тези години.

Главният стратег и осъществител на новия руски външнополитически курс—княз А. М. Горчаков, формулира възприетата от правителството тактика по Източния въпрос със следните думи: „Интересите на Русия повелително налагат в нашата политика по този въпрос (Източния — б.а.) да се стремим не към неговото ускорено решаване, а напротив — към спокойно изчакване на естествената развръзка на нещата.“ Във връзка с тази принципна позиция ръководителят на руската дипломация определя основните положения на провежданата от него политика: 1. Да се изчакват събитията, като се полагат усилия за предотвратяване остри катаклизми; 2. При възникване на конфликтни ситуации в Османската империя Русия винаги да действа съвместно със силите-гаранти на Парижкия договор от 1856 г., или с т.нар. „европейски концерт“, както се изразява Горчаков; 3. Руската политика по Източния въпрос да се осъществява в европейски план, т.е. в контекста на глобалните приоритетни интереси; 4. В случай на революционни брожения в Турция, Русия да се стреми към запазване на статуквото, като действа за мирно уреждане на конфликта само по дипломатически път; 5. Ако се наложи промяна на статуквото на Балканите по насилствен начин, т.е. чрез война, Русия да действа на всяка цена само съвместно с останалите велики сили от „европейския концерт“ или със съюзните държави от Съюза на тримата императори (Германия, Австро-Унгария и Русия).

В съответствие с изискванията на така начертания нов външнополитически курс царското правителство с желание подкрепя Прусия във войните ѝ до 1871 г. и по този начин благодарение на нейните победи постига набелязаните си цели. Кримската коалиция на западните държави е напълно разрушена, а Русия се освобождава от ограниченията на Парижкия договор от 1856 г. и възвръща своя престиж като велика сила в международните отношения. След това обаче, когато се появява обединена и силна Германия, опасявайки се от прекомерно нарастващата ѝ военнополитическа мощ, руското правителство заема друга позиция. Целта му е да запази баланса в политическото равновесие на силите, като не допусне пълна германска хегемония в Европа. Това добива приоритетно, изключително важно значение с оглед на глобалните външнополитически интереси на Русия. Следователно съвсем не е случайно, нито е някаква лична прищявка това, че руското правителство застава твърдо на страната на Франция във френско-германския конфликт.

От арбитражната си посредническа роля руското правителство извлича добри политически дивиденти. Княз Горчаков рационално се възползва от относителното затишие на Балканите, което не само притъпява противоречията между силите — съперници в Източния въпрос, но им дава възможност да постигнат взаимодействие и сътрудничество по германския проблем. Така че Бисмарковият коалиционен кошмар изведнъж добива съвсем реални измерения. В този смисъл германският канцлер преценява действията на своя бивш учител по дипломация като нелоялни и даже враждебни спрямо Германия. Оттук води началото си неговата прословута злъчна омраза към княз Горчаков, която е предмет на безкрайни коментарии в историческата литература. Бисмарк обяснява в мемоарите си по-късно, че тя се дължала уж на пълното му разочарование от проявеното старческо оглупяване на неговия руски колега, решил да се окичи с лаврите на европейски миротворец за сметка на Германия. А всъщност действителната причина за гневните изблици на Бисмарк срещу Горчаков е съвсем друга — това е дълбокото принципно противоречие в позициите на двамата държавници по основните глобални проблеми на голямата европейска политика по онова време. Очевидно Бисмарк не може или пък не иска да разбере новите принципни насоки на руската външна политика, особено що се отнася до френско-германския проблем и неговата корелативна връзка с Източния въпрос. Той е дълбоко убеден, че в случая действията на руското правителство са мотивирани и наложени именно от Горчаков в съответствие с неговите лични политически предпочитания към Франция. Убеден е в това, защото знае добре, че в Русия има достатъчно влиятелни политически групировки, които са настроени много благосклонно към Германия, а също и такива, които енергично настояват за активни настъпателни действия по Източния въпрос. Точно това го кара да смята, че не Русия и руското правителство, а само и лично Горчаков е главното му препятствие. В пристъп на голяма ярост той люто се заканва пред своя руски любимец граф Шувалов, че ще води безмилостна борба срещу този „изкуфял дъртак“, за да спечели руското приятелство.

Силно разтревожен от поведението на своя руски партньор и съюзник, германският канцлер решава своевременно да му противодейства, като отново прибягва до помощта на Източния въпрос. Само че този път находчиво използва други негови свойства. Той забелязва, че освен като удобно средство за политически компенсации „ориенталската язва“ може да бъде и чудесно оръдие за политически натиск върху управляващите среди в Петербург с оглед дискредитирането на Горчаковия външнополитически курс в очите на царя и пред руската общественост, разбира се, главно пред славянофилите. Или, с други думи, според Бисмарк, щом Русия се въздържа по тактически съображения сама да предприеме активни настъпателни действия по Източния въпрос в името на своите и германските интереси, тя трябва да бъде принудена да стори това, като се ангажира и потопи по-дълбоко в „тинята на източното блато“ в името на германските интереси.

Тази идея на Бисмарк възниква през пролетта на 1875 г. в резултат на тайната мисия на фон Радовиц в Петербург, който е натоварен със задача да сондира какви са истинските планове и намерения на руското правителство във връзка с Източния въпрос и при какви условия Русия би се ангажирала с нова война на Балканите. А получената чрез Радовиц информация в най-общи линии гласи: в сегашния момент тук, в Петербург, всички са единодушни, че Русия няма готовност — сили, възможности и интерес — за настъпателни действия на Балканите срещу Османската империя. Ако обаче руските позиции в този район, спечелени с толкова много войни и жертви, бъдат по някакъв начин застрашени, руското правителство ще бъде принудено да ги защити на всяка цена, дори и със силата на оръжието.

Именно тази изключително важна информация дава на Бисмарк основания да се надява, че съществува голям шанс да се отърве от досадното опекунство на княз Горчаков във френско-германския конфликт. Достатъчно ще е само да се поразрови „тинята на ориенталското блато“ чрез някаква мощна бунтовна експлозия на Балканите. Нещо подобно например като едно въстание в Босна и Херцеговина, което сякаш по поръчка избухва точно навреме — през юни 1875 г.

ОПИТИ ЗА УСКОРЯВАНЕ НА БАЛКАНСКИЯ БУНТОВЕН ПОЖАР

От началото на 1875 г. Бисмарк още повече засилва своя интерес към положението в Османската империя и на Балканите. Той внимателно следи местните националноосвободителни движения, като се старае да разбере какви са техните потенциални възможности и какви изгледи има за по-скорошната им активна изява. Както някога по време на войната срещу Австрия, така и този път германският канцлер възлага надежди на националните движения в балканските владения на султана, виждайки в тях полезен съюзник.

Германските дипломатически представители на Балканите получават нареждане да събират подробни сведения за политическото положение в Османската империя. Потокът от информация към Ориенталския децернат в Берлин рязко нараства. Но информацията, получавана по дипломатическите канали, не може да задоволи Бисмарк. За да получи по-точни и сигурни данни, той прибягва отново към старата изпитана практика в подобни случаи — да изпраща специални агенти. През тези първи месеци на 1875 г. Османската империя е наводнена от множество мисионери, известни като „политически полицейски агенти“. Един от тях е например майор Рааб, който обхожда главно българските земи.

В хода на провежданата политическа рекогносцировка на Балканите германската дипломация забелязва, че в района на Босна и Херцеговина може най-скоро да се очаква въстание. Ето защо германските политически и полицейски агенти съсредоточават своята дейност предимно в тези две турски провинции. Те събират подробни сведения за настроенията и намеренията на местното население, за степента на въстаническата подготовка, количеството и качеството на въоръжението, за военния потенциал на Турция, за перспективите на движението, и т.н.

В усилията си за изкуствено реанимиране и възпламеняване на Източния въпрос Бисмарк изхожда от съществуващата конкретна обективна политическа реалност на Балканите. Относителното заглъхване на революционните брожения в Османската империя през 1871—1875 г. той преценява като временно явление. Не само за Бисмарк, но и за всеки политически деец по онова време, що-годе запознат с положението в султанската империя, е съвършено ясно, че затишието е временно, че там непременно ще настъпи нов революционен подем. Въпросът е само кога ще се надигне революционната вълна. А в това отношение великите държави винаги могат да повлияят по различни начини за ускоряване хода на събитията, стига това да е в техен интерес. След като бурето с динамита е налице, достатъчно е само да се възпламени фитилът. В случая Бисмарк е значително улеснен от обстоятелствата в своите намерения. Но в това отношение има и трудности, защото фитилът на балканските въстанически движения не е в Берлин, а в Петербург и Виена. А нито Виена, нито Петербург по това време са заинтересовани да го запалят. Така че се налага Бисмарк да се добере по някакъв заобиколен начин до фитила на Източния въпрос.

Още през 1872 г. граф Андраши споделя със загриженост пред кореспондента на английския вестник „Таймс“, че ако някой поиска да разпали Източния въпрос, той трябва само „да вложи 300 000 франка в Херцеговина“. Припомняйки си тези думи по-късно, когато въстанието в Босна и Херцеговина е вече факт, английският кореспондент казва на немския посланик в Париж: „Очевидно въпросните 300 000 франка са били дадени от някого и те са свършили добра работа. Въпросът е само кому е било нужно това.“

По силата на редица известни обстоятелства Русия и Австро-Унгария са най-заинтересованите страни в Източния въпрос. Но в случая те нямат интерес от разпалването му. Напротив, точно по това време както Виена, така и Петербург се стремят към мир и спокойствие на Балканите, защото искат да избегнат опасността от един рискован конфликт помежду си. Нито едната, нито другата страна има готовност в този момент да реши Източния въпрос в своя полза. Затова и двете предпочитат да се запази съществуващото равновесие на политическите сили на Балканите на базата на статуквото в Османската империя. В такъв смисъл е постигнатото споразумение между Горчаков и Андраши още на берлинската среща през 1872 г. До 1875 г. и двамата, общо взето, проявяват лоялност към тази уговорка, като се въздържат от каквито и да било активни действия против Османската империя.

За разлика от своите партньори в Съюза на тримата императори Бисмарк страстно желае час по-скоро да се възпламени Източният въпрос. Ала за да постигне целта си, той е принуден да прибегне до услугите или на Русия, или на Австро-Унгария, като се възползва от тяхното влияние на Балканите и връзките им с тамошните националноосвободителни движения. Или, с други думи, Бисмарк се домогва във Виена и Петербург до фитила на Източния въпрос. Стремежът му е по някакъв начин да ги отклони от техния курс на въздържане, като галванизира политическата им активност в тази насока. След неудачните опити чрез мисията на фон Радовиц с Русия, на която предлага двустранен съюз „в огън и вода“, Бисмарк отправя взор с надежди към Австро-Унгария.

Немският канцлер открива във Виена подходящи влиятелни съмишленици и с тяхна помощ най-после успява да направи желания пробив в нейната политика, като стимулира настъпателната ѝ активност към Балканския полуостров. През лятото на 1875 г., когато въстанието в Босна и Херцеговина е в разгара си, немският военен аташе във Виена, коментирайки събитията, заявява: „Въстанието на Балканите дойде като последица от задънената улица, в която се оказа нашата дипломация във френско-германския конфликт. Единственият изход за нас от това положение беше да предизвикаме Източния въпрос. Само чрез него можехме да забием клин между Русия и Австро-Унгария и да се избавим от застрашаващата ни коалиция. В това отношение много ни помогна самата Австрия.“

Още от преди 1875 г. в Австро-Унгария, предимно във висшите военни среди и дворцовата камарила, съществува една доста влиятелна политическа групировка, която симпатизира на Германия. Начело на т. нар. „военна партия“ стои херцог Албрехт. Военната партия споделя напълно Бисмарковата идея, че Австро-Унгария трябва да насочи вниманието си на юг към Балканите и там да търси сфери на влияние, като компенсира загубените си позиции в Германия. Бисмарк решава да се възползва от услугите на тази политическа групировка. От началото на 1875 г., поощрявана изцяло от германската дипломация, военната партия започва да разгръща активна пропаганда за настъпателна политика спрямо Османската империя. Тя лансира идеята за присъединяване на Босна и Херцеговина към Австро-Унгария. Военната партия има силно влияние в императорския двор. Лично Франц Йосиф е благосклонно настроен към нея. Императорът се блазни от мисълта да разшири владенията си на юг към Балканския полуостров. По този начин той се надява да укрепи разклатения си престиж и авторитета на династията. Със съдействието на Бисмарк военната партия успява да спечели Франц Йосиф за своята кауза и неусетно го издига като лидер на движението. Така около средата на 1875 г. за голямо удовлетворение на германския канцлер привържениците на политическия курс за активни действия срещу Турция добиват явно надмощие във виенското държавно ръководство. Техните действия обаче остават скрити за външния свят, всичко се върши тайно и задкулисно, а официалната политика на правителството остава непроменена.

Освен от австро-унгарската военна партия Бисмарк се възползва рационално и от симпатиите на славянското население в Хабсбургската империя към родствениците му, страдащи под игото на полумесеца. Чрез подставени лица той се опитва да подпомага и насърчава действията на редица заинтересовани политически групировки в Чехия, Хърватско, Далмация и Словения, насочени към подкрепа на националноосвободителното движение в Босна и Херцеговина.

С ловки задкулисни маневри Бисмарк успява да обедини в единен поток усилията на разнородни по характер политически сили и ги насочва към активизирането на босненско-херцеговинската освободителна кауза. Любопитното е, че дори Франц Йосиф, ангажиран в това начинание, започва да се вижда в ролята едва ли не на покровител и освободител. Популярната идея за освобождението на балканските славяни се използва в случая като удобно прикритие на користната цел за анексия на въпросните султански провинции. Обхванат от подобни користни амбиции, император Франц Йосиф замисля през пролетта на 1875 г. продължителна обиколка в Далмация, целта на която е да се стимулират бунтовните настроения в Босна и Херцеговина.

В началото на май 1875 г. в Прага започва да излиза в. „Политика“ като орган на местната бохемска национална партия. В него се появява съобщение, че обиколката на Франц Йосиф в Далмация е вдъхновена от княз Бисмарк с оглед предизвикването на революционни брожения в Турция. Интересното е, че същата бохемска национална партия, която разгръща активна пропаганда в полза на освободителната кауза на бошнаците, е пряко свързана чрез свои посредници с германското правителство. Създаденият от партията специален комитет за съдействие на босненското въстание получава по тайни пътища материална помощ от Берлин. Главна роля в този комитет играе някой си д-р Ригер, свързан с германското външно министерство. В един от докладите на руския посланик във Виена по този повод между другото се казва: „От високопоставено лице в австро-унгарската йерархия научих, че д-р Ригер изцяло се е поставил в услуга на бунта в Херцеговина и чрез него са били доставяни парични суми, уговаряни тайно с Лотар Бухер — доверено лица на княз Бисмарк.“ По-нататък руският посланик добавя, че по указание на Бисмарк Бухер се свързал с началника на императорската канцелария във виенския двор — тайния съветник Браун. Чрез този именно Браун германската дипломация системно обработвала Франц

Йосиф и военната камарила около него в духа на натрапчивите Бисмаркови планове за по-активни действия срещу Турция. „Във връзка с това — продължава руският посланик в своя доклад до Горчаков — искам да Ви напомня, че не един път им бе обръщано внимание върху факта за съзнателното провокиране на Източния въпрос от страна на Бисмарк. Последният очевидно е избрал австрийските славяни за оръдие на своята политика в Ориента. За да постигне целите си, той прибягва до услугите на подставени лица, каквито са например д-р Палацки и д-р Ригер. Последните двама поддържат редовни тайни връзки с Прусия.“ Наред с това руският посланик съобщава още, че излизащият във Виена вестник „Дойче цайтунг“, известен с прогерманската си ориентация, застанал изцяло на страната на босненската освободителна кауза. „Позицията, заета от този вестник, е просто поразителна. В него постоянно се отправят насърчителни думи за босненските въстаници и се сипят купища от обвинения срещу турците.“

През април и май 1875 г. Франц Йосиф осъществява своята планирана обиколка в Далмация, като съсредоточава вниманието си главно около пограничните райони с Босна и Херцеговина. Неговата обиколка придобива характер на политическа демонстрация. Неслучайно впоследствие тя се преценява от дипломатическите среди като прелюдия на започналото един месец по-късно въстание.

Посещението на Франц Йосиф в Далмация предизвиква голяма тревога у всички, които са заинтересовани от запазването на мира и спокойствието на Балканите. Естествено най-разтревожена е Високата порта. Турският шарже д'афер във Виена изразява пред граф Андраши загрижеността на своето правителство, което смятало, че тази обиколка е враждебен акт спрямо Османската империя.

В Париж също настъпва смут. Френското правителство преценява обиколката на Франц Йосиф като провокация срещу Турция. Дори нещо повече. Френската дипломация първа забелязва във въпросното посещение злонамерен опит за възпламеняване на Източния въпрос, в дъното на който стои княз Бисмарк. Не без основания в Париж се опасяват, че ако на Балканите започнат размирици, Русия ще се ангажира с тях и ще остави Франция беззащитна в ръцете на германския канцлер.

Обиколката на Франц Йосиф из Далмация предизвиква естествено тревога и в Русия. Руското правителство я преценява като нелоялна постъпка от австро-унгарска страна и нарушение на съществуващата уговорка между Петербург и Виена за ненамеса в Османската империя. Все пак руското правителство се въздържа от протести по този повод, за да не усложни още повече австро-руските отношения. А и липсва конкретен формален повод за протест, защото австро-унгарското правителство продължава официално да декларира, че ще се придържа стриктно към политиката на ненамеса в работите на Турция. То представя посещението на Франц Йосиф в Далмация като невинно събитие — чисто и просто императорът искал да се срещне с поданиците си в този край.

Въпреки успокояващите обяснения на виенския кабинет руското правителство следи с безпокойство императорското пътешествие в Далмация. Това личи от начина, по който събитието се отразява в правителствения вестник „Санкт Петербургские ведомости“: „Франц Йосиф продължава своето пътешествие из Далмация. На него без съмнение му е много приятно да види възторга, с който го посреща местното славянско население... Той пътува вече 30 дни, посети над 50 града, села и местности, изслуша около 100 приветствия и им отговори, посети над 30 църкви, училища, държавни учреждения, промишлени обекти, паметници, казарми и военни лагери, измина общо повече от 1000 километра в пек и дъжд. Навсякъде приема безчислени депутации, аудиенции, присъства на тържества и оглежда войскови поделения по границата... Кой подстрекава Босна и Херцеговина към въстание? Тежкото положение и данъците са само повод... В подписките, идващи от Херцеговина, се сипят похвали по адрес на хърватските радикали и епископ Щросмайер. Вестник „Стандарт“, описвайки всички тези факти, заключава, че „подстрекателствата идват от Хърватско, а зад него стои Франц Йосиф... Подобни подстрекателства идват и от Далмация. Посещението на Франц Йосиф възбуди до краен предел националните страсти. Даже и далматинският губернатор е прегърнал освободителната кауза на бошнаците. А губернаторът генерал Родич изобщо не крие желанието си за присъединяването на Босна и Херцеговина към Австро-Унгария.“ По тона на горните съобщения и коментари ясно личи неодобрителното отношение на правителствените среди в Петербург спрямо действията на австро-унгарския император.

Същите впечатления добиваме и от докладите на руския посланик във Виена: „По повод взетите мерки от австрийката страна за военна охрана на границата с Херцеговина турският шарже д'афер с основание се оплака пред Андраши. Той заяви, че с тези мерки се създава впечатление, сякаш Австрия умишлено подстрекава Херцеговина към въстание... Омладината в Сърбия начело с депутата от немски произход Нойзатц открито подкрепя въстаническите настроения в Херцеговина... Събитията в Босна и Херцеговина бяха в една или друга степен провокирани без никакво съмнение от страна на Австрия от обиколката на Франц Йосиф в Далмация, и особено от далматинския губернатор генерал Родич. В това отношение турското правителство има основания за протести. Посещението на Франц Йосиф в Далмация даде тласък на въстаническите стремления. В този именно смисъл това пътешествие беше една политическа грешка.“

Само в Берлин по обясними съображения провокационната обиколка на австро-унгарския монарх в Далмация се посреща със задоволство. В своите срещи и разговори с руския посланик Бисмарк и държавният секретар Бюлов едва успяват да сдържат радостта си от пламналия революционен ентусиазъм на Балканите. Новата тактика на германския канцлер започва да дава добри резултати.

По същото време Бисмарк решава да ангажира и Сърбия за целите на своята политика. В Сърбия съществуват силни настроения в полза на националноосвободителното движение в Босна и Херцеговина. Сръбското правителство отдавна смята, че въпросните области трябва да се присъединят към майката-отечество. Като се възползва от тези настроения в Белград, германският канцлер решава, че Сърбия може да му бъде полезен съюзник с оглед тактическия план за възпламеняване на Източния въпрос. Интересите на Сърбия и Австро-Унгария са наистина коренно противоположни, защото и двете страни претендират за едни и същи области. Това обаче не пречи на Бисмарк да ги използва поотделно като съюзници, предлагайки им една и съща компенсация.

В началото на май 1875 г. Бисмарк се среща и разговаря с пребиваващия в Берлин специален пратеник на сръбското правителство — бившия министър-председател Й. Маринович. Отрупвайки го с ласкателства по адрес на Сърбия, той му казва, че ще се радва, ако сръбската армия бъде достатъчно силна, за да осъществи сръбските национални идеали. С тези думи канцлерът прави явен намек за същите турски провинции, които той току-що щедро е предложил и на Виена. Бисмарк дори добавя, че Германия е готова да окаже военно съдействие чрез доставки на военно оборудване за сръбската армия. От тези думи Маринович остава с впечатлението, че Германия е готова да помага на Сърбия, ако тя предприеме настъпателни действия срещу Турция.

Бисмарк наистина изпълнява обещанието си за съдействие. В печата по това време проникват съобщения за германски доставки на оръжие за Сърбия. В едно съобщение от Будапеща например се споменава, че на румънско-унгарската граница е заловена тайна пратка с оръжие за Сърбия от неизвестен източник. За да не се компрометира като подстрекател, германският канцлер взема предпазни мерки да прикрие евентуални следи, че помага за възбуждането на източния конфликт. Затова оръжейните доставки за Сърбия се осъществяват тихомълком, при строга дискретност. Ала това невинаги остава скрито. Що се отнася до заловената пратка с оръжие на румънско-унгарската граница например, скоро става известно от австрийски източник, че в случая става дума за тайна доставка на 60 000 пушки — система „Шаспо“ — от Пруското военно интендантство за нуждите на сръбската армия.

Съществуват и сведения, че германското правителство има и пряк контакт с представители на националноосвободителното движение в Босна и Херцеговина. В един от докладите на руския посланик в Берлин се съобщава следният куриозен факт. В Швейцария херцеговинските бунтовници имали свое представителство — нещо като външно министерство, оглавявано от неизвестно лице, което поддържало тесни връзки с германското правителство. Съобщавайки за това, руският посланик стига до заключението, че германското правителство оказва съдействие по тайни канали на движението в Босна и Херцеговина.

Бисмарк полага огромни усилия, за да мобилизира и използва рационално всички съществуващи по онова време политически сили, които са заинтересовани по някакъв начин от разпалване на революционни брожения на Балканите. Разбира се, той върши това много внимателно и полага големи старания да прикрие всякакви компрометиращи улики, които биха могли да злепоставят германската политика. Затова не е случайно, че документацията по този въпрос е съвсем оскъдна. И все пак още по онова време в европейските дипломатически среди възниква голямо подозрение, че Бисмарк има пръст в започналия конфликт на Балканите, че Германия умишлено и целенасочено разпалва тамошния бунтовен пожар. Дори някои от изявленията на самия канцлер и неговите приближени дават достатъчно основания за подобни предположения.

В началото на 1875 г., когато напрежението на френско-германската граница нараства от ден на ден и буди всеобща тревога, а на Балканите е тихо и спокойно, на заседание на райхстага по повод на едно питане Бисмарк произнася следните пророчески думи относно предстоящото развитие на политическите събития в Европа: „На политическия хоризонт в Европа не виждам други обезпокоителни облаци освен онази черна точка, която се казва Херцеговина. Оттам ще дойде заплахата за Европа.“

През февруари с. г. държавният секретар Бюлов също споделя пред руския посланик Убри подобна пророческа мисъл: „Макар сега

в Ориента всичко да изглежда спокойно, според някои достоверни източници германското правителство разполага със сигурни данни, че скоро са възможни усложнения на Балканите.“

През март 1875 г. руският посланик в Берлин разговаря с колегата си принц Ройс, германски посланик в Петербург, който временно е отзован във връзка с мисията на фон Радовиц в Русия. Между другото Ройс му казва: „Вашето правителство много разчита на спокойствието, което сега цари в Ориента. Наистина там сега е спокойно, но това спокойствие може лесно да приключи.“ Забелязвайки недоумението на своя руски събеседник, Ройс бърза да го успокои: „Но даже и да се случи подобно нещо, Съюзът на тримата императори е твърд като скала и ще се справи с всякакви усложнения.“ Коментирайки тези фрази, руският посланик отбелязва, че изказването на Ройс го поразило, защото то напълно съвпадало с казаното преди това от Бюлов. „Явно е — пише той, — че германското правителство има нечисти намерения. Както и предполагах, на Радовиц е било възложено да постигне съгласие с нас по въпроса за европейската политика, а за да има успех мисията му, ни плашат с Източния въпрос, който знаят, че непосредствено ни интересува. Затова така често тук ми намекват за предстоящи размирици на Балканите. Такава е политическата програма на княз Бисмарк понастоящем. С това можем да си обясним и провокационното поведение на Лихтенберг в Цетине, за което Ви писа Йонин.“

Още навремето редица дипломати и политически дейци изразяват по доста категоричен начин убеждението си, че Германия има голям принос за започналите по-късно революционни брожения в Османската империя.

Руският посланик в Цариград граф Игнатиев например, който по това време води преговори със султана за сепаративно решение на Източния въпрос чрез двустранно споразумение между Русия и Турция и поради тази причина е против всякакви революционни размирици в Османската империя, реагира много остро срещу инсинуациите и подстрекателствата в Босна и Херцеговина. „Въстанието в Босна и Херцеговина — пише той в записките си — е без съмнение дело на австро-унгарски агенти.“ Игнатиев обаче погрешно смята, че граф Андраши е главният подбудител на събитията. „Сега (т.е. след избухването на въстанието в Босна и Херцеговина) Андраши стана господар на Източния въпрос.“ Същевременно Игнатиев усеща, че и Германия е съпричастна за настъпилата развръзка на събитията: „Отсега нататък нашата дипломация ще бъде по неводя под опеката на Австро-Унгария и Германия, ние ще бъдем изцяло под техния контрол и без одобрението им не можем да предприемем нито една крачка пред Високата порта.“

Още по-красноречиво е мнението на руския консул в Белград Карцов, който е сравнително най-добре информиран за политическата обстановка в навечерието на Босненското въстание: „Събитията в Босна и Херцеговина през 1875 г. станаха точно тогава, когато бяха най-нужни на Бисмарк. Погледите от Рейн се насочват към Дунава. Оттук идва и всеобщото подозрение, че Бисмарк има пръст в тези събития. Наистина, голяма роля изигра революционният комитет на Омладината, но въпросът е: откъде идваха средствата? Според сведенията на Е. П. Новиков паричните помощи за въстаниците идваха от таен източник през Прага.“ Това дава основания на Карцов да стигне до заключението, че „в дъното на цялата игра стои княз Бисмарк“.

Най-категорично мнение за подстрекателската роля на германската дипломация в събитията на Балканите през лятото на 1875 г. изказва тогавашният руски министър на финансите М. Х. Рейтерн. В записките си той пише: „Аз съм длъжен да кажа, че ми беше известно личното участие и въздействие на княз Бисмарк в Източния въпрос. Княз Бисмарк отдавна и по повод на различни случаи се стараеше да ни подтикне към активна политика на Балканите, за да ни забърка в Източния въпрос. Като мине повече време, когато дипломатическите архиви станат достъпни, историкът непременно ще намери някакви следи за тази негова роля. Днес в Австрия мнозина смятат, че ръката на Бисмарк е замесена в самото начало на Херцеговинското въстание. Аз не разполагам с конкретни доказателства, но съм сигурен, че това е точно така.“

Подстрекателската роля на Бисмарковата дипломация в събитията на Балканите през лятото на 1875 г. е маркирана и в историографията. Редица автори, спирайки се мимоходим на този въпрос, въпреки оскъдните сведения приемат като исторически факт обстоятелството, че Германия е замесена във въпросните събития. Още през 1909 г. руският историк Гейсман пише: „Би било справедливо да признаем, че ... славянският кръстоносен поход срещу Турция през 1875 г. беше възбуден и ускорен не от славяни, а от немските съседи на Турция, т.е. от Австро-Унгария, зад която стоеше Германия.“

Подобно становище изразява през 1923 г. и руският историк М. Н. Покровски. „Съвременниците подозират тайно съучастие на Германия във въстанието, избухнало в Босна и Херцеговина, а Австрия е помагала явно.“ Немският историк М. Винклер също споделя това мнение. Според него Източната криза и въстанието в Босна и Херцеговина през 1875 г. са дошли като спасение за Бисмарк, точно когато са му били най-нужни. Но той не е изчаквал събитията със скръстени ръце, а сам си е помогнал. „Солидни следи — отбелязва Винклер — ни подсказват за активно подстрекателство от страна на Германия... Брожението на Балканите безспорно бе ускорено от германски агенти и бе финансирано с германски пари.“

БИСМАРК ТЛАСКА РУСИЯ КЪМ ВОЙНА

Въстанието в Босна и Херцеговина през лятото на 1875 г. поставя началото на нова акутна криза в развитието на Източния въпрос. По този начин очакваният от Бисмарк политически ефект е постигнат. Вниманието на великите сили се пренасочва буквално мигновено от бреговете на Рейн към Балканския полуостров. Бисмарк може с облекчение да въздъхне. Русия повече няма да му се бърка в работите, а напротив — самата тя ще се нуждае от германското съдействие. Той, разбира се, е готов отзивчиво да ѝ помага, но не в съответствие с формулата за съюз „в огън и вода", отхвърлена преди това така категорично от Горчаков, а само в рамките на Съюза на тримата императори, сиреч в съгласие с Австро-Унгария — руския съперник на Балканите. В новата обстановка Бисмарк може успешно да балансира, и то не само между Виена и Петербург, а в много по-широк общоевропейски план, обхващайки всички заинтересовани велики сили, пряко замесени като участници в т. нар. „Източна криза" през 1875—1878 г. Арбитражната роля на германския канцлер като „честен посредник" му осигурява изключителни предимства и възможности да превърне Германия в главен балансиращ фактор в международните отношения. По такъв начин той укрепва значително нейните позиции като велика сила в Европа. Постигнатият политически успех обаче не го успокоява. Оттук нататък усилията му са насочени към по-нататъшно задълбочаване и изостряне на балканската криза с оглед въвличането на Русия в пряк военен двубой с Турция. Само по този начин според него е възможно ефикасно да се парира профренската политическа ориентация на доминираното от Горчаков руско правителство.

В своята офанзива срещу Горчаков и неговия външнополитически курс Бисмарк намира в Русия няколко важни опорни точки. Първата е цар Александър II, който за разлика от Горчаков е много поблагосклонен към Германия по линия на династическите връзки с кайзерската фамилия и силната му антипатия към революционна, републиканска, комунарска и полнофилска Франция. Германският канцлер ловко експлоатира тези негови догматични предразсъдъци, за да го настройва успешно в полза на дружеските връзки с Германия.

Другата опора на Бисмарк сред руския управленски елит е граф П. Шувалов, руски посланик в Лондон, известен като опонент на Горчаков и на неговата външнополитическа ориентация. В честите продължителни конфиденциални срещи и разговори между двамата на четири очи широко се обсъждат актуалните проблеми на деня и преди всичко руско-германските отношения. За разлика от Горчаков Шувалов смята, че глобалните интереси на Русия налагат тясно взаимодействие и съюз с Германия. В становищата на Бисмарк и Шувалов по този въпрос няма различия. Двамата се отнасят с пълно доверие един към друг. Има дори сведения, че Бисмарк няколко пъти се опитва да предизвика замяната на Горчаков с Шувалов като ръководител на руското правителство. Това най-добре се забелязва във връзка с подготовката и по време на Берлинския конгрес.

Бисмарк изненадващо открива в Русия и други, макар и неволни съюзници с оглед целите на неговата политика. Това са руските славянофили, известни с отявлената си враждебност спрямо Германия. Славянофилските политически групировки са настроени опозиционно спрямо официалната външнополитическа ориентация на оглавяваното от Горчаков правителство. Славянофилите настояват за активни и настъпателни действия по Източния въпрос в духа на традиционната руска политика. Ето защо Бисмарк вижда в тяхно лице съмишленици и прави всичко възможно, за да стимулира действията им. Във връзка с това руският историк М. П. Покровски пише: „Горчивата ирония на съдбата се състои в това, че славянофилите, без сами да съзнават, вървяха към своята цел, водени за носа от своя най-голям враг — Германия. Славянофилите на практика наливаха вода в мелницата на Бисмарк... Бисмарк се стараеше всячески да обърне Русия с фронт на юг и беше готов за това да ѝ предостави цялото свое влияние... Но без помощта на славянофилите той едва ли би постигнал такъв триумф."

Бисмарк намира в Русия и други влиятелни съмишленици. Интерес в това отношение предизвиква ролята на царицата Мария Александрова, немска принцеса от Дармщад. Тя и хората от нейното обкръжение в Аничковия дворец се оказват активно замесени по твърде съмнителен начин в разгърналата се мощна пропагандна кампания в полза на балканските славяни през лятото и есента на 1876 г. Целта на кампанията е да упражни натиск върху царското правителство за активни настъпателни действия на Балканите — нещо, което поразително съвпада с усилията на германската дипломация по същото време. Впрочем известно е, че Бисмарк поддържа преки контакти с царицата. Нейният брат принц Александър Хесенски, бащата на Александър Батенберг, непрекъснато снове по това време между Берлин, Виена и Петербург, изпълнявайки някакви тайни поръчения. Какви точно, не се знае, но едно е сигурно — Бисмарк и царицата са между лицата, с които той най-често се среща.

Въстанието в Босна и Херцеговина се възприема от великите сили по различен начин. В Берлин то предизвиква явно задоволство, в Лондон и Париж — загриженост, във Виена — стаени надежди, а в Петербург — голяма тревога. Руската дипломация незабавно предприема енергични действия за бързо мирно уреждане на конфликта. Целта е на всяка цена да се предотврати военен сблъсък с Турция. Всички нейни акции в това отношение обаче завършват с провал. Провалът се дължи до голяма степен на контрадействията на германската дипломация. Бисмарк активно участва във всички руски мирни инициативи по молба на Петербург и винаги дава вид, че поддържа становището на Русия като лоялен партньор и съюзник. Същевременно обаче действа задкулисно точно в обратното направление. Целта му е кризата на Балкните да се задълбочи колкото може повече с оглед на всяка цена да се стигне до руско-турска война. Той дори не крие своите намерения и натрапчиво агитира царя и руското правителство през тези дни да обявят война на Турция, като щедро обещава пълна морална, допломатическа и даже финансова подкрепа от страна на Германия.

Руското правителство се бои от босненското въстание, защото то заплашва да влоши отношенията между Русия и Австро-Унгария. От тази гледна точка Петербург преценява събитията на Балканите като крайно ненавременни и опасни. Но положението се утежнява още повече, като се има предвид, че, от друга страна, руските интереси налагат да се окаже съдействие на въстаниците, защото в противен случай Русия рискува да загуби репутацията си на защитник и покровител на балканските народи, а по този начин да подрони своите позиции в този район. Евентуална пасивност от руска страна по отношение на избухналия конфликт би означавала на практика да се отстъпи инициативата на Австро-Унгария сама да се разпорежда с балканските проблеми и тя да влезе в ролята на покровител на балканските християни. Подобна развръзка на нещата е в същата степен нежелателна за руското правителство. При това положение, притиснато от обстоятелствата, руското правителство решава да предприеме активни дипломатически действия за бързото мирно уреждане на конфликта, и то така, че, от една страна, да бъдат удовлетворени въстаниците, а от друга — Русия да не разваля отношенията си със своя съперник Австро-Унгария. Подобно оптимално решение на въпроса съответства на съществуващата от по-рано уговорка с виенския кабинет, а същевременно е в духа на принципите, залегнали в Съюза на тримата императори. От само себе си се разбира, че възприетата от руското правителство тактика за действие съдържа елементи на едно вътрешно противоречие. Сътрудничеството и единодействието с Австро-Унгария всъщност трябва да притъпят или замаскират противоречията между двата съперника на Балканите. И за двете страни смисълът на сътрудничеството се заключава в това, да не се позволи на съперника да действа самостоятелно и да получи надмощие.

Съвместните действия за уреждането на Босненската криза започват с едно съгласувано предложение на страните от Съюза на тримата императори до Високата порта за създаване на специална международна комисия, която да поеме ролята на посредник за преговори между въстаниците и турското правителство. Въпросната комисия трябва да подтикне и двете страни към компромиси с оглед бързото мирно решаване на конфликта. Още щом се поставя въпросът за учредяването на подобна комисия, Бисмарк препоръчва на руското правителство в нея да бъде включен германският консул в Рагуза барон Фрайхер фон Лихтенберг, който притежава подходящи делови качества за такава работа. Освен него в комисията участват австро-унгарският губернатор на Далмация барон Ф. Родич и руският консул в Рагуза А. С. Йонин. Преговорите между Високата порта и босненските въстаници чрез посредничеството на въпросната комисия се проточват дълго време, без да се стигне до някакъв резултат. И нищо чудно. Германският пълномощник получава от Берлин указания да действа за проваляне на преговорите. Той трябва да постигне това чрез окуражаване на въстаниците, подтиквайки ги към неотстъпчивост.

Едновременно с работата на международната комисия по инициатива на Петербург Австро-Унгария и Русия предприемат още една съвместна акция за уреждане на конфликта. След съгласувани действия по дипломатически път граф Андраши изпраща на 30 декември 1875 г. нота на турското правителство. Нотата е връчена на всички правителства, подписали мирния договор от 1856 г. В нея се съдържат проекти за незабавни реформи в Босна и Херцеговина. Великите сили се призовават към съвместни дипломатически постъпки за приемането на този документ както от Високата порта, така и от въстаниците. Всички велики сили, включително и германското правителство, веднага се солидаризират с нотата. В същото време обаче Бисмарк ясно и недвусмислено дава да се разбере, че Германия не стои зад тази дипломатическа инициатива и не я приема сериозно. От Берлин руският посланик Убри съобщава: „Днес разговарях с Бисмарк относно нотата на граф Андраши. Той каза, че консултациите между трите двора за реформирането на Турция били полезни, но придружи тези си думи с една скептична гримаса... От разговорите с него разбрах, че германското правителство се отнася отрицателно към опитите за реформи в Османската империя. Смятам, че е мой дълг да сигнализирам за тези опасни настроения в Берлин.“ В друг доклад по същия повод руският посланик добавя: „Във връзка с нотата на Андраши Бисмарк ми каза буквално следното: Вие живеете с надеждата, че ще успеете с реформи да спасите положението. Аз трябва да Ви заявя, че не споделям тази надежда... За мен предлаганите реформи са неизпълними. Според Бисмарк най-доброто решение на въпроса щяло да се постигне, ако Австро-Унгария вземе Босна и Херцеговина, а Русия — Бесарабия. От сърце желая на моя приятел Горчаков да премахне и последната преграда на Парижкия мир, като си възвърне най-после и Бесарабия.“

През следващите дни и седмици Бисмарк и Бюлов продължават да убеждават руския посланик, че Османската империя е нежизнеспособна държава, която дори и да иска, не може да се реформира. Затова е крайно време Русия и Австро-Унгария да решат проблема с едновременни силови действия. Освен чрез война друго решение на проблема според тях не може да има.

През април Бисмарк се среща и разговаря по този въпрос със своя руски любимец граф Шувалов. Пред него канцлерът изразява задоволството си от създалата се напоследък „сърдечна антанта“ в отношенията между Германия и Русия. Това било основна цел на политиката му и гаранция за просперитета на Германия. „Германия е длъжница на Русия за оказаната подкрепа през 1866 и 1870 г. За нас сега е въпрос на чест да се реваншираме.“ Германското правителство има готовност да помогне на Русия за радикалното решаване на Източния въпрос. Дори предлага на руското правителство финансова помощ в размер до 100 милиона, но то се въздържа да я приеме.

След провала на преговорите между босненските въстаници и Високата порта и след като става ясно, че от нотата на Андраши няма да има резултат, руското правителство предприема нова дипломатическа инициатива за организиране на колективен натиск на великите сили върху султана за реформи. По предложение на Горчаков първите министри на страните от Съюза на тримата императори се събират в Берлин, за да набележат ефикасни мерки за изход от кризата на Балканите. На Берлинската среща се изработва и приема нов документ, който повтаря в основни линии исканията за реформи, залегнали преди това в нотата на Андраши. Този документ, известен под името Берлински меморандум, е подписан на 13 май 1876 г. По искане на Горчаков към него се присъединяват и останалите велики сили — Англия, Франция и Италия. Руският канцлер е изключително доволен, ангажирани са всички страни от „европейския концерт“. Бисмарк лично слага подписа си под меморандума, който завършва със следните думи: „Ако Високата порта не изпълни исканията на великите сили за незабавни реформи, трите императорски двора ще бъдат принудени да предприемат действени мерки...“ Сиреч той звучи като същински ултиматум. Горчаков има основания да се надява, че този път колективният демарш на силите за мирно решение на конфликта ще има нужния ефект.

Как реагира Бисмарк в тази ситуация? Той не възразява срещу берлинската среща и дори любезно си предлага услугите да бъде домакин. Приема безусловно текста на меморандума и го подписва, ала същевременно проявява към него същото отрицателно отношение, както и към нотата на Андраши преди това. Безрезервната поддръжка на всички руски искания е всъщност добре пресметнат тактически ход в духа на неговите намерения. Ултимативният характер на Берлинския меморандум, за който толкова много настоява Горчаков, за да уплаши Високата порта, като я принуди да отстъпи, според германския канцлер може да има и друг ефект. Ако Високата порта отхвърли исканията на силите, те трябва да действат решително. Ала Германия няма интереси на Балканите, затова трябва да действат само Русия и Австро-Унгария, а точно такава е целта на Бисмарк. За да се получи този ефект, е достатъчно само в Цариград да разберат, че Германия не стои сериозно зад Берлинския меморандум.

Още на другия ден след приключването на Берлинската среща и приемането на меморандума Бисмарк дава ясно да се разбере, че този документ няма реално политическо значение. „Той продължава да говори — отбелязва с огорчение руския посланик в Берлин, — че с реформи нищо няма да се постигне и постоянно намеква за окупация... От една страна, Бисмарк апелира да се пази Съюзът на тримата императори, а от друга, всеки ден повтаря, че Германия нямала интереси в Източния въпрос. Окупацията ставала наложителна, но Австро-Унгария не бивало да действа сама, а заедно с Русия... Идеята на Бисмарк е, че веднага щом Турция отхвърли исканията, формулирани в Берлинския меморандум, силите трябва незабавно да пристъпят към окупация... Това според него означава Австро-Унгария да окупира Босна и Херцеговина, а Русия да обяви война.“

Междувременно към края на май с.г. в Берлин се получава телеграфическо известие от германския консул в Русе, че е избухнало въстание в България. Както отбелязва руският посланик, това съобщение доставя голяма радост на Бисмарк. Той изобщо не можел и да мечтае за подобно нещо. За него българското въстание в този момент е истински подарък от небето. То веднага се вписва по чудесен начин като изключително важен елемент в тактическите сметки и планове на германската дипломация. Българите му стават изведнъж много симпатични. Неслучайно по-късно, при други обстоятелства, след сръбско-българската война през 1885 г., той така възторжено ще ги похвали с известното възклицание: „Българите са прусите на Балканите." Навремето тези думи са звучали като голям комплимент.

Бисмарк има и други основания да бъде доволен от събитията в Ориента. В края на май в Цариград е детрониран благосклонно настроеният към Русия султан Абдул Азис, а през юни започва отдавна очакваната Сръбско-турска война. Политическата криза на Балканите обнадеждаващо се задълбочава.

През тези напрегнати дни руската дипломация прави отчаяни опити да предотврати сръбското нападение, а германското правителство, напротив, окуражава Белград за решителни действия. От Берлин руският посланик Убри съобщава по този повод: „Бисмарк смята, че Турция била слаба във военно отношение и нямала финансови възможности да се справи с положението. Според него нямало съмнение, че силите на въстаниците и васалните държави щели непременно да надделеят. В този смисъл той ми изнесе цяла лекция в академичен стил... Радовиц ми повтаря всеки ден същото... Бил дълбоко убеден в големите бойни възможности на Сърбия и Черна гора. Нямало никакво съмнение, че успехът ще бъде на тяхна страна."

Горните оптимистични прогнози не означават обаче, че Бисмарк се заблуждава с илюзии за рухването на Османската империя пред мощта на Сърбия и Черна гора. Напротив, той е убеден в точно обратното и дори разчита на техния разгром. Пред австро-унгарския посланик Бисмарк споделя, че Сърбия няма никакъв шанс в тази война. Като научава за думите на канцлера, руският посланик докладва в Петербург: „Ясно е следователно, че той очаква нови усложнения в Източния въпрос. Изобщо трябва да кажа, че тук господства политическият материализъм, а не симпатиите към християните."

Чрез немските дипломатически представители в Русия Бисмарк системно обработва местните управници в духа на своите намерения. „Днес говорих с Швайниц по негово желание — отбелязва в дневника си министърът на вътрешните работи П. А. Валуев. — Той очевидно искаше да ме агитира по Източния въпрос. В Берлин, изглежда, предполагат, че от наша страна има известно недоверие към тях. Те смятат, че сегашното положение в Турция е неудържимо. Аз разбрах Швайниц в смисъл, че работата трябва да се остави да се разрасне по-широко, но без да се допуска пожарът да излезе извън Балканския полуостров... В това може би има резон, но аз не съм уверен дали тук няма задни мисли." В същия смисъл пледира пред Валуев и немският историк и общественик Хайнрих фон Трайчке, известен като апологет на Бисмарковата политика. Изтъквайки на преден план аргументи от хуманно естество, Трайчке призовава Валуев да съдейства за прекратяване на позорното турско робство над християнските народи в Европа, което било срам за цивилизацията. Трайчке развива мисълта, че Русия трябва да помогне на Сърбия в кръстоносния поход срещу полумесеца. По този повод Валуев отбелязва в своя дневник: „Очевидно Трайчке е подучен за това послание от Радовиц. Тези господа си въобразяват, че аз тук съм някакъв важен фактор. А у Радовиц съвестта не е съвсем чиста."

Руските управници се отнасят твърде резервирано към Бисмарковите внушения за активна подкрепа на Сърбия и въстаналите християни на Балканите. Те с основание подозират, че зад загрижеността на германската дипломация към съдбата на балканските славяни се таят някакви користни намерения. Ето защо Бисмарк трудно намира съмишленици сред управниците от кръга на Горчаков, поради което насочва главното си внимание към руските славянофили и панслависти. Колкото и парадоксално да изглежда, тъкмо руските славянофили — най-големите противници на Германия и германизма, стават неволни съюзници на германския канцлер в усилията му да активизира руската политика по Източния въпрос. През лятото на 1876 г. Бисмарк възлага на своя посланик в Петербург да го информира редовно за мащабите на разгърналото се обществено движение в полза на южните славяни и до каква степен войнствените настроения влияят върху царя и правителството.

Съществуват определени улики, че Бисмарковата дипломация е пряко ангажирана с разгърналата се мощна пропагандна кампания на руските славянофили в полза на балканските народи. Особен интерес в това отношение предизвикват действията на руската императрица Мария Александрова. Преди всичко буди недоумение фактът, че точно тя, царицата, бившата германска принцеса от Хесенския двор, проявява толкова странно усърдие по отношение на славянската кауза. Без да се съобразява с официалната политика на руското правителство и против волята на монарха, тя фактически оглавява и поощрява славянофилското движение в полза на южните славяни. Подобни амбиции от нейна страна естествено будят подозрение, че Мария Александрова съзнателно се превръща в оръдие на чужди интереси. Не по-малко странно е и това, че тя изразява в много случаи демонстративно враждебното си отношение към Германия, а в същото време поддържа редовни контакти със своята фамилия в Дармщад и лично с княз Бисмарк чрез посредничеството на брат си Александър Хесенски. Когато през лятото на 1876 г. славянофилската кампания в Русия взема особено големи размери и създава затруднения на правителството, царят заповядва да се разследват „пружините на това движение“. За негова изненада резултатите от разследването показват, че „в дъното на цялата работа стои Аничковият дворец начело с царицата“.

Прекомерната политическа активност на руската царица в името на южнославянската кауза още навремето смущава редица руски дипломати и политически дейци. Военният министър Милютин например пише в своя дневник: „Императрицата Мария Александрова си позволява открито да упреква нашата дипломация, че била пасивна по Източния въпрос. В този смисъл тя говори пред офицерите от генералния щаб и други присъстващи... Горчаков няколко пъти ми е казвал за своите разговори с царицата, която го поставя в неудобно положение и го компрометира с упреците си. Тя постоянно приканва за решителни действия по Източния въпрос. За щастие царят твърдо държи за мирното направление и не се поддава на женско влияние.“

Най-остро изразява възмущението си от поведението на царицата министърът на вътрешните работи Валуев: „Императрицата — пише той в дневника си — е организирала събиране на помощи за християните в широки мащаби... Всерусийската империя се намира в такова състояние, че нейното покровителство и съчувствие могат да намерят израз в командироването на разни статсдами и фройлайни за събиране на помощи и волни пожертвувания из града... Ако погледнем назад, ще видим, че ние сме доведени до прага на войната не от събитията, не от интересите на държавата, не от политиката на правителството, а от дружеството на Червения кръст и...дамското усърдие в неговите своеобразни форми. Просто е страшно, като се видят пружините на това движение — една жена чужденка и две стари девици искат да изхвърлят империята през прозореца... Императрицата продължава нагло да говори за користната политика на другите държави и за нашата безкористна политика. Но нима е възможно да има безкористна политика? За чия сметка и на каква цена се води тя? Нима кръвта на руснаците..., страданията и сълзите на семействата и разорението на държавата нямат цена? Кой се разпорежда с тях? Кой ги принася рицарски като дар на безкористието? Подобен злонамерен егоизъм е чудовищен! Милосърдните дами се готвят да жертват руска кръв... От думите на царицата заключавам, че нашият министър на финансите също не се ползва от нейните симпатии, защото е против войната, а най-странното е, че тя непрекъснато манифестира недружелюбното си отношение спрямо Германия.“

Странното поведение на руската царица по това време прави впечатление дори и на германския посланик в Петербург фон Швайниц: „Славянофилите се групираха главно около царицата — пише той в дневника си. — Най-активни бяха дамите. Царят, който по това време имаше връзка с княгиня Катерина Долгорукая, беше гузен и настроен към отстъпки пред царицата. Той не проявяваше твърдост и настойчивост, за да наложи мнението си... Изобщо движението печелеше популярност и се разрастваше под патронажа на царицата. Разбира се, това облекчи много нашата политика.“

Що се отнася до опитите на Бисмарк да стимулира настроенията на руската славянофилска партия, интерес представлява следният куриозен факт: „Цялата придворна атмосфера през 1876 г. — пише Головин в спомените си — беше пропита от славянофилски дух, който проникваше в салоните на знатните дами. Такъв дух например витаеше в салоните на графиня Е. Феодоровна, графиня Тизенхаузен и други, които бяха зависими от възгледите на царицата. Сбирките в салона на Тизенхаузен се провеждаха всяка вечер в Зимния дворец, където се събираха най-запалените славянофили. Тук идваха често Победоносцев, граф Фликс Сумарков-Елстон, Йонин, Галицин, Церетелев, Мансуров, пруският военен аташе генерал Вердер, неговият помощник майор Лигниц и много други.“ Или, с други думи, става ясно, че сред на „най-запалените славянофили“ фигурират и двама Бисмаркови служители. Този факт сам по себе си е достатъчен, за да подскаже, че германската дипломация също има заслуги за размаха на движението в подкрепа на южните славяни в Русия по това време.

Междувременно политическата обстановка на Балканите за голямо удоволствие на германския канцлер се изостря с всеки изминал ден. Новото правителство в Цариград, дошло на власт след преврата в края на май 1876 г., решително отхвърля Берлинския меморандум на великите сили. За това безцеремонно предизвикателство на Високата порта спомагат както явните съвети от Лондон, които целят да се запази статуквото на Балканите, така и задкулисното поощрение от Берлин, целящо задълбочаване на конфликта. Отказът на Османската империя да изпълни предписанията на Берлинския меморандум предполага, че веднага ще последват някакви наказателни санкции срещу нея. Ала се оказва, че нито една велика сила няма такива намерения.

Обезпокоено от отказа на Високата порта, руското правителство прави сондаж чрез своя посланик в Берлин за евентуални съвместни действия на страните от Съюза на тримата императори за натиск върху Турция. Бисмарк обаче с безразличие заявява, че Германия е готова да подкрепи всяка руска дипломатическа инициатива, но добавя: „Очевидно ще трябва да се воюва, защото иначе ще се получи твърде конфузно положение; ще излезе, че не сме удържали думата си.“ Той дава ясно да се разбере, че има предвид военни действия от страна на Русия. Руският посланик обаче му съобщава, че Горчаков има ново предложение за мирно решаване на балканския конфликт чрез свикването на една посланическа конференция с участието на всички велики сили. Това естествено не се харесва на Бисмарк. Според него подобна конференция е безсмислена и той не вярва в нейния успех. Все пак обещава, че ще подкрепи руската дипломатическа инициатива.

Разочаровано от провала на Берлинския меморандум и твърде съмнителната подкрепа на съюзните държави от Съюза на тримата императори, особено на Германия, от есента на 1876 г. руското правителство предприема нова дипломатическа инициатива за свикване на обща посланическа конференция на силите от „европейския концерт“. Това е последната му надежда за мирно решаване на балканския конфликт. Английското правителство обаче се обявява против предложената конференция. В Лондон са убедени, че Русия наистина няма готовност и сериозни намерения да воюва. Затова английската дипломация смята, че не се налага да отстъпва от своята традиционна твърда позиция за запазване на статуквото в Османската империя, особено след като в Цариград идва на власт ново правителство с ясно изразена проанглийска ориентация. Английското консервативно правителство смята, че една евентуална посланическа конференция в духа на руските искания би означавала отстъпление от принципите на статуквото, което било против британските интереси. Така че в това отношение руското правителство се натъква на сериозни затруднения от страна на Англия.

Бисмарк също е против предлаганата от Горчаков конференция, но не може открито да възрази, за да не се злепостави в Петербург като нелоялен съюзник на Русия. От честите си беседи с руския посланик Убри стига до убеждението, че провалът на Берлинския меморандум не дава достатъчно основания на руското правителство

за война. При това положение не му остава нищо друго, освен да следи със затаен дъх започналата сръбска военна офанзива срещу Османската империя в очакване на нейния провал. А междувременно чрез контролираната от него преса германското правителство активно се включва в разрастващата се кампания на международната общественост в полза на българската освободителна кауза срещу турските злодеяния, извършени след Априлското въстание. „Железният канцлер“ дори лично присъединява своя глас от трибуната на райхстага към възмущението на европейската общественост от ужасите в България и остро порицава Османската империя, която според него няма право повече на съществуване в Европа. Тези изненадващи изблици на хуманизъм са свързани с надеждата му, че именно чрез силния международен отзвук в подкрепа на справедливата освободителна кауза на балканските християни ще се създадат благоприятни условия за военна намеса на Русия в тяхна полза. Тази надежда нараства от ден на ден, подхранвана от добрите вести за провала на сръбската военна офанзива. През октомври 1876 г. Сърбия е разгромена. Това принуждава руския цар да заеме войнствена позиция под напора на руското обществено мнение. Той произнася в Москва остра заплашителна реч и отправя ултиматум до Високата порта за незабавно примирие.

Бисмарк е изключително доволен от настъпилия обрат в политическата обстановка и вече започва да му се привижда началото на руско-турската война. Това обаче не става. Напротив, войнствената реч на царя и извършената частична мобилизация в Русия стряскат английското правителство, което, за да избегне войната, внезапно се съгласява да участва в предлаганата от Горчаков посланическа конференция.

В хода на подготовката на конференцията се създава уникална, почти безпрецедентна възможност за разбирателство между представителите на Англия и Русия, главните опоненти и съперници в Източния въпрос. И двете страни правят съществени компромиси, поради което се стига до споразумение по всички възлови въпроси, свързани с преустройството на европейските владения на Османската империя, главно що се отнася до автономията на Босна, Херцеговина и България. Руската дипломация вижда в създалата се ситуация чудесен шанс да избегне нежелания рискован военен сблъсък с Турция и проявява голяма отстъпчивост, съгласявайки се с почти всички английски контрапретенции.

След постигнатото предварително единодушие по основните въпроси на 23 декември 1876 г. се открива официално т.нар. „Цариградска посланическа конференция“ с участието на Русия, Англия, Германия, Австро-Унгария, Франция и Италия. В този момент обаче внезапно възникват неочаквани затруднения, които провалят нейните вече уточнени и дори подписани решения. Чрез своя втори пълномощник на конференцията, посланика в Цариград Х. Елиът, английската дипломация дезавуира собствения си официален представител маркиз Р. Солсбъри и постигнатите от него предварителни споразумения. Английското правителство очевидно преценява отстъплението на руската дипломация като проява на слабост и убедено, че Русия не е готова да воюва, решава да действа безкомпромисно от позицията на силата в духа на своята традиционна политика за запазване на прословутото статукво. По негово задкулисно внушение Високата порта добива кураж и демонстративно отхвърля решенията на конференцията.

За този печален обрат голяма заслуга има и германската дипломация, която обаче в случая се ръководи от коренно противоположни съображения. Докато Дизраели и Елиът провалят конференцията с оглед запазването на статуквото, уверени, че Русия няма да воюва, Бисмарк напротив, вижда в нейния провал прекрасна възможност за разрушаване на статуквото чрез руско-турска война, която в Берлин смятат за неизбежна и много необходима.

Както стана вече дума, Бисмарк приема с раздразнение Горчаковата идея за конференция и неохотно участва в нея от немайкъде. Тактическата задача на германската дипломация е да направи всичко възможно за провала ѝ. Това, разбира се, трябва да стане много внимателно и прикрито, зад външната изява на лоялно сътрудничество с Русия. Задачата извънредно много се усложнява, когато става ясно, че Англия и Русия са на път да постигнат компромисно споразумение, което би означавало край на Източната криза и окончателно отпадане на възможността за руско-турска война. Бисмарк не може в никакъв случай да се примири с подобна развръзка.

Германия е представена на Цариградската конференция от посланика барон Вертер, но с оглед крайно деликатния характер на поставената задача като негов помощник Бисмарк изпраща своя доверен експерт по балканските проблеми от Ориенталския децернат д-р Буш. Преди да замине за Цариград, Буш получава специална тайна устна инструкция от райхсканцлера за начина, по който трябва да действа германската делегация на конференцията. Какво точно е наредил Бисмарк на своите пълномощници, не е известно, но самият факт, че той изпраща д-р Буш със специално тайно поръчение, е достатъчно указание за особеното естество на германската позиция. В мемоарите си Буш съобщава само, че Бисмарк искал германската делегация да стои винаги на заден план и да демонстрира незаинтересоваността на Германия от Източния въпрос.

Всъщност не е много трудно да се досетим какви са тайните Бисмаркови указания. Това става ясно от начина, по който се държат германските представители в хода на преговорите по време на конференцията. Граф Игнатиев например свидетелства, че германският пълномощник Вертер въпреки отличното си разположение към руските предложения по необясними причини винаги предлагал те да бъдат приети „ад референдум“, т.е. условно, докато изчака отговора на своето правителство от Берлин. „По този начин — пише Игнатиев в записките си — германският представител редовно утежняваше работата на конференцията. Очевидно той правеше това умишлено по указание от Берлин, където не желаеха практическото уреждане на кризата.“

По време на заседанията дори се стигнало дотам, че във връзка с едно предложение на Игнатиев по някакъв второстепенен въпрос, което било прието единодушно от всички, включително и от англичаните, немският представител барон Вертер проявил колебание и се въздържал от гласуване, защото му се сторило, че „предложението е неприемливо“. По този повод Игнатиев пише: „Конференцията показа, че с такива съюзници като Германия ние няма да стигнем далече.“ Постоянните обструкции на немския делегат принуждават Горчаков да протестира телеграфически в Берлин по следния начин: „Много съжалявам, че германският пълномощник се колебае да подкрепи единодушни становища, одобрени даже от Англия. Това, което се заявява на думи, би следвало да се потвърди на дело.“

В края на декември руското правителство получава чрез маркиз Солсбъри сигурни сведения, че княз Бисмарк действа задкулисно пред Високата порта за провала на Цариградската конференция. Във връзка с това френският министър на външните работи дук Деказ нарежда на френския представител да говори с Игнатиев и „да му отвори очите, за да види, че Германия тласка Русия към война“. Буквално със същите думи изразява своите опасения и новоназначеният велик везир Мидхат паша пред руския драгоман в Цариград по това време Ону: „Княз Бисмарк с всички сили се стреми да ви тласне към война против нас.“

Отхвърлянето на решенията на Цариградската конференция прозвучава като драстично предизвикателство от страна на Турция спрямо великите сили. Реагирайки незабавно, руското правителство предлага да се упражни колективен натиск върху Високата порта с оглед да бъде принудена да се подчини на волята на Европа. Като ефикасна мярка в това отношение се предлага всички държави — участници в конференцията, веднага да отзоват своите посланици от Цариград в знак на протест. Това предложение е прието единодушно.

Много любопитна във връзка с това е германската реакция. Бисмарк се оказва в деликатно положение. От една страна, той се бои, че подобна колективна демонстрация може да уплаши Високата порта и тя да приеме решенията на конференцията, което съответно означава, че руско-турска война няма да има. Поради тази причина Бисмарк е против отзоваването на посланиците. От друга страна обаче, след като всички останали държави се съгласяват с тази мярка, Германия не може да се обяви против, защото ще се демаскира пред Петербург напълно като зложелател на конференцията и мирната алтернатива. Това според Бисмарк е още по-недопустимо. След кратко колебание той решава да удовлетвори руското искане, а същевременно по задкулисен начин да сведе до минимум въздействието на тази мярка пред Високата порта. Пред руския посланик в Берлин Убри Бисмарк коментира руското предложение така: Турция няма да се подчини на решенията на Цариградската конференция и непременно ще ги отхвърли. А заплахата, че силите ще отзоват посланиците си, е съвсем безсмислена, защото само ще зарадва турците. „Отзоваването на посланиците ще бъде за Високата порта подарък от небето за мюсюлманския празник Курбан Байрам. Турците с удоволствие ще пожертват и шестте посланици, само и само да се избавят от присъствието на генерал Игнатиев. Отсега виждам — добави Бисмарк с ирония — как старите турци си хвърлят от радост чалмите, нанизвайки ги на острите си ятагани.“

И все пак германският канцлер нарежда на барон Вертер, ако Игнатиев напусне Цариград, незабавно да го последва. Същевременно обаче той изпраща инструкция на д-р Буш, който остава в Цариград като шарже д' афер, да даде по подходящ начин на Високата порта да разбере, че германското правителство отзовава своя посланик по силата на сложилите се обстоятелства, без да влага в това някакъв недружелюбен смисъл по отношение на Турция. Тази внезапна любезност има единствено за цел да окуражи турското правителство в твърдата му неотстъпчивост от намерението да отхвърли решенията на конференцията и да сведе до минимум ефекта от колективния дипломатически натиск на силите.

Естествено всички тези задкулисни действия на германската дипломация не остават скрити за руското правителство. В своя дневник военният министър Милютин отбелязва: „Конференцията върви към провал. Портата отхвърли исканията на Европа... Бисмарк, вместо да помага, стои настрана и даже започна да ни пречи, с което подготвя пълния разрив между Русия и Турция... Какво ще правим понататък?.. Нито една от другите сили няма намерение да воюва. Чакат от нас да се наемем с тази неблагодарна задача, като започнем война срещу една полуварварска държава...“

На 16 януари 1877 г. руският посланик в Лондон граф Шувалов съобщава с шифрована телеграма на царя, че получил достоверна информация, според която германската дипломация съвсем съзнателно и умишлено е саботирала Цариградската конференция с оглед нейния провал. Според Шувалов именно това е една от причините, „повлияли на английското правителство да предприеме някои действия за окуражаване на Високата порта в неблагоприятен за Русия смисъл“.

Точно в дните, когато от Петербург го обсипват с упреци за нелоялните действия по време на Цариградската конференция, Бисмарк започва пламенно да агитира руското правителство за война. Очевидно, загубвайки търпение, той смята, че с провала на конференцията Русия е изправена пред „казус бели“, т.е. че мирната алтернатива е изчерпала своите възможности и е дошъл дългоочакваният час, в който руското правителство ще се реши най-после „да премине Рубикон“. За да го подтикне към тази решителна стъпка, Бисмарк произнася пред руския посланик цели патетични монолози, изпълнени с високопарни слова на загриженост за дълга, честта и интересите на Русия. В ежедневните му беседи с Убри през януари 1877 г. неговите разсъждения звучат приблизително така: Великите сили — говори Бисмарк — са направили всичко възможно в Цариград, за да спасят мира, но Високата порта проявява нагла дързост, като се противопоставя на волята на Европа и трябва да бъде наказана за това. Необходимо е Русия незабавно да действа като мандатьор на Европа. Никой няма да посмее да ѝ се противопостави. „Аз ще (Бисмарк — б.а.) предупредя Лондон, че ако Англия се осмели да попречи на Русия да накаже Високата порта, Германия ще се намеси на руска страна. Кайзерът е настроен положително спрямо евентуален военен демарш на Русия против Турция и високо цени бойните качества на руската армия. Русия е длъжна да тръгне напред. Преходът през Дунава е труден, но няма съменине, че руската армия ще постигне блестяща победа. Не бива да се създава впечатление, че Русия е отстъпила пред Турция. Това наистина ще струва материални и човешки жертви, за които аз ще съжалявам много, но те в дадения случай са просто наложителни. Вашият министър на финансите не бива да се колебае да пожертва необходимите средства. Колебанието може да доведе до още по-големи щети. Какво би станало, ако Русия не извади меча в този решителен момент? Това ще се отрази неблагоприятно върху нейното вътрешно положение.

Аз искам вашата политика да триумфира. Аз искам една силна Русия в Европа. Вашето отстъпление пред Турция ще урони вашия престиж, народът ви ще се почувства оскърбен и засегнат в своята национална чест и достойнство. Авторитетът на правителството ще бъде подкопан. Възможно е дори да възникнат вътрешни безредици. Като изхождам от интересите на Европа, аз не искам една 70-милионна велика нация като вашата да бъде недоволна и оскърбена. Не се съмнявам, че вие ще постигнете успех във войната. Аз искам вашият успех да бъде блестящ, за да се покажете достойни и уверени в победата. Политическото положение в момента за вас е благоприятно. Държавите от континента не ще посмеят да ви пречат. Германия е готова да гарантира неутралитета на другите сили и ще ви бъде полезна за прикритие на тила. Мисля, че това е за вас едно благоприятно обстоятелство, което ще ви облекчи във вашите действия срещу Турция. Русия винаги е била наш искрен приятел. В течение на изтеклите десет години нейното дружелюбно отношение улесни германските успехи. Германия е длъжна да държи сметка за това и сега трябва да се отплати на Русия, като я подпомогне в името на нейните национални интереси. Аз искам Германия да си плати своя дълг и вие да не съжалявате, че някога сте ни оказали съдействие... Може би ви прави впечатление, че аз говоря като истински руснак. Това е така, защото искрено желая доброто на Русия... В случаи от подобен род е непростимо да се правят икономии, особено когато става дума за национални идеали. Като германец аз би трябвало да говоря другояче, аз би трябвало да пледирам за мирно решение на конфликта, което би било по-изгодно за нашата търговия и нашите икономически интереси, отколкото едно спечелено от вас сражение. Но аз искам преди всичко да запазя добри нашите отношения с Русия, която е наш стар и изпитан приятел. Аз искам да окажа услуга на императора и неговата политика. Действията на вашия кабинет ни дадоха повод да мислим, че вие искате война. Затова ние действаме в такъв смисъл. Ако не смятате да воювате, трябва ясно да ни кажете, за да знаем как да действаме занапред. Аз много моля да ни дадете инструкции в това отношение. Аз не смея повече да говоря, защото и без друго ме подозират в подстрекателство за война. Но аз съм политик и държавник, а не редактор. Затова мога достатъчно добре да преценя, че с такава превъзходна армия, вече подготвена и съсредоточена, вие наистина бихте могли да спечелите много, ако действате бързо и решително. Допускам, че вие искате да изчакате още два или три месеца, но решението за война трябва да вземете още сега. Ако Русия реши да воюва, ние ще гарантираме нейните действия. Германия вече не е някогашната Прусия. Днес не е възможно да се повтори австрийската измяна, както през годините на Кримската война. Докато аз съм канцлер на Германия, вие можете да бъдете спокойни, че срещу вас нова Кримска коалиция е невъзможна. Ако Австрия се осмели да предприеме някакви действия срещу вас, тогава германските оръдия ще имат думата. Ако сега се откажете да воювате, по-късно ще бъде вече невъзможно. Ще пропуснете момента завинаги. Ако Русия се откаже да воюва, това ще се отрази крайно неблагоприятно върху европейското обществено мнение, върху общественото мнение в самата Русия, а най-вече върху християните в Турция, които ще загубят завинаги доверие в Русия. Нейният престиж в Изтока ще бъде фатално подкопан. Ако вие се въздържате от война заради финансови съображения, аз съм готов веднага да ходатайствам пред Блайхрьодер да отпусне незабавно на Русия заем до 100 милиона рубли." И все в този дух.

Като научава какво говори Бисмарк пред руския посланик, Горчаков възкликва: „Той наистина е великият изкусител в пустинята." По същия повод руският министър на финансите Рейтерн отбелязва в своя дневник: „Княз Бисмарк явно се стреми да ни вкара във война. Неговите думи пред нашия посланик могат да се сравняват само с тези на най-запалените славянофили. Тези думи са добре пресметнати и съобразени с характера на царя. Бисмарк говори за честта на Русия, за упадъка на духа в армията в случай на демобилизация, за вредата от мирния изход за монархията, а всички тези неща имат ефект пред царя... Аз си обяснявам поведението на Бисмарк така. Той чисто и просто иска да ни забърка докрай в неразрешимия Източен въпрос, така че да не се месим повече в неговите европейски планове срещу Франция."

Твърдо убеден, че Русия всеки момент ще обяви война на Турция и че окончателно се е отървал от натрапчивото опекунство на Горчаков, Бисмарк подновява атаките си срещу Франция. Към края на януари 1877 г. в Германия започва поредната шумна антифренска кампания. На френско-германската граница отново възниква напрежение, а Париж апелира към своите покровители в Петербург, Лондон и Виена за помощ. Този път германският канцлер се надява, че няма кой да му пречи, но се лъже. Прибързаните му действия в тази насока едва не провалят цялата му външнополитическа стратегия.

Английското правителство, разтревожено от възникналата заплаха над Франция, реагира незабавно със сигнал в Петербург, че е готово на компромиси и отстъпки по Източния въпрос. Дизраели Биконсфилд заявява на руския посланик в Лондон, че интересите на

Англия и Русия не допускат Франция да се превърне във второстепенна държава. В началото на февруари 1877 г. започват преговори между Дърби и Шувалов в Лондон, в резултат на които се стига до бързо споразумение. Англия се съгласява да подкрепи руските предложения за колективен натиск върху Високата порта с цел тя да приеме и изпълни решенията на Цариградската конференция. Към това споразумение веднага се присъединяват Австро-Унгария и Франция. По този повод австро-унгарският посланик в Берлин споделя пред руския си колега: „Княз Бисмарк неслучайно се стреми към усложнения в Източния въпрос. Той явно иска да си осигури свобода на действията против Франция.“

И така в края на януари и началото на февруари 1877 г. в резултат на настъпилата нова кризисна ситуация във френско-германските отношения пред руската дипломация неочаквано се разкриват благоприятни възможности и перспективи за мирно решение на балканския конфликт. В Петербург проблясва надеждата, че ще успее да избегне войната с Турция. В началото на март с.г. руското правителство предприема поредната нова дипломатическа инициатива за мирно решаване на въпроса чрез колективен демарш на великите сили за натиск върху Високата порта. С тази мисия е натоварен генерал Игнатиев. Той обикаля европейските столици, носейки със себе си проект за нова циркулярна нота до Турция, която трябва да се съгласува с правителствата от държавите на „европейския концерт“. Този документ е изработен върху основата на споразумението, постигнато току-що от Дърби и Шувалов. В него се предявяват толкова скромни претенции към Турция, че това дава основания на Дизраели да го окачестви като символичен акт, с който руското правителство очевидно иска само да си осигури „златен мост“ за отстъпление, запазвайки своята чест.

Европейската обиколка на Игнатиев започва от Берлин. Бисмарк естествено проявява изключителен интерес към срещата си с него. Любопитен е фактът, че канцлерът лично посреща руския гост и веднага го кани вкъщи на вечеря. Нещо, което се случва много рядко. Проявената от любезния домакин интимност прави силно впечатление на Игнатиев. Той е много изненадан, защото предварително знае, че Бисмарк не храни добри чувства към него заради открито изразяваните антипатии към Германия и предпочитанията му към Франция.

Всъщност поведението на Бисмарк е съвсем обяснимо. Той с нетърпение очаква Игнатиев и проявява специално внимание към него, защото му е добре известно, че той е един от най-изявените привърженици на военната алтернатива в руското държавно ръководство и се ползва с влияние пред царя. Ето защо Бисмарк се надява, че ще намери с него общ език с оглед тактическия план за предизвикване на руско-турска война.

Бисмарк обаче до голяма степен се заблуждава в очакванията си. Наистина през лятото и есента на 1876 г. Игнатиев твърдо поддържа мнението, че Русия трябва да действа решително по Източния въпрос, като обяви веднага война на Турция. По-късно обаче, след Цариградската конференция, той също започва да клони към мирния вариант, проявявайки колебание и въздържаност. На 12 февруари 1877 г. Игнатиев отбелязва в дневника си, че според неговото „най-дълбоко убеждение моментът за война срещу Турция е вече пропуснат“. Така че, когато изпълнява своята дипломатическа мисия през март с.г., той се придържа с вътрешна убеденост към дадените му от царя и Горчаков указания за мирно решаване на балканския проблем. Във всеки случай Игнатиев излага руското становище пред Бисмарк именно в такъв смисъл. Той настойчиво иска от своя събеседник германското правителство да се присъедини към новата циркулярна нота и да помогне за решаването на Източния въпрос по мирен път.

Как откликва Бисмарк на тази молба? Той прочита внимателно проекта за нота и казва, че е сполучлив — има умерен дух и се надява, че всички велики сили ще го приемат. Единственото възражение на канцлера се отнася само до онзи пасаж в нотата, в който се казва, че великите сили ще предприемат „действени мерки“ срещу Високата порта, ако тя отхвърли исканията им. Според него този пасаж може да се тълкува в смисъл, че едва ли не всичките велики сили ще трябва да воюват с Турция. Германия обаче не е съгласна с подобна военна намеса, защото няма никакви интереси на Балканите. „Заради турските работи — казва Бисмарк — ние нямаме никакво намерение да жертваме нито един пфениг, нито един померански гренадир.“ Или, с други думи, Бисмарк възразява срещу единствения постулат в документа, който би могъл да упражни някакво респектиращо въздействие върху Високата порта и да я стресне. А при това този заплашителен текст в документа и без друго е формулиран толкова неясно, че до голяма степен губи желания ултимативен характер. Германският канцлер иска да се изчисти от документа всичко, което би уплашило Високата порта и би я подтикнало към отстъпчивост. Игнатиев обаче настоява твърдо германското правителство да приеме нотата в този ѝ вид, защото само тогава тя би имала някакъв смисъл. Във връзка с това Игнатиев заявява: „Само с Вашата енергична и безрезервна подкрепа на нашата дипломатическа инициатива ще можете да затворите устата на всички онези, които говорят, че Бисмарк иска да ни вкара във война с Турция, за да предизвика общоевропейски конфликт."

В края на краищата Бисмарк се съгласява да подкрепи изцяло руската нота и дори обещава, че ще ходатайства Виена и Лондон също да я приемат. „Същевременно обаче — пише Игнатиев в дневника си — Бисмарк даде да се разбере, че той не вярва в ефикасността на нотата и не вижда в нея удовлетворителен изход от положението. Той смята, че ние, без да искаме и въпреки всичко, ще се наложи да воюваме. Като истински приятел на Русия той не можел да ни съветва да избегнем войната. Ако сме решили да се придържаме на всяка цена към мирния вариант, това означавало да загубим окончателно нашия престиж не само в Изтока, но и в цяла Европа."

Окачествявайки новата руска дипломатическа инициатива като предварително обречена, безнадеждна работа, по-нататък германският канцлер с ентусиазъм се заема да убеждава Игнатиев, че Русия трябва непременно да воюва. Във връзка с Цариградската конференция той му казва, че според него тя би имала смисъл само ако пълномощниците носят в джоба си един твърд ултиматум и щом Високата порта го отхвърли, веднага да ѝ се обяви война. „Когато Бисмарк и кайзерът чули, че Високата порта нагло отхвърля исканията на Европа, се възмутили до дъното на душата си и неволно се хванали за шпагите."

Канцлерът безкрайно много се чуди, че Русия не реагира срещу тази наглост. „Бисмарк даде да се разбере — пише Игнатиев, — че на него никак не му допадат нашата умереност и отстъпчивост, които проявяваме към Турция в желанието си непременно да стигнем до единодушие и единодействие с всички велики сили... Той изобщо смята, че опитите за дипломатически натиск върху Високата порта са празна работа." „В края на разговора ни — добавя Игнатиев, — той заяви, че Русия ще бъде принудена да действа сама... В този случай той ни обещава, че ще гарантира неутралитета на Австрия, в никой случай няма да допусне коалиция срещу нас, и че е готов да ни предостави всякакви военни, финансови и дипломатически изгоди, каквито желаем. Той заяви буквално следното: Германия не само ще запази благосклонен неутралитет в случай на руско-турска война, но ще се противопостави решително срещу всяка евентуална комбинация на силите, враждебна на Русия. Току-що получих от Блайхрьодер съгласието му да ви отпусне заем в размер 100 или 200 мил. рубли при изгодни за вас условия... Ние ще бъдем ваш секундант във войната... Но повече от това Германия не може да ви обещае дотогава, докато Русия си запазва правото за избор между нас и Франция."

Във връзка с открито изявеното предпочитание на руското правителство към Франция във френско-германския конфликт и упоритото нежелание на Петербург да гарантира на Германия областите Елзас и Лотарингия Бисмарк и този път не пропуска случая да изкаже пред Игнатиев своята ненавист към Горчаков и неговата външнополитическа доктрина. Райхсканцлерът дори накрая открито се заканва, че скоро ще си разчисти сметките с него. „Няма съмнение — отбелязва Игнатиев, — че един ден ще има разчистване на сметки между Бисмарк и Горчаков, но ще бъде много жалко, ако това стане за сметка на нашите интереси. А що се отнася до Германия, може съвсем определено да се каже, че Бисмарк дори не скрива своето пламенно желание час по-скоро да види Русия във война против Турция."

От формална гледна точка дипломатическата мисия на Игнатиев в Европа завършва с успех. Навсякъде той с лекота успява да убеди домакините си да подпишат предложения руски проект за циркулярна нота до Високата порта. Успехът му се дължи главно на възприетата от английското правителство компромисна позиция във връзка със заплахата, надвиснала над Франция от страна на Германия. Английският премиер Дизраели също проявява учудваща благосклонност към Игнатиев, и респективно към Русия, подкрепяйки безусловно руската дипломатическа инициатива. Той дори започва да убеждава руския пратеник, че „Русия постъпва във висша степен погрешно, като действа в Изтока съвместно с Германия и Австро-Унгария... Само в съгласие и сътрудничество с Англия Русия може да постигне целите си спрямо и без друго обречената Отоманска империя, и то по мирен начин." В резултат на успешните преговори на 31 март 1877 г. в Лондон е подписан т.нар. „Лондонски протокол" — последният дипломатически опит за въздействие върху Високата порта от страна на „европейския концерт" на великите сили с оглед мирното решаване на Източния въпрос. Всички останали велики сили също се присъединяват към англо-руското споразумение и подписват протокола.

Германското правителство, което естествено не може открито да се противопостави на постигнатото споразумение в Лондон, предприема веднага необходимите политически маневри, за да минира единството на „европейския концерт" по Източния въпрос и да провали Лондонския протокол. Бисмарк много скоро разбира своята грешка с преждевременната си кампания против Франция. Той не очаква такъв неприятен обрат на нещата. Руско-турската война, която той очаква да избухне всеки момент след провала на Цариградската конференция, изведнъж започва да се отдалечава. Стъписан от нежелателната развръзка на събитията и осъзнал грешката си, през март 1877 г. той свири отбой. Антифренската кампания в Германия изведнъж стихва, а германската дипломация усърдно уверява Лондон, Виена, Париж и Петербург в своите миролюбиви намерения. Бисмарк се старае най-много да успокои Англия и Франция. На немския посланик в Лондон е възложено да заяви най-категорично на английското правителство, че Германия не възнамерява да предприема каквито и били враждебни действия срещу Франция. Коментирайки този ход на германския канцлер, Игнатиев пише: „Очевидно Бисмарк иска да каже на Англия, че тя може да бъде спокойна в Европа, за да се заеме по-активно в Ориента. А и Франция да се успокои и да не бъде така усърдна в миролюбието си по отношение на Източния въпрос.“

Маневрата на Бисмарк излиза сполучлива. Веднага щом отслабва напрежението във френско-германския конфликт, английското правителство се отказва да прави компромиси на Русия по Източния въпрос. През следващите дни то дава да се разбере, че Англия не стои зад Лондонския протокол. Окуражена от това, на 9 април 1877 г. Високата порта уведомява силите, че отхвърля тяхното искане. Мирната алтернатива в политиката на руското правителство изчерпва докрай своите възможности. Русия вече няма друг изход, освен да обяви война на Турция. Руско-турската война става неизбежна.

Бисмарковата дипломация има неоспорима заслуга за настъпилата политическа развръзка на събитията. Още навремето този факт е констатиран и признат единодушно от почти всички руски държавни ръководители. Вече стана дума за впечатлението на Игнатиев, че „пламенното желание“ на Бисмарк е да „види час по-скоро Русия във война с Турция“. Същото мнение изразява и Шувалов: „Поведението на Бисмарк ни дава всички основания да предполагаме, че той умишлено ни вкара в тази война.“ „Няма никакво съмнение — пише барон Жомини, — че Бисмарк направи всичко възможно да ни вкара във войната.“ В дневника си руският министър на финансите Рейтерн отбелязва: „Царят започва напоследък да подозира, че Бисмарк съзнателно се старае да ни забърка в Източния въпрос, за да предизвика война между нас и Турция.“ По-нататък Рейтерн добавя: „Аз съм длъжен да кажа, че ми беше известно личното влияние на княз Бисмарк в Източния въпрос. Той отдавна и при всички случаи винаги се стараеше да ни тласне към война... Когато миролюбивите намерения у нас вземаха връх, той полагаше неимоверни усилия, за да ни отклони от мирния път.“

Същите мисли споделя и военният министър Милютин: „Царят изрази опасението си, че нас могат да ни въвлекат във война дори против нашата воля... В мен се засили подозрението, че Берлин желае да ни вкара във война с Турция. Горчаков също мисли така... Повече от всички иска това нашата съюзничка Германия. Пруските дипломати и генерали отдавна ни внушават усърдно, че трябва да воюваме с Турция. Бисмарк е най-усърден в това отношение... Горчаков споделил пред царя своето мнение за подозрителните желания на Бисмарк да ни вкара във война. Царят не възразил.“

Министърът на вътрешните работи Валуев също отбелязва в дневника си: „Вчера видях Шувалов, който ми разказа за разговорите си с Бисмарк. Съдейки по неговия разказ, аз стигам до убеждението, че Бисмарк иска умишлено да ни тласне към война. Смятам, че той прави това с коварна цел. Бисмарк не може да не знае, че ние сега не сме във форма.“ А. Головин добавя: „Няма никакво съмнение, че Бисмарк ни забърка в тази каша. Във всеки случай той извлече най-голяма полза от войната ни срещу Турция.“

ПЪРВИ СИМПТОМИ НА ПОМРЪКВАЩАТА СЛАВА

Да, може би преценката на Головин е най-точна — наистина Бисмарк най-много печели от Руско-турската война. Денят 24 април 1877 г., в който цар Александър II оповестява манифеста за война срещу Османската империя, бележи върха на неговата политическа кариера. От този момент Бисмарк сякаш автоматично става неоспорим политически лидер в международните отношения и едновластен разпоредител със съдбините на стария континент, а Германия се утвърждава стабилно като неуязвима велика сила на международната арена. Оттук нататък Бисмарк здраво поема в ръцете си диригентската палка на „европейския концерт“ на великите сили. Затънала плътно в тресавището на ориенталското блато, Русия губи възможността за активни политически действия в Европа. Горчаков вече няма да му се бърка в работите и да го смущава. А без Русия всякакви антигермански коалиции стават практически невъзможни. Англия и Австро-Унгария с напрегнато внимание следят събитията на Балканите и с тревога зорко бдят за своите интереси в този регион. Всички сили започват да се нуждаят от Германия. Не само Русия, но и Австро-Унгария, и Англия, и Италия се оказват по някакъв начин зависими от Германия и разчитат на нейното благосклонно отношение и съдействие по един или друг въпрос.

Княз Бисмарк постига истински триумф и с наслаждение консумира богатите дивиденти на своята политика. Усетил превъзходството си, той поема ролята на международен балансьор, на „честен посредник“ и великодушно дава надежди на всички за съдействие в името на общоевропейския мир, но с оглед главно на германските интереси. Дори ненавижданата от него Франция при новосъздалата се обстановка не му изглежда толкова страшна. Лишена от съдействието на покровителите си, тя не може да застраши сериозно Германия. Достатъчно ще бъде само да се държи под строга карантина и в постоянна изолация. А това не е толкова трудно, когато всички велики сили са така вторачени в афектирания Източния въпрос и няма изгледи скоро да се отърват от него. Естествено Бисмарк ще се погрижи „ориенталската язва“ да не зараства бързо. С оглед на това главното му внимание отново е насочено към Русия.

Руско-турската война нанася тежък удар на Горчаковата външнополитическа стратегия. Бисмарк е много доволен от постигнатия успех, но това съвсем не означава, че е успял да отстрани своя опонент от пътя си. Макар да е временно елиминиран в хода на бойните действия от ключова роля при вземането на височайши решения, Горчаков запазва позициите си в руското държавно ръководство и продължава да влияе върху външнополитическия курс на Русия в духа на неговите стари принципни схващания. Това съответно принуждава Бисмарк да продължи със същото усърдие, но с други средства борбата срещу него. Той се старае по всевъзможни начини да афишира лоялната благосклонна позиция на Германия към съюзна Русия. Целта му е да даде някои ефектни доказателства на Горчаковите опоненти в Русия за ползата от сътрудничеството с Германия и правотата на възприетия твърд политически курс по Източния въпрос. Ето защо неслучайно в хода на войната Бисмарк е особено отзивчив към Русия. По негова инициатива Германия се наема да бъде официален представител и защитник на руските поданици в Османската империя; германското правителство разрешава на германски офицери доброволци да участват в руската армия; официалните германски правителствени среди шумно акламират руските бойни успехи, и особено падането на Плевен; Германия безусловно подкрепя руските условия на Одринското примирие, а по-късно и на Санстефанския мирен договор и т.н.

Въпреки всичко обаче политическите резултати от войната неочаквано създават още по-големи затруднения на Бисмарк в домогванията му за руското приятелство. Трудностите са свързани с последвалия Берлински конгрес на великите сили през лятото на 1878 г. под председателството на княз Бисмарк в ролята на „честен посредник“.

Арбитражната роля на посредник заедно с всичките ѝ безспорни предимства за Германия крие някои много големи рискове с опасни последици. Бисмарк е принуден да лавира в острия сблъсък между двете съюзни държави Австро-Унгария и Русия. Неговата тактическа формула за германската позиция на предстоящия конгрес гласи: Германия ще гласува за Русия по всички въпроси, засягащи България; за Австро-Унгария по въпроса за Босна и Херцеговина; и за Англия относно о. Кипър. Така според Бисмарк всички ще бъдат доволни.

Въпросната тактическа формула обаче е разчетена върху презумпцията за предварително руско-австро-унгарско споразумение, което трябва да стане непременно с германско посредничество. С оглед на това Бисмарк активно се включва в преговорите между двете страни, като се опитва да убеди всяка от тях поотделно в необходимостта от компромиси. Под влияние на неговите внушения, граф Андраши се съгласява на известни отстъпки по отношение границите на българското княжество, като допуска една по-голяма България до р. Вардар на запад и с излаз на Бяло море на юг. Същевременно Австро-Унгария категорично възразява срещу всякакви териториални придобивки за Черна гора и Сърбия. Руската дипломация обаче не се съгласява с тази австро-унгарска позиция и се ориентира към преговори с другия си съперник — Англия. В Лондон проявяват, общо взето, по-благосклонно отношение спрямо руските претенции, що се отнася до Черна гора и Сърбия. Спрямо България обаче английското становище е крайно неблагоприятно. То предвижда подялбата ѝ на няколко части, от които само Северна България добива статут на отделно княжество.

В резултат на състоялите се преговори на 30 май 1878 г. в Лондон се подписва тайно руско-английско споразумение, което фактически по принцип предрешава съдбата на Санстефанския мирен договор. На Берлинският конгрес остава само да се санкционират нещата, като се доуточнят подробностите.

Бисмарк е много раздразнен от англо-руското споразумение и го възприема като предизвикателство от страна на Горчаков срещу Германия. Раздразнението му се засилва още повече, когато научава, че не Шувалов, а лично Горчаков ще оглавява руската делегация на конгреса в Берлин. Плод на това раздразнение е инспирираната от него публикация в английския вестник „Глоуб“ за руско-английското тайно споразумение. Тази публикация предизвиква истински скандал и злепостави сериозно както английското, така и руското правителство пред общественото мнение в техните страни. По този начин германският канцлер превръща Берлинския конгрес в арена на ожесточени емоционални сблъсъци между представителите на Англия и Русия, които се мъчат да покажат, че няма нищо тайно, предварително уговорено.

В съответствие с възприетата тактическа формула по време на бурните конгресни дебати Бисмарк подкрепя всички руски искания. В най-критичните моменти, когато английските пълномощници се опитват да изнудват граф Шувалов, отклонявайки се от постановките на тайното предварително споразумение, той се обръща с молба към „железния канцлер“ да ги вразуми. А канцлерът винаги откликва с готовност на молбите на своя приятел за съдействие. По-късно Шувалов лично признава: „На конгреса аз постигнах санкционирането на всички съществени точки, които се съдържаха в дадените ми инструкции. Това стана до голяма степен с помощта на Бисмарк, който председателстваше с известна военна строгост.“

В дните на Берлинският конгрес княз Бисмарк преживява зенита на политическата си мощ. Той е всепризнатият лидер в международните отношения, от него зависят съдбините на Европа. Но тъкмо през същите тези дни проблясват първите симптоматични признаци на помръкващата слава. Наистина Германия е силна, неуязвима и респектираща, ала освен респект тя предизвиква същевременно завист, страх и ненавист у другите хищници в европейската политическа джунгла. От този момент нататък всемогъщият „железен канцлер“ все по-често ще усеща горчилката на неудачите.

Твърде много са недоволните от „честния посредник“ на Берлинския конгрес. Английският посланик в Цариград Х. Лейърд например коментира конгресните решения така: „Русия спечели всичко, дори повече, отколкото очакваше, само с помощта на Германия. Интересите на Англия и на останалите сили сякаш нямаха никакво значение за Бисмарк и просто бяха пожертвани от него.“

Р. Солсбъри, английският пълномощник на конгреса, е на същото мнение. „Съвсем очевидно е — пише той в едно писмо по време на самия конгрес, — че Германия проявява повече благосклонност към Русия.“ Още по-интересен е коментарът на Дизраели Биконсфилд, ръководителя на английската делегация. Завръщайки се триумфално в Лондон, той заявява, че в Берлин успял да отмъсти на германския канцлер за неговото коварство: „Нашата първа и най-важна цел на Берлинския конгрес беше да пречупим гръбнака на Съюза на тримата императори, да го направим невъзможен завинаги. Тази наша цел е напълно постигната, макар това да не се забелязва в протоколите на конгреса.“

Много недоволни са и във Франция. Цялата френска преса и на първо място в. „Журнал де деба“ още към края на конгреса и непосредствено след него изсипват остри упреци по адрес на френските пълномощници в Берлин за това, че „се оставили да бъдат изиграни от Бисмарк, който действал в полза изключително на Русия“.

Недоволни са и в Италия. Италианският пълномощник на конгреса граф Ф. Криспи с огорчение коментира: „Единствената грижа на Бисмарк по време на конгреса беше да защитава руските интереси, за да спечели благодарността на Петербург. Англия получи Кипър, Франция — Тунис, Австрия — Босна и Херцеговина, а Италия — нищо.“ Огорчението на Криспи, между другото, се дължи и на един инцидент, станал в кулоарите на конгреса. Когато докладвали на Бисмарк, че Италия предявява претенции към Албания, той с ирония отвърнал: „Претеции ли имат?! Да не би пак да са загубили някоя война?“ Тази шеговита закачка бързо се разнесла като пикантерия между участниците във форума и накърнила честолюбието на италианската делегация.

Недоволна от Бисмарк е и съюзна Австро-Унгария. В поверителна информация до Франц Йосиф за хода на заседанията по време на конгреса граф Андраши между другото съобщава: „Бисмарк е настроен във висша степен антитурски и изцяло се намира под влиянието на Шувалов.“ А Франц Йосиф му отговаря: „Както личи от докладите Ви, Вашите отношения с Бисмарк са твърде хладни. Неговото поведение ми се струва прекалено проруско.“

Граф Е. Корти съобщава в мемоарите си: „Веднъж, след едно от заседанията, Бисмарк се изказа със саркастична ирония по адрес на граф Андраши. Ставаше дума за това, че, от една страна, Андраши иска анексията на Босна и Херцеговина, а от друга, се мъчи това да стане някак така, уж по настояване на Европа. По този повод германският канцлер ми каза: Виждате ли, графе, онова печено гълъбче, сочейки с пръст Босна на картата. Австрия иска да го глътне, но чака то само̀ да хвръкне в устата ѝ. Но и това не е достатъчно — трябва някой да ѝ отвори устата.“

Недоволна е и Румъния. Румънският крал Карол, произхождащ от пруската Хохенцолернова династия и смятан за доверен човек в Берлин, коментира конгресните решения със следните думи: „По всички точки, свързани с българския въпрос, Русия бе подпомогната от Бисмарк... За съжаление германското правителство се отнесе твърде зле към Румъния, отдавайки надвусмислено своите предпочитания към Русия.“

Най-големи основания да бъде недоволна от поведението на Бисмарк на конгреса естествено има Турция. Германският канцлер проявява във всички случаи демонстративно своята готовност да удовлетворява всякакви териториални претенции на силите за сметка на Османската империя. В този смисъл Берлинският конгрес сякаш се превръща в своеобразен търг за разпродажба на фалиралата империя край Босфора. Неслучайно турските делегати на конгреса с изненада констатират, че почти всичко там е предрешено, без някой да ги пита. Когато веднъж турският представител се опитва да възрази по някакъв въпрос, председателят Бисмарк троснато му заявява: „Ако вие си въобразявате, че конгресът се е събрал тук заради Турция, дълбоко се заблуждавате. Санстефанският договор можеше спокойно да си остане такъв, какъвто е, ако не засягаше някои въпроси, които интересуват Европа.“

Най-много обаче се притеснява германският канцлер от това, че и Русия е между недоволните. И то въпреки оказаното активно съ-

ПРИЛОЖЕНИЕ

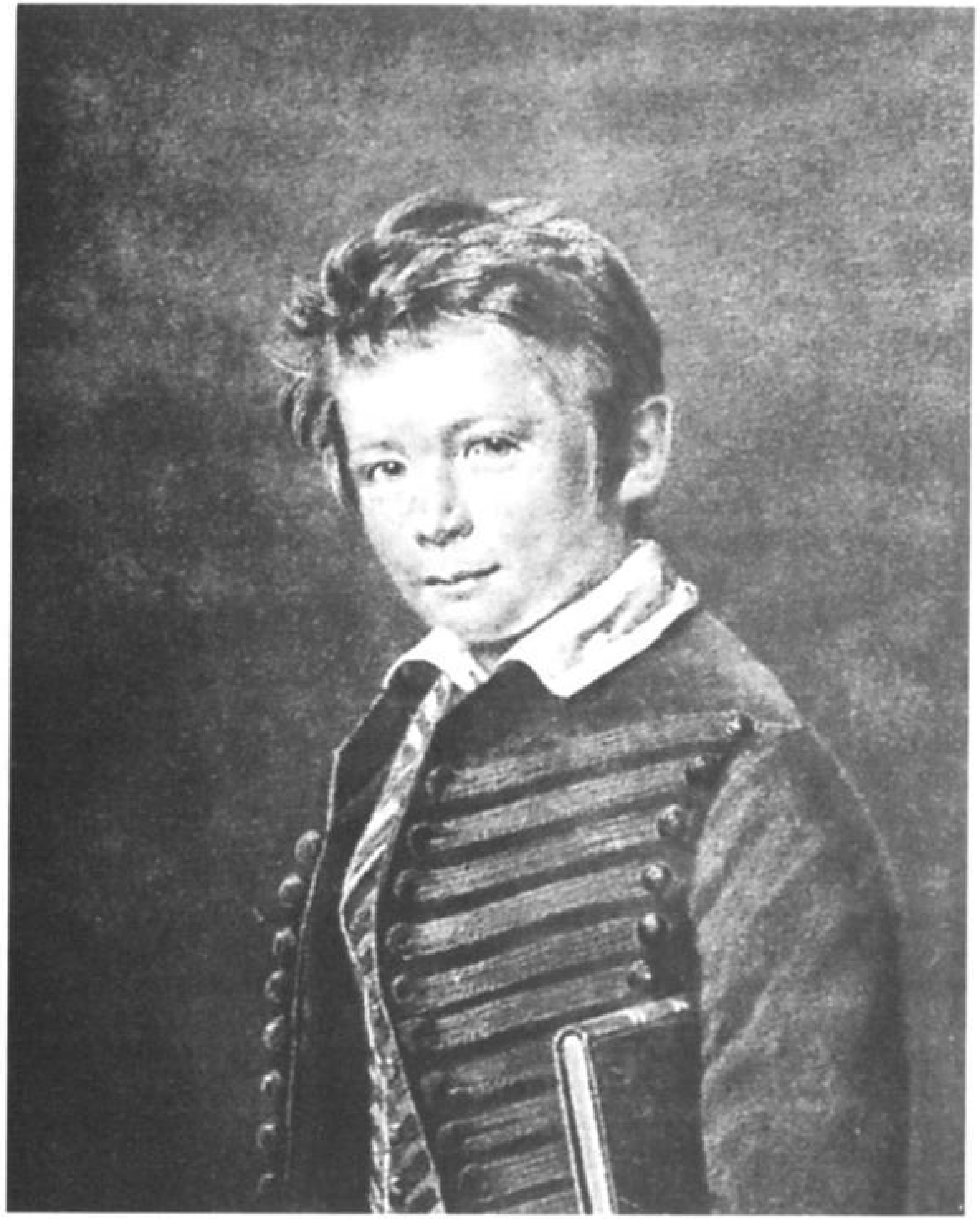

Бисмарк на 11 години

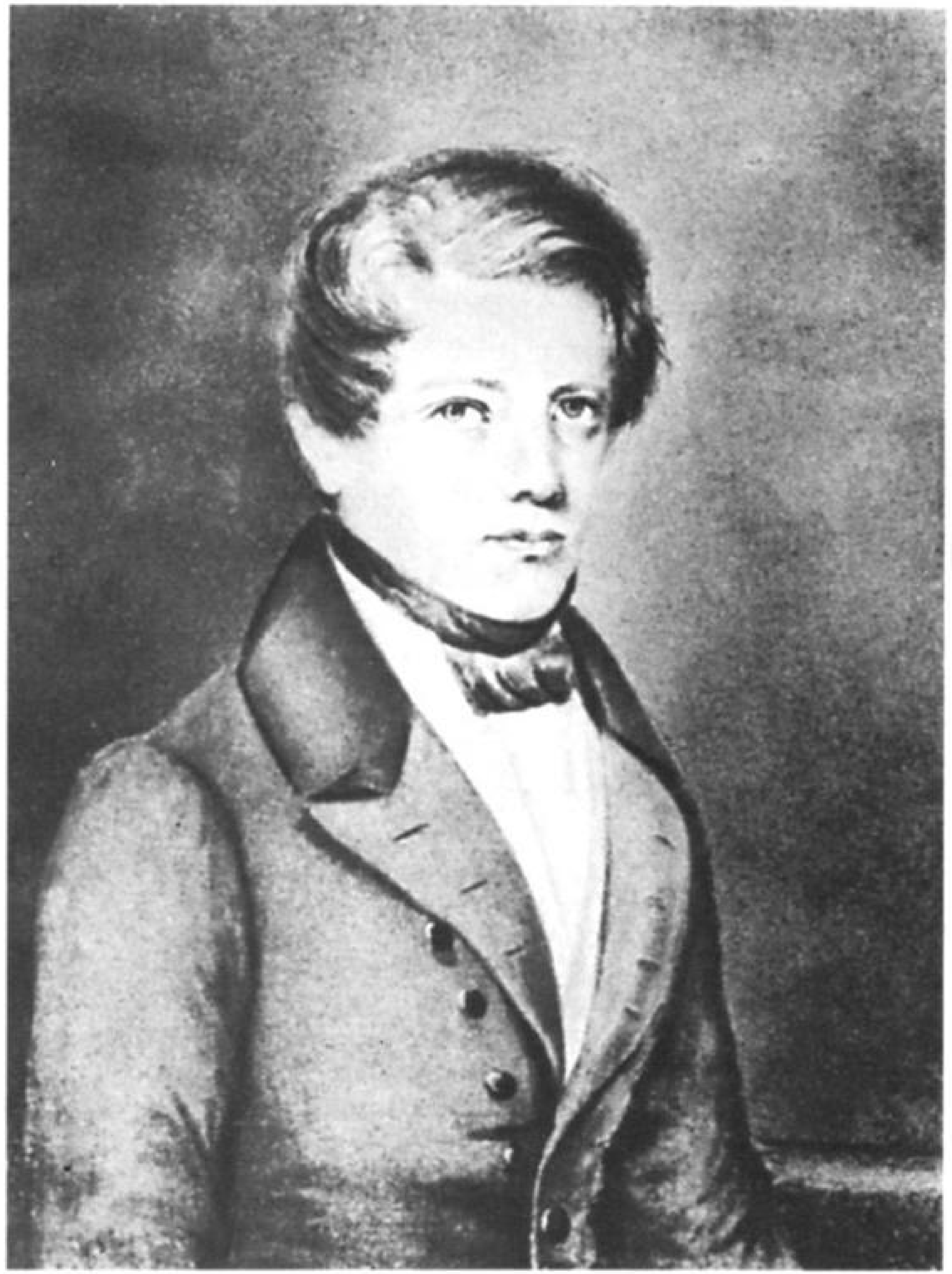

Бисмарк като юноша

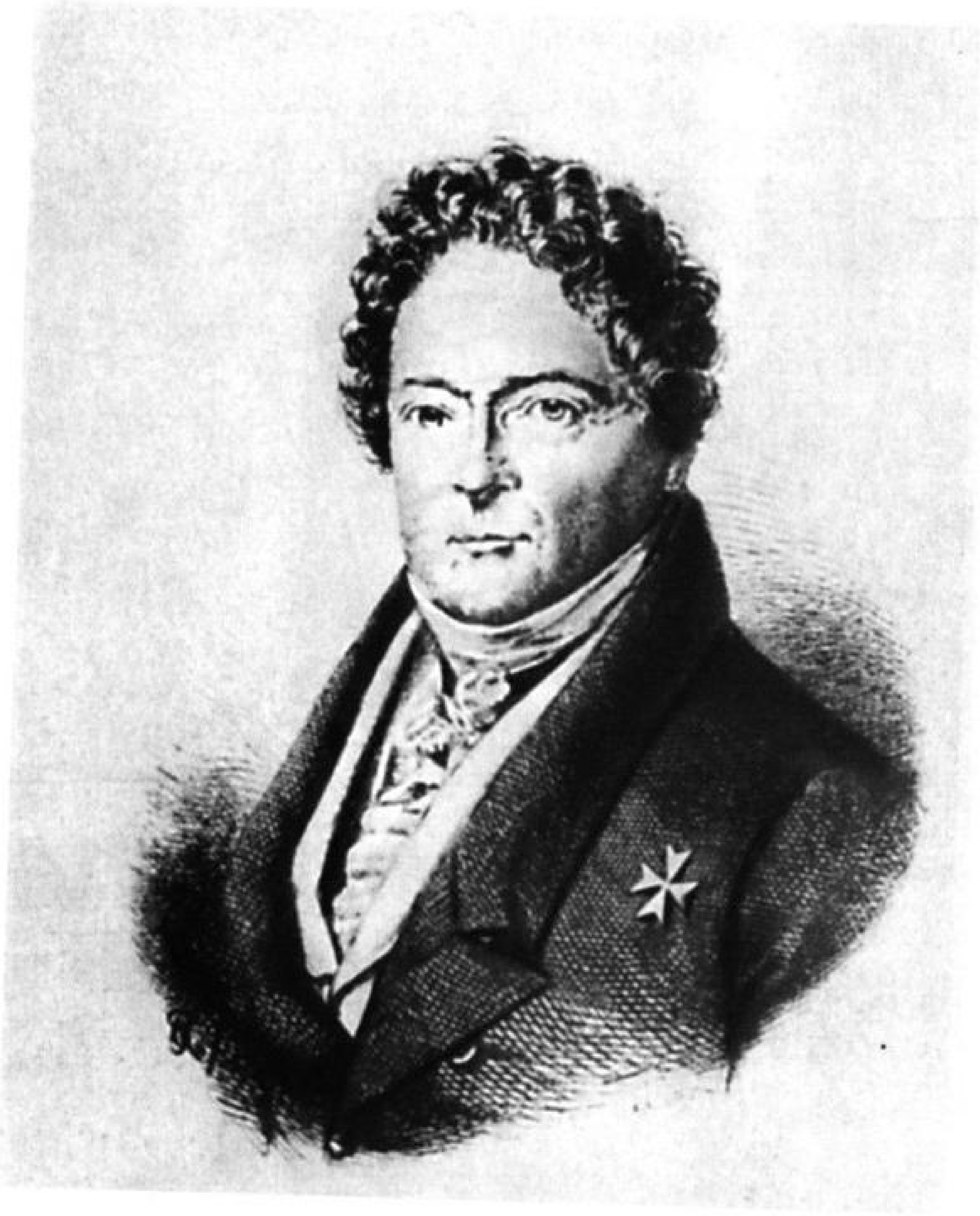

Карл Вилхелм Фердинанд фон Бисмарк – бащата на канцлера

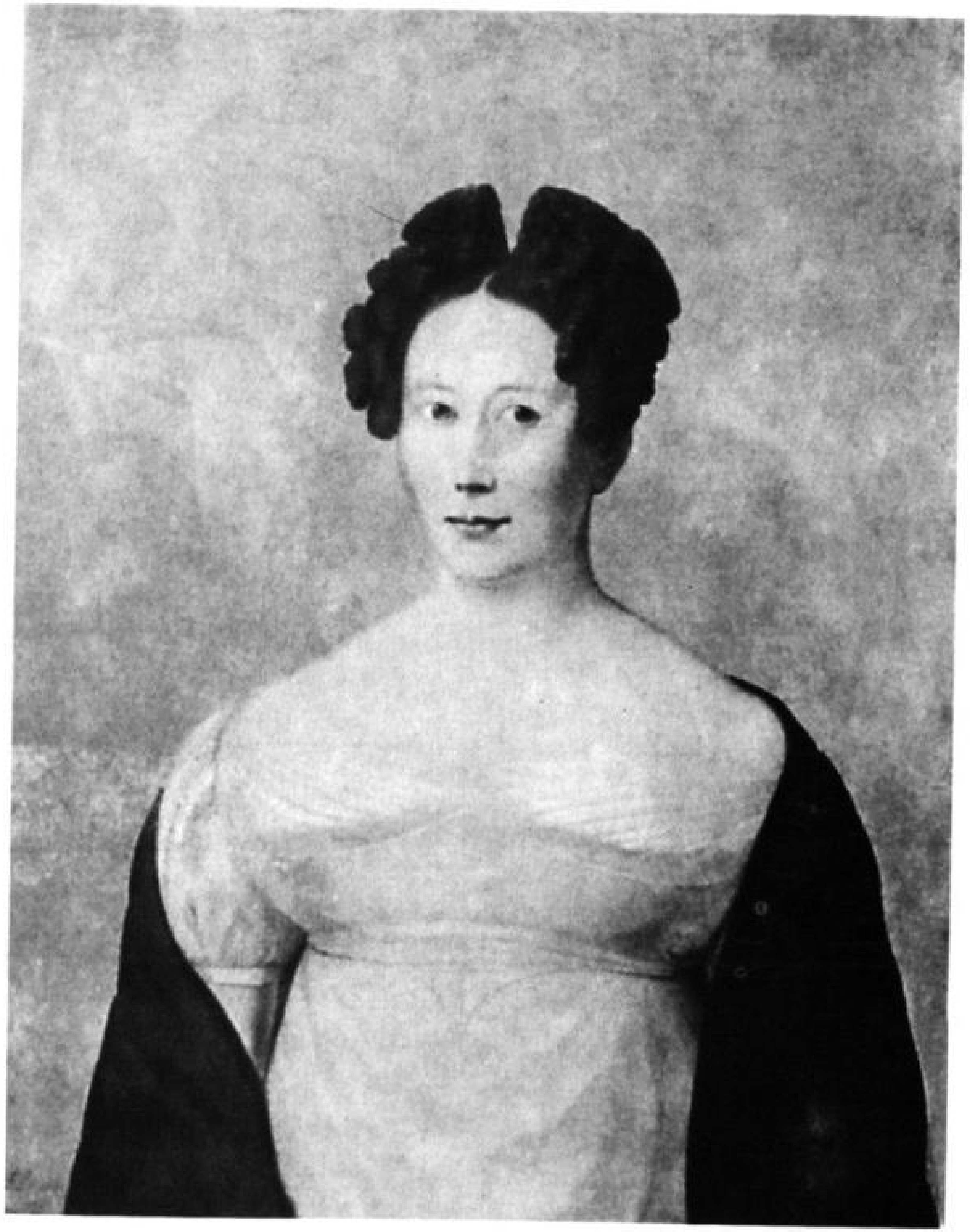

Вилхелмине фон Бисмарк – майката на канцлера

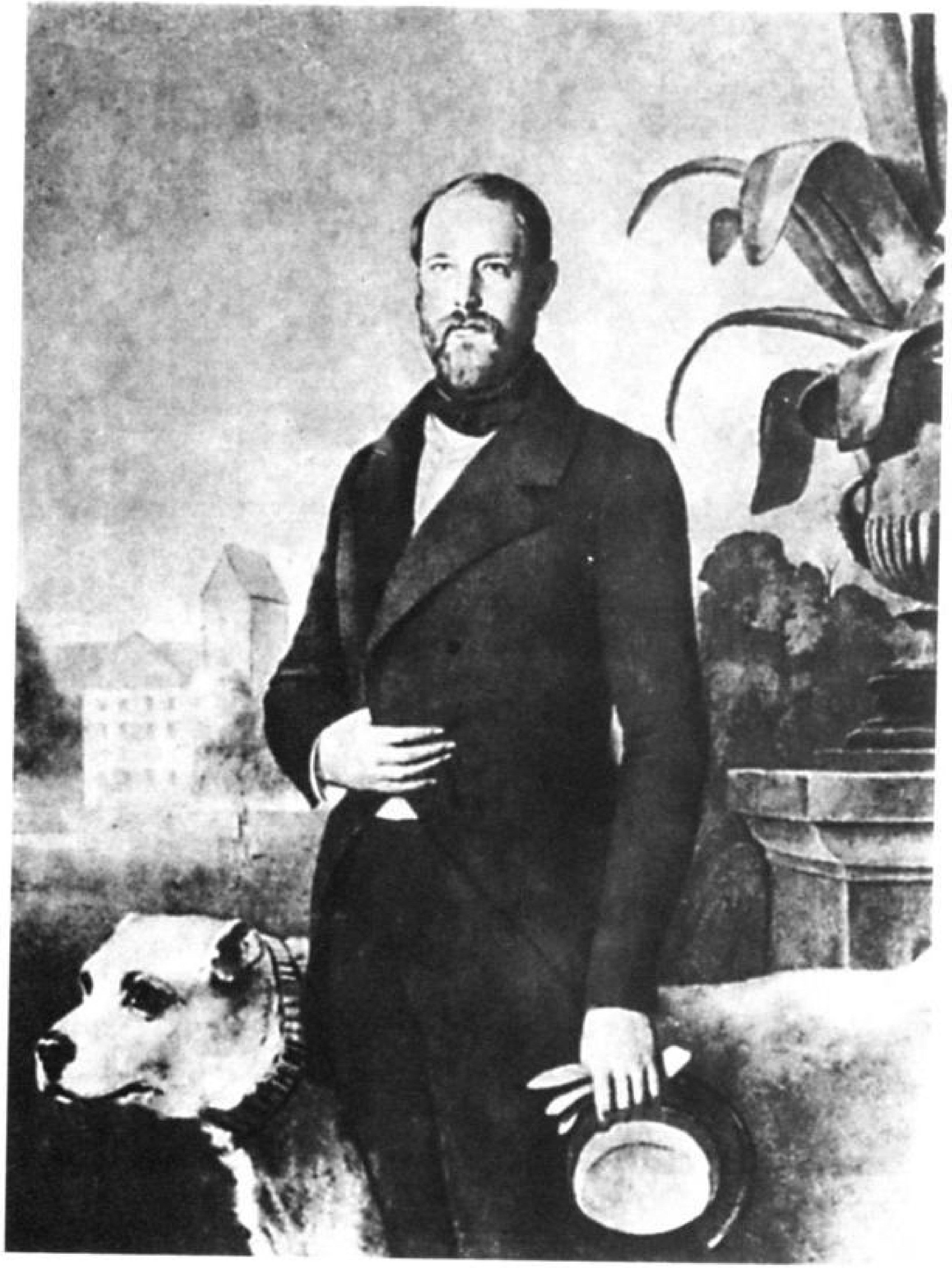

Бисмарк през 1850 г.

Йоханс фон Путкамер –
съпругата на Бисмарк

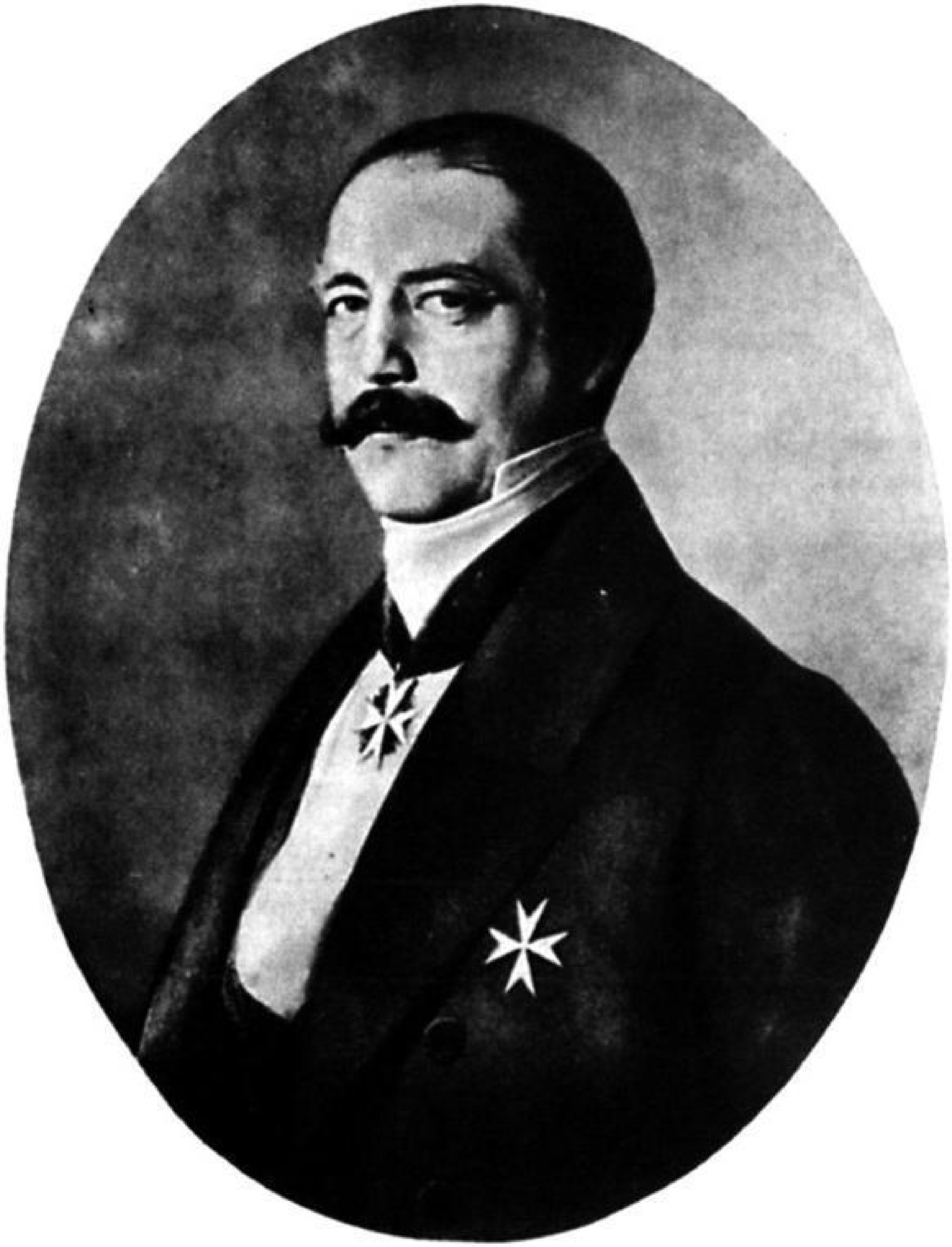

Бисмарк като посланик на Франкфурт

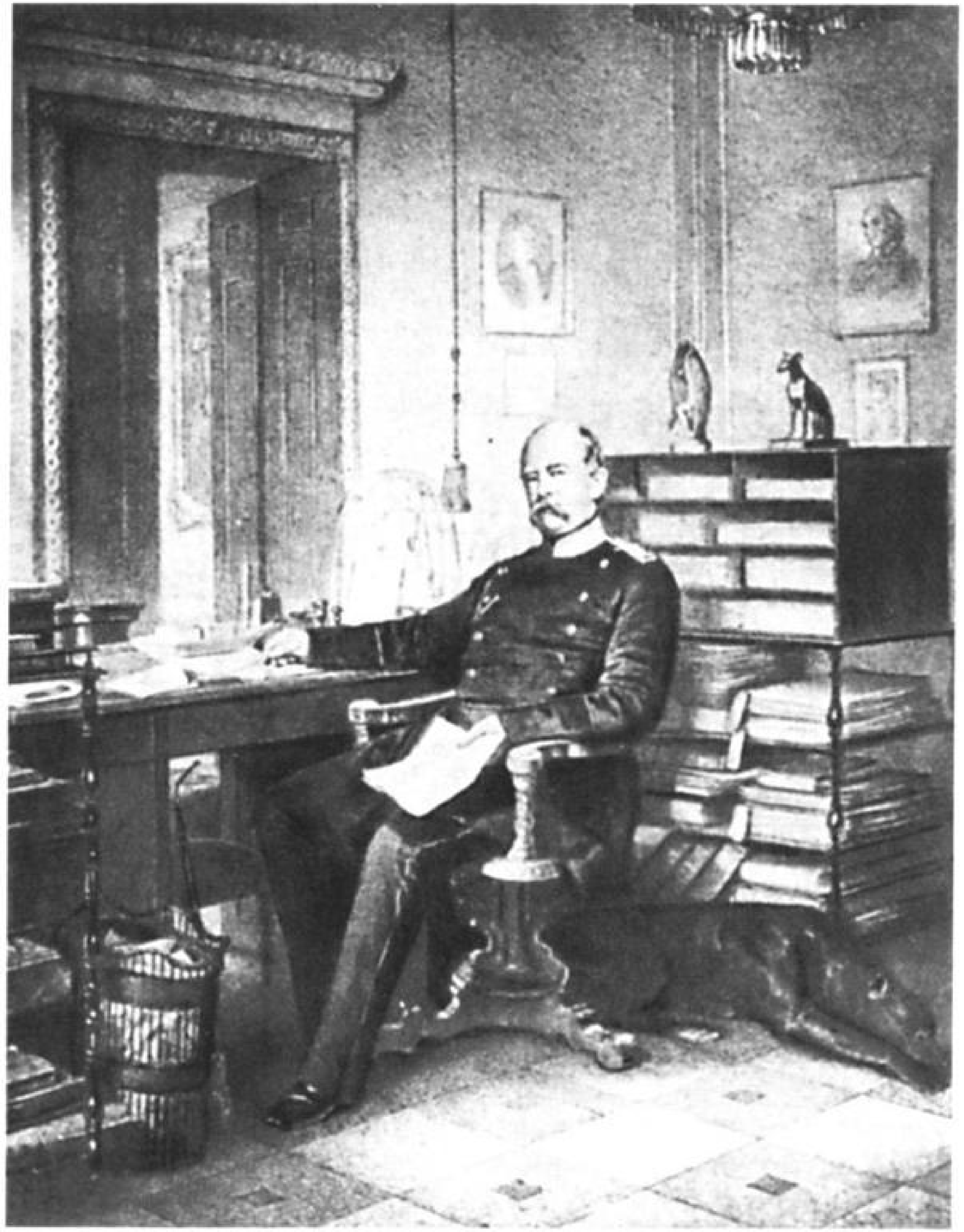

Бисмарк в работния си кабинет

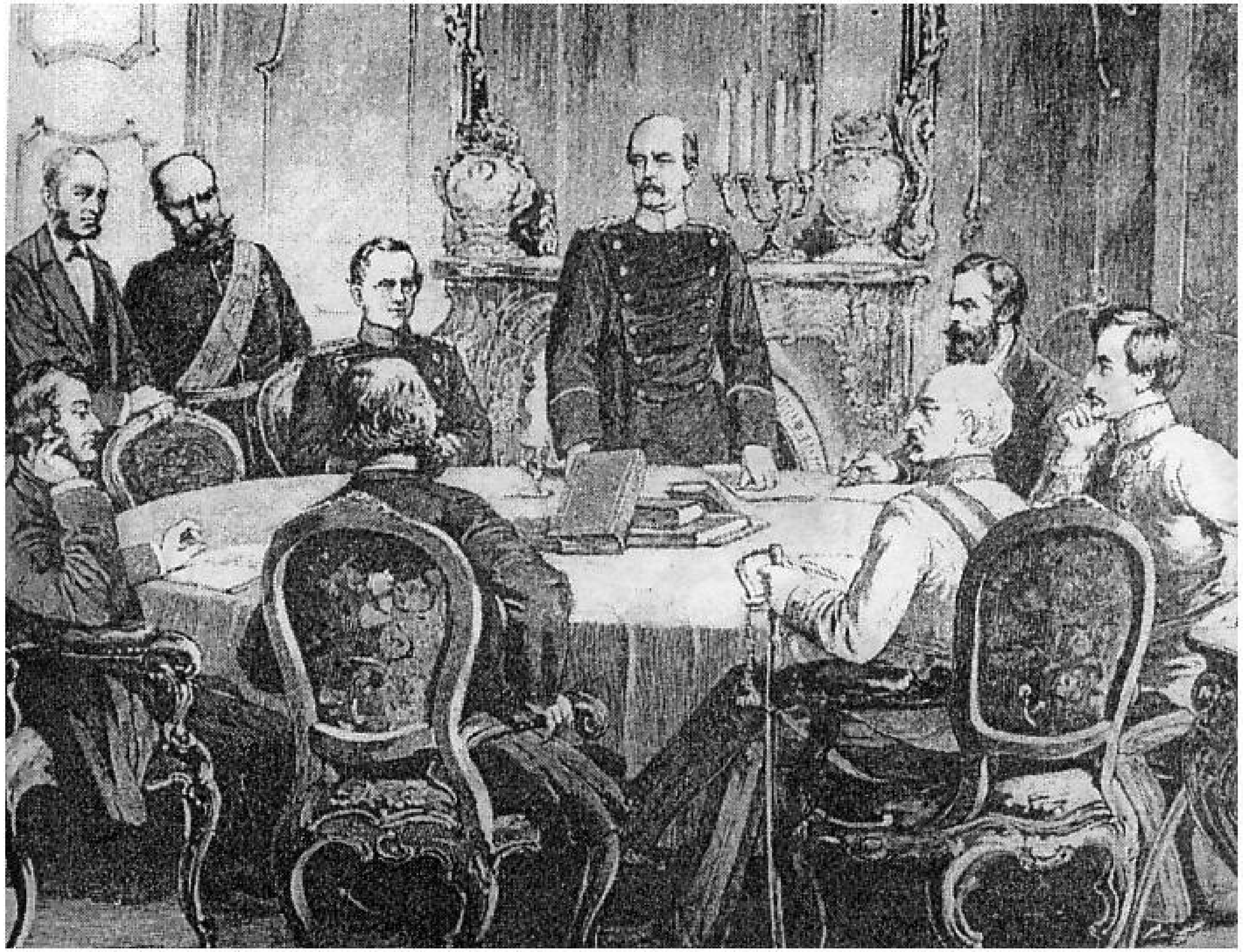

Николсбург - 1966 г

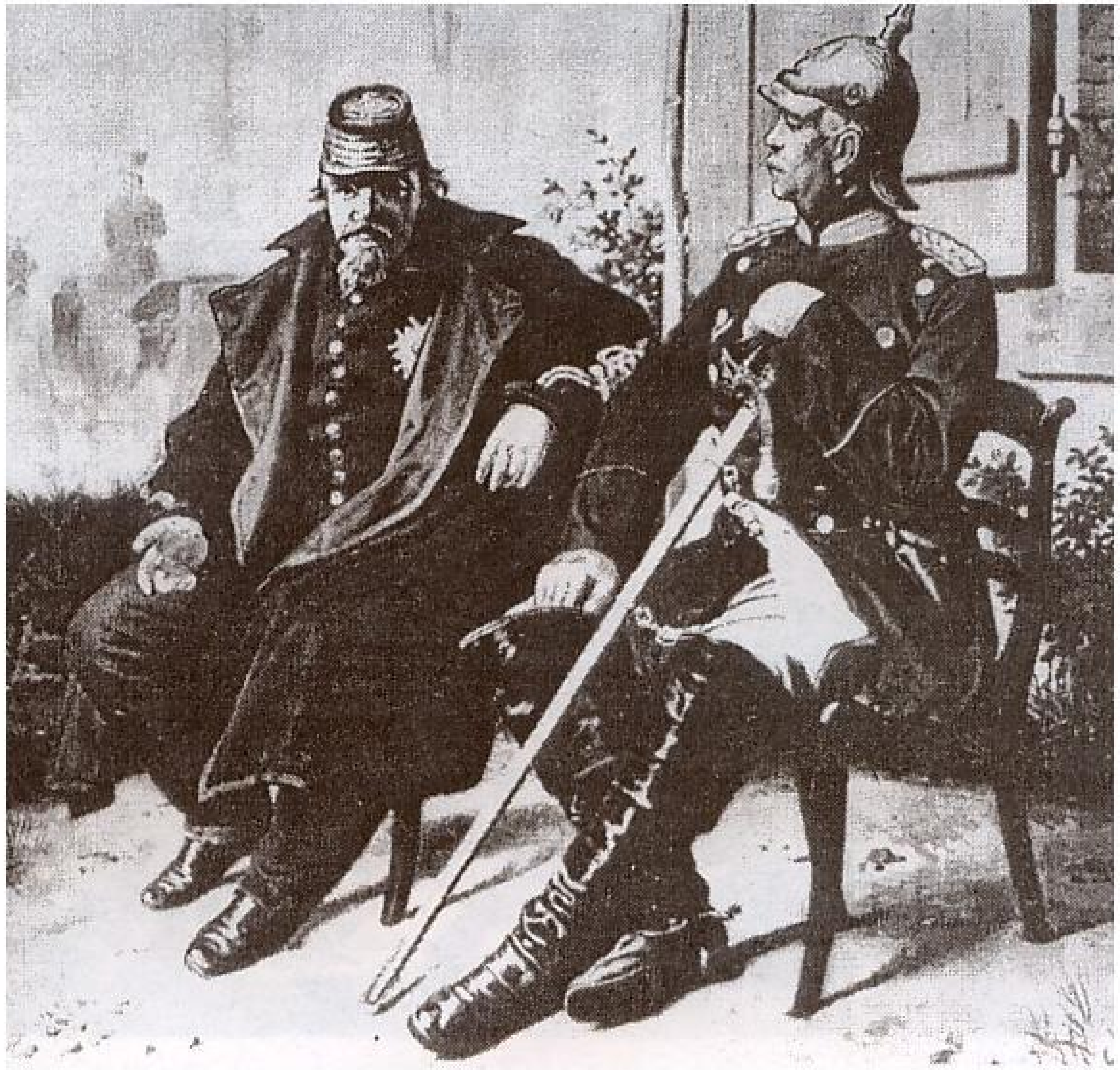

Бисмарк и Наполеон III при капитулацията на Франция в Седан

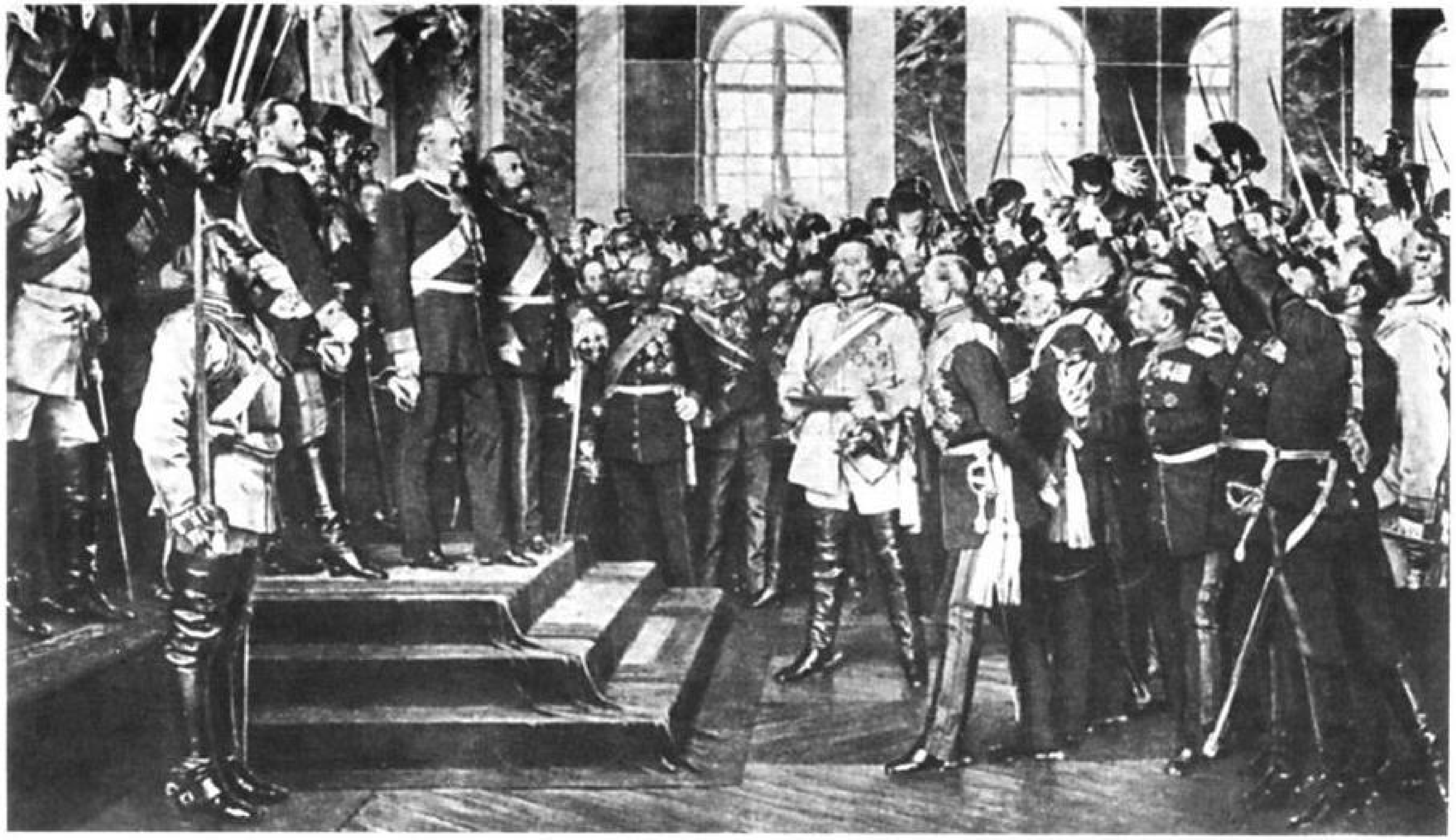

Провъзгласяване на Германския райх във Версай 1871 г.

КНЯЗЪ БИСМАРКЪ

Бисмарк и кайзер Вилхелм I

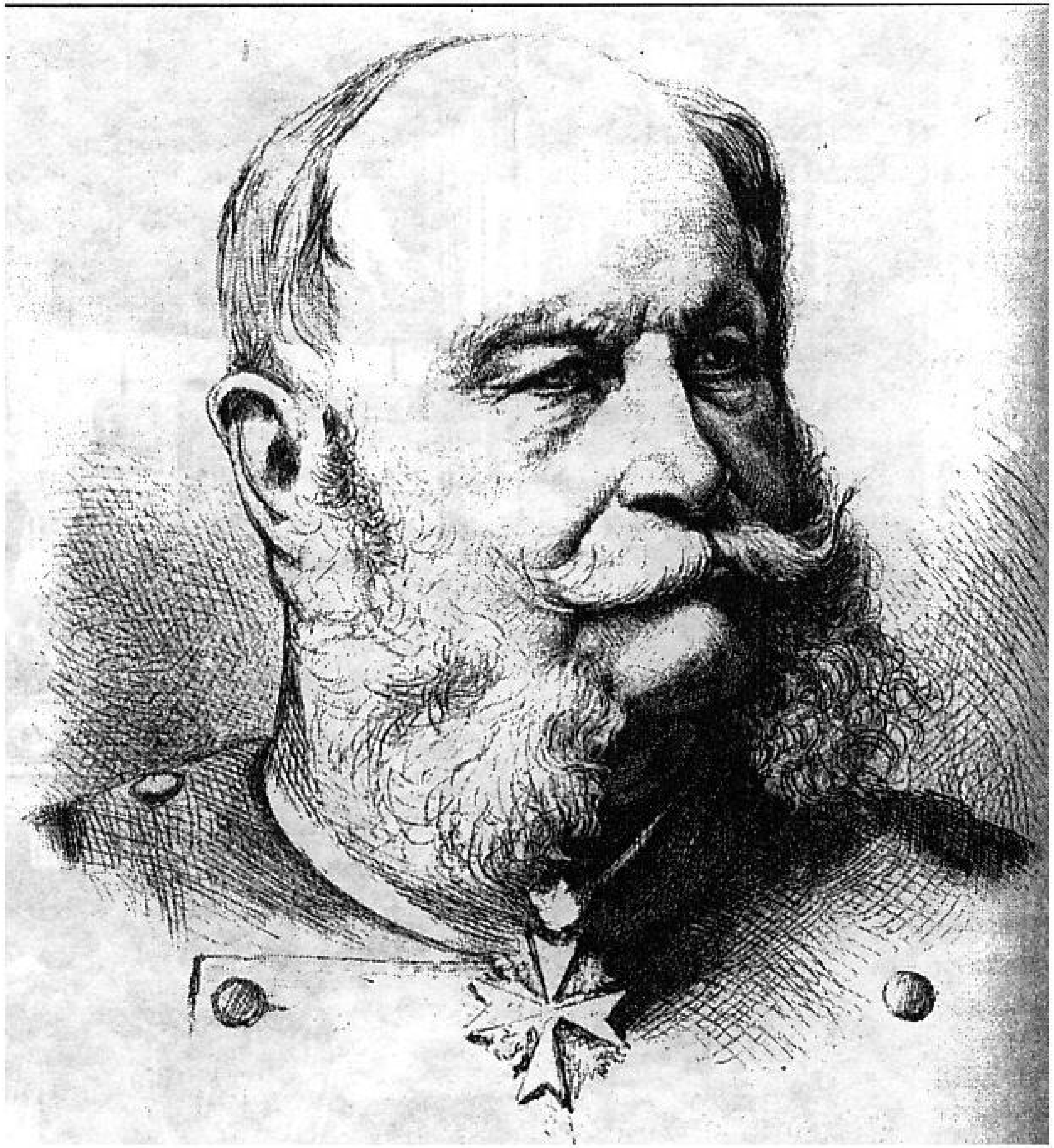

Кайзер Вилхелм I

Кайзер Вилхелм I

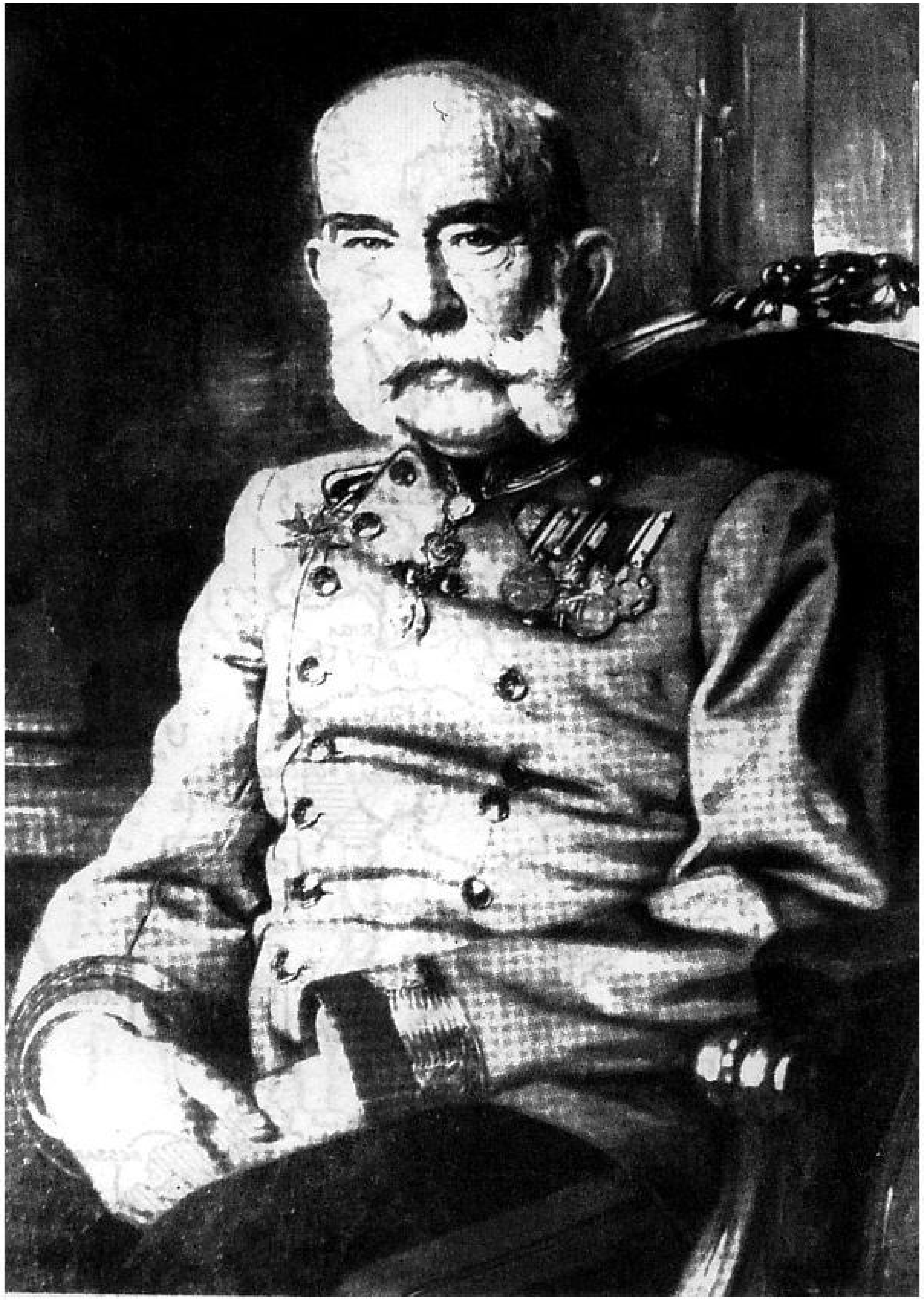

Австрийският император Франц Йосиф

Руският император Александър II

ГРАФЪ Н. П. ИГНАТИЕВЪ

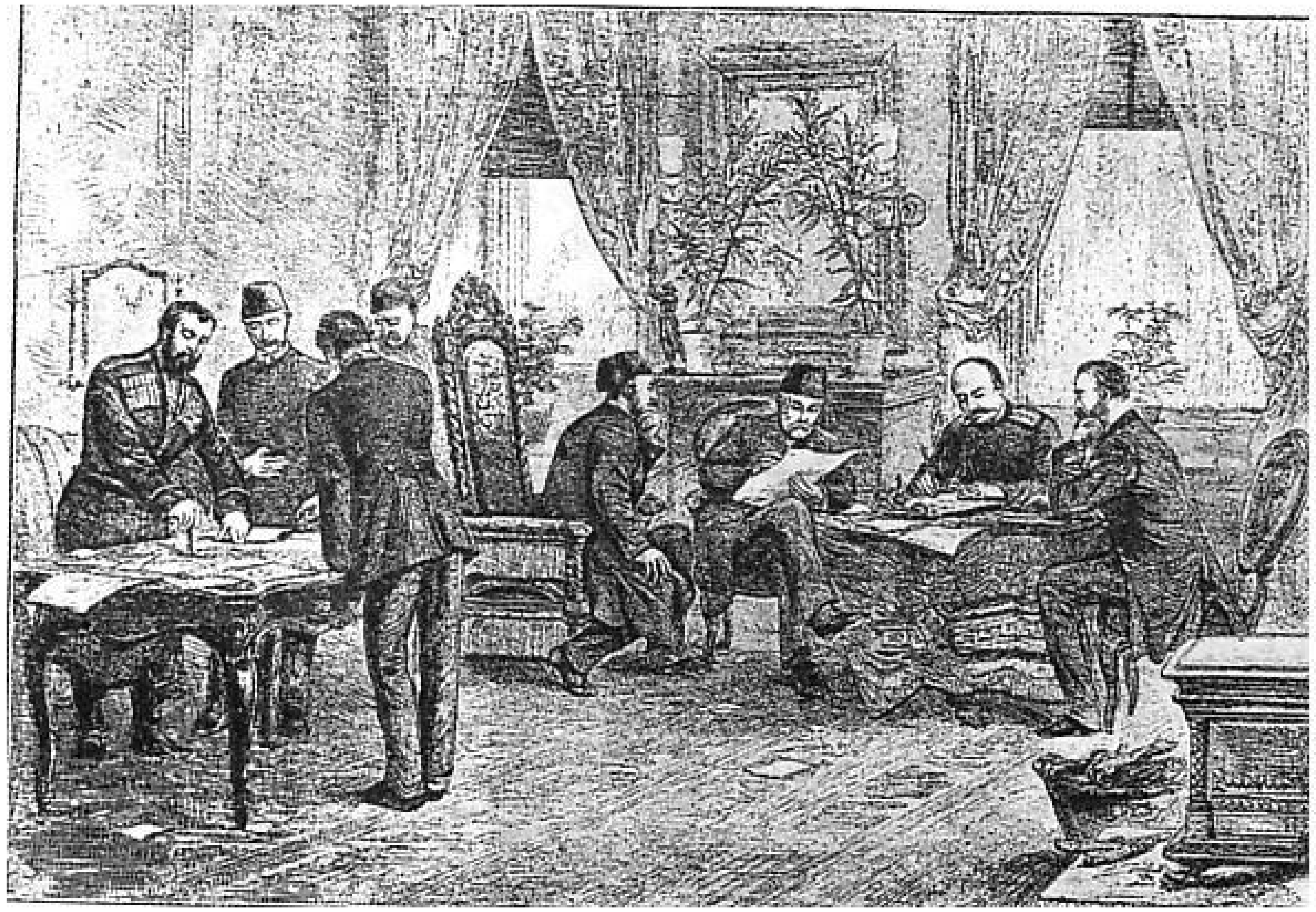

Подписване на Сан-Стефанският мирен договор

ГРАФЪ ШУВАЛОВЪ

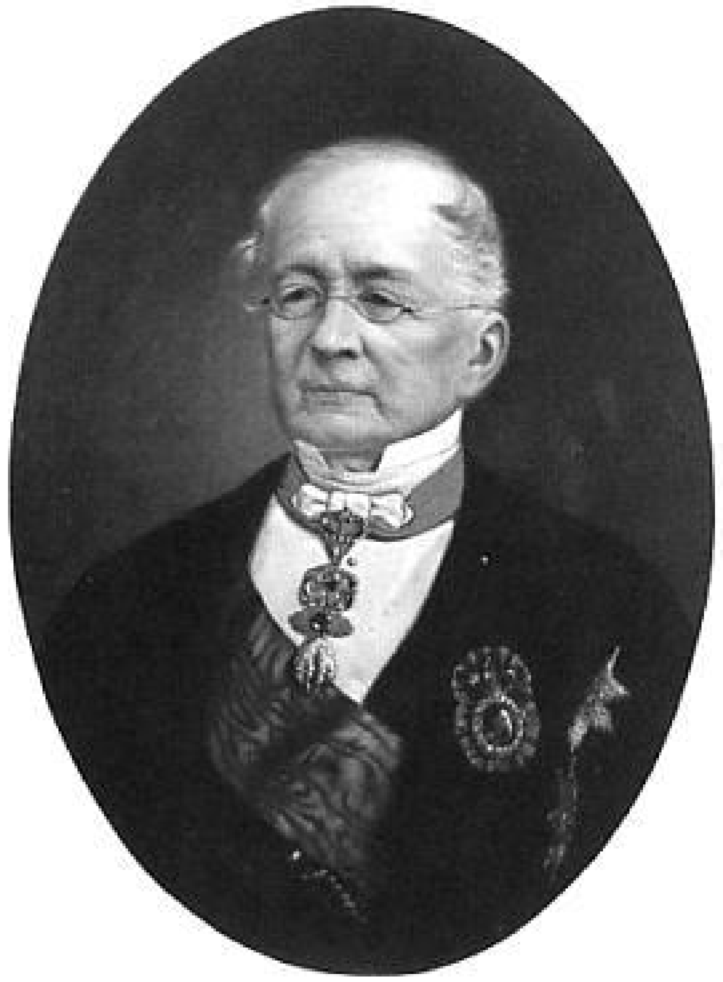

Княз Горчаков

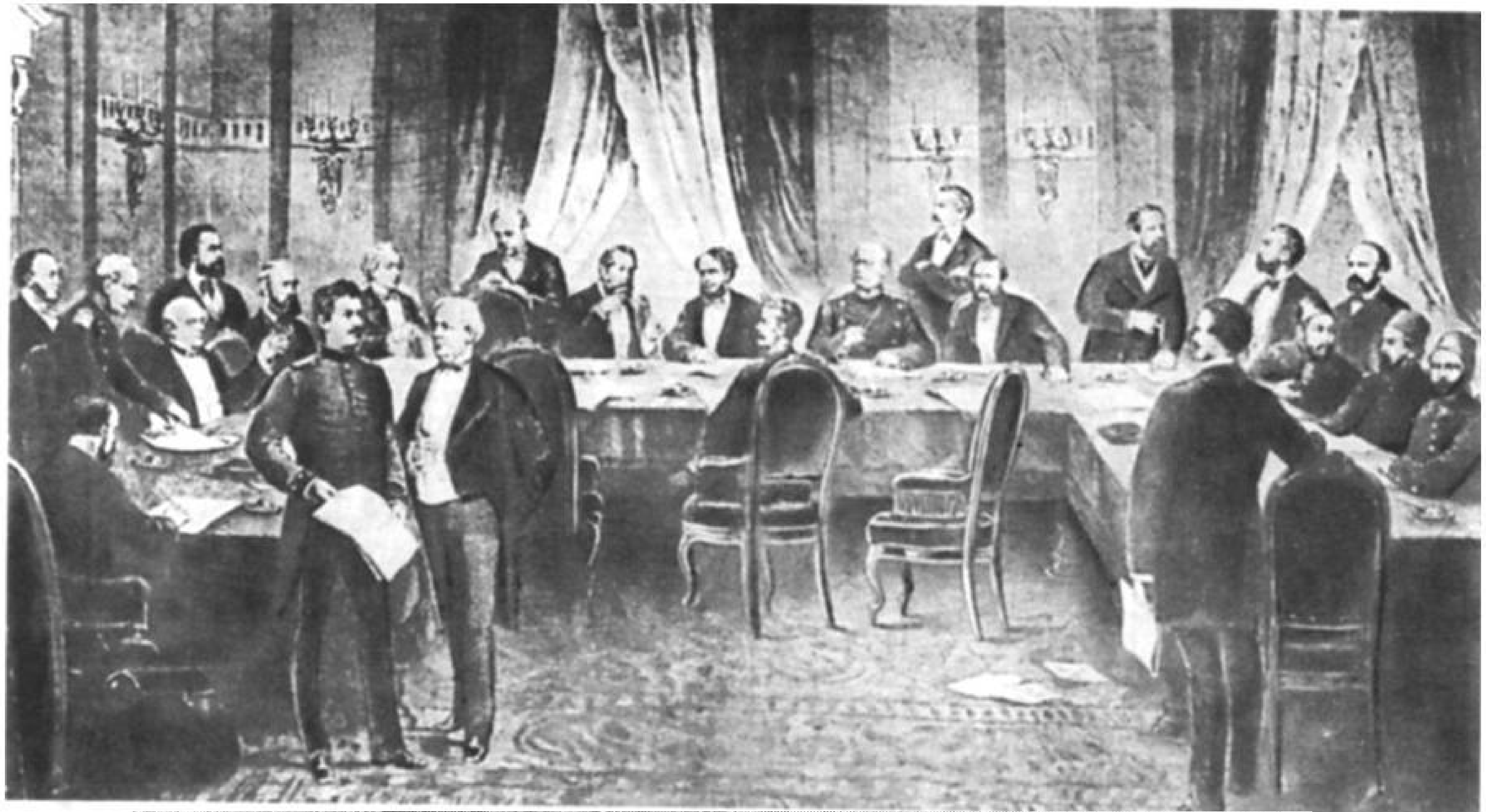

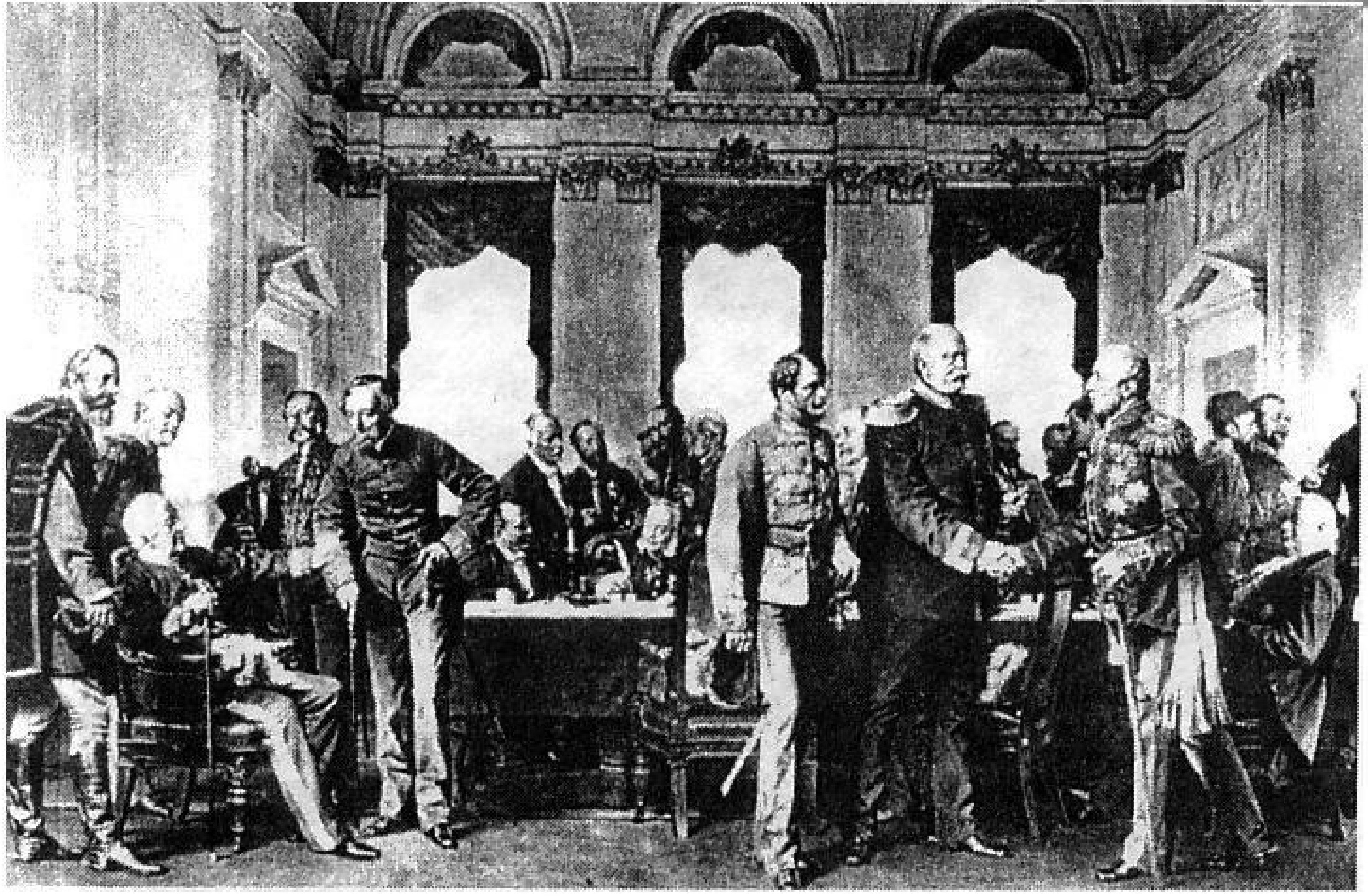

Заседание на Берлинския конгрес

ДИЗРАЕЛИ — ЛОРДЪ БИКОНСФИЛДЪ

ГРАФЪ АНДРАШИ

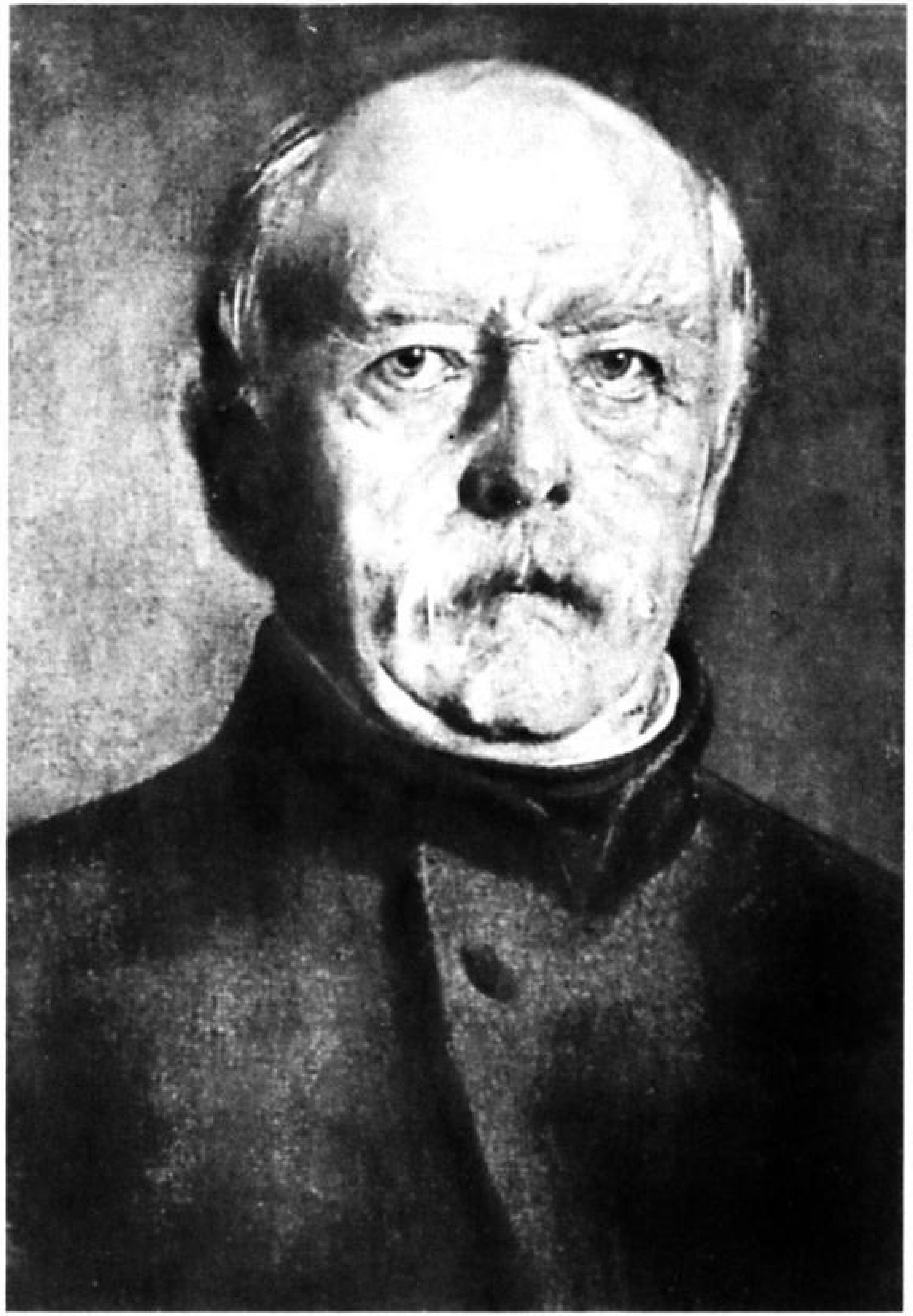

Бисмарк в цивилни дрехи

Бисмарк и Вилхелм II във Фридрихсруе

Бисмарк в семейна среда

действие на Шувалов, което толкова много раздразва останалите участници и възбужда ревността на съюзна Австро-Унгария. Ексцентричното поведение на Бисмарк на конгреса наистина буди недоумение. От една страна, той дава вид през цялото време, че се измъчва от нетърпима досада, от друга, че се забавлява, а от трета, проявява изумителна делова активност. В мемоарите си Бисмарк обяснява, че единствената му грижа през дните на конгреса била да спаси мира в Европа. Ала знайно е, че по своята природа германският канцлер е твърде далеч от филантропията, за да повярваме на това негово твърдение. Зад фриволните му на пръв поглед постъпки винаги се крият някакви добре обмислени цели и намерения с оглед на определена политическа изгода. Точно така стоят нещата и в този случай.

Бисмарк се съгласява да бъде домакин и председател на Берлинския конгрес по изричната молба и настояванията на руското правителство. Той приема тази твърде рискована роля след големи колебания и при едно задължително условие: руското правителство предварително да се споразумее със своите главни съперници. Бисмарк се надява и даже вярва, че руското правителство ще се споразумее с Виена и прави всичко възможно да съдейства именно в това направление. Горчаков обаче предпочита споразумение с Англия. Това много раздразва германския канцлер, но той няма никакви формални основания да се противопостави открито. Тогава именно решава да се възползва от създалата се ситуация, за да атакува Горчаков и окончателно да си „разчисти сметките“ със своя опонент. „Сега княз Горчаков ще разбере най-после какво ще му струва това, че така дръзко се намеси против нас през 1875 година.“ Тези заканителни думи Бисмарк произнася в навечерието на Берлинския конгрес пред парижкия кореспондент на в. „Таймс“.

Замислената атака срещу Горчаков се осъществява по следния сценарий. Чрез драстичната подкрепа на Шувалов и всички руски искания на конгреса Бисмарк нарочно демонстрира пред всички и главно пред царя своето лоялно и благосклонно отношение към Русия. По този начин никой не ще има основания после да го упрекне, ако Русия претърпи неудачи. А той предварително знае много добре, че по силата на тайното англо-руско споразумение от 30 май Русия със сигурност ще получи тежък дипломатически удар поради тоталната ревизия на Санстефанския мирен договор. Това естествено ще предизвика бурно недоволство в Русия и тогава германският канцлер, дал достатъчно публични доказателства за своето алиби, ще посочи кой е истинският виновник за руското поражение. Така според него Горчаков ще бъде окончателно дискредитиран пред царя и руската общественост като негоден политик и държавник.

В контекста на горната тактическа схема на замислената атака още по-ясен става смисълът на споменатата изобличителна публикация в английския вестник „Глоуб", както и атрактивната подкрепа, оказана на Шувалов. Неслучайно германският канцлер така шумно афишира публично своите заслуги към Русия по време на конгреса. В една от речите си пред райхстага малко по-късно той казва: „На Берлинския конгрес аз подкрепях буквално всяко руско искане, което ми ставаше известно. В най-критичните моменти заставах винаги на руска страна и действах така, сякаш бях четвъртият руски делегат на конгреса. Дори си мислех: колко жалко, че вече имам най-високите руски ордени, защото сега непременно щях да ги получа. Без шега ще кажа, че с поведението си заслужавах такава награда повече, отколкото всеки друг министър чужденец." В тези иронични думи се усещат някаква нотка на огорчение и опит за оправдание. Това е така, защото находчиво скроената атака срещу Горчаков фактически се проваля.

Провалът се дължи на обстоятелството, че всички тайни договори и споразумения, сключени от руската дипломация, са грижливо скрити от погледа на обществеността. Това практически означава, че най-силният изобличителен аргумент на Бисмарк против Горчаков изобщо няма ефект въпреки вестникарското разкритие на в. „Глоуб", защото остава незабелязано от широката публика, особено в Русия.

Решенията на Берлинския конгрес предизвикват, както е известно, бурно недоволство и възмущение в Русия. В руския печат започва ожесточена кампания срещу всички участници на конгреса. В създалата се обстановка Бисмарковата атака против Горчаков добива на практика бумерангов ефект. Под огъня на гневните обвинения заедно с руските дипломатически представители попада и „честният посредник", и то като главен виновник за дипломатическото фиаско на Русия в Берлин. Единствен царят знае истината, но гузно си мълчи. А в това време антигерманските настроения в Русия рязко нарастват, подклаждани целенасочено от славянофилските политически групировки.

Настъпилият неочакван за Бисмарк обрат в реакциите на руската общественост заплашва да помрачи руско-германските отношения. Сериозно обезпокоен от това, той предприема опити за противодействие срещу надигналата се стихийна антигерманска вълна в Русия. Всички немски вестници, контролирани от правителството, получават инструкция да започнат незабавно разобличителна кампания срещу руския канцлер Горчаков. „Нашата преса, се казва в инструкцията, трябва да разобличи грешките на Горчаков, щом руската преса не прави това. Всяко замазване на неговите грешки е вредно за нас. Горчаков е истинско нещастие за Русия и нейните приятели." Накрая в инструкцията изрично се предупреждава, че всичко, което се пише по адрес на Горчаков, трябва да бъде в доброжелателен тон спрямо Русия изобщо, и особено към цар Александър II.

Пак с цел самозащита от руските нападки Бисмарк нарежда да бъдат обнародвани в немския печат някои от тайните договори и споразумения, сключени от Горчаковата дипломация с Австро-Унгария в навечерието на Руско-турската война, които злепоставят руското правителство. Тези публикации предизвикват голямо безпокойство сред управляващите среди в Петербург. Пред германския посланик в Русия цар Александър II се опитва да протестира по следния начин: „Аз не възразявам срещу написаното в „Норддойче цайтунг". За мен е ясно, че Бисмарк иска да се защити от неоснователните нападки в нашата преса. Все пак смятам обаче, че сега е крайно нецелесъобразно тези договори да бъдат обнародвани."

Опитите на Бисмарк за противодействие чрез пресата в моралнопропагандистки план са съчетани и с реални политически контрадействия. През 1879 г. той сключва двустранен договор за съюз с Австро-Унгария, като дава вид, че възнамерява окончателно да се ориентира към нея. Всъщност обаче това е поредната маневра пак с надеждата, че, както някога, ще възбуди ревност в Русия, за да я върне отново в „правия път". Едва засъхнало мастилото на подписания договор с Виена, и ето, че Бисмарк пак започва сондажи в Петербург за съживяване на колабиралия Съюз на тримата императори. Най-голямата му надежда в Русия е цар Александър II, който продължава да е добре разположен към Германия. През 1881 г. обаче той става жертва на атентат, а неговият наследник Александър III се оказва твърде податлив на силните антигермански настроения в Русия. Затова руското правителство реагира, общо взето, твърде сдържано на новите Бисмаркови предложения.

През 1885—1886 г. Бисмарк се сблъсква с още по-големи затруднения. Политическата криза в България рязко изостря руско-австро-унгарските отношения. Германската дипломация полага големи усилия, за да предотврати очертаващия се военен конфликт между двете държави. Този конфликт би взривил окончателно макар и формално съществуващия все още Съюз на тримата императори. А тъкмо в този момент Бисмарк особено много се нуждае от добри отношения едновременно и с Австро-Унгария, и с Русия поради възникналата нова „военна тревога“ на френско-германската граница.

Започналата антигерманска реваншистка кампания от правителството на генерал Ж. Буланже във Франция принуждава германския канцлер по спешност да нормализира на всяка цена отношенията си както с Виена, така и с Петербург. Лошото е обаче, че тъкмо по това време, в 1887 г., изтича срокът на Съюза на тримата императори, а руското правителство отказва да участва в нов тристранен съюз заедно с Австро-Унгария.

Попаднал в голямо затруднение, Бисмарк отново решава да разиграе австро-унгарската карта като примамка, за да спечели руското благоволение. Той подписва таен договор с Виена за военен съюз. Австро-унгарското правителство естествено възприема този договор съвсем сериозно и вижда в него сигурна гаранция за германска подкрепа срещу Русия. Бисмарк обаче тутакси дезавуира съюзника си и съобщава в Петербург за подписания „таен“ договор с Виена. По този начин той за сетен път демонстрира своята лоялност към Русия, надявайки се да я предразположи към подновяване на руско-германския съюз.

Маневрата му излиза сполучлива. Руското правителство откликва на германската оферта и още същата година двете страни подписват строго секретен договор за сътрудничество. Това е т.нар. „договор за презастраховка на Германия“. С него Бисмарк получава исканата руска гаранция за неутралитет в случай на френско-германски въоръжен конфликт, а Германия от своя страна се задължава да подкрепи руските усилия за затваряне на Черноморските проливи — нещо, което е насочено главно срещу Англия. Въпросният договор обаче облагодетелства на практика само Германия, защото с него се предотвратява, макар и временно, опасността от френско-руско сбижение. Русия няма почти никаква полза от него, тъй като Германия не може практически да ѝ окаже реално съдействие в Черно море.

Това е последната мимолетна сполука на германския канцлер в дългогодишните му постоянни домогвания към руското приятелство. В отношенията между двете страни през тези години възникват такива непреодолими затруднения, с които всемогъщият „железен канцлер“ въпреки всички усилия е безсилен да се справи. Става дума за започналата междувременно ожесточена митническа война между Русия и Германия. Руското правителство системно увеличава митническите тарифи за германските индустриални стоки, а Германия от своя страна реагира, като увеличава вносните мита за руските зърнени храни. Това съответно предизвиква непрестанно растящо недоволство и чести конфликти в отношенията между деловите кръгове в двете страни, което пък неизбежно рефлектира върху политическите им взаимоотношения. Разтревожен от очерталата се опасна тенденция, Бисмарк прави отчаяни виртуозни маневри, за да разграничи икономическите от политическите проблеми така, че едните да не пречат на другите и обратно. Това, разбира се, е невъзможно и по някаква зла ирония на съдбата той става пленник на собствената си илюзия — нещо, което не прощава на други политици. Високите му кули, построени върху силно земетръсния терен, бързо се рушат от зачестилите трусове.

За да смекчи поне отчасти все по-нарастващите антигермански настроения в Русия, Бисмарк ходатайства пред германски кредитни институции да ѝ отпуснат желаните финансови заеми. В 1887 г. обаче във връзка с поредните драстични митнически ограничения за германския внос в Русия, под натиска на възмутените немски индустриалци той е принуден да прекрати финасовите субсидии. Тази контрамярка има фатални последици. Руското правителство веднага се обръща с молба за кредити към Париж и заменя германските финансови заеми с френски. Франция естествено не пропуска отдавна очакваната възможност да заеме мястото на Германия в Петербург. От този момент пътят за френско-руското сближение е вече открит. По този начин Бисмарк получава тежък удар. Това, от което винаги най-много се опасява, се превръща в реалност. На европейския хоризонт се появяват мрачните очертания на една нова политическа конфигурация, която сериозно застрашава бъдните дни на неговото съкровено творение — обединената германска държава.

ПОЛИТИЧЕСКОТО ЗАВЕЩАНИЕ НА КНЯЗ БИСМАРК

Както казват — злото не идва само. Много по-голям е ударът, който германският канцлер понася в собствената си страна. През 1888 г., след смъртта на Вилхелм I, на кайзерския престол застава Вилхелм II — посредствен и крайно властолюбив човек, с демагогски и авантюристични наклонности. Първата грижа на новия кайзер е час по-скоро да се отърве от опекунството на мастития канцлер. Вилхелм II намира солидна опора и поддръжка в средите на едрия капитал. Победената някога от „железния канцлер“ немска буржоазия междувременно се превръща в могъща обществена сила, която не може повече да търпи неговите постоянни настойнически капризи и политически ограничения. Тя се обявява категорично против проруския приоритет във външнополитическия курс на страната, налаган от Бисмарк. Нейните предпочитания са твърдо за единодействие с немска Австрия в името на пангерманската идея. Германската едра буржоазия напористо се устремява към овладяване на нови териториални жизнени пространства; нужни са ѝ световните пазари и неограничен приток на суровини за индустрията.

Като се възползва от натрупаното недоволство в страната през дългите години на суровия авторитарен режим, Вилхелм II отстранява Бисмарк от властта и сам поема кормилото на държавното управление. Това става в 1890 г. Оттук нататък всички задръжки пред амбициозните домогвания на едрия германския капитал отпадат. В 1891 г. се създава Пангерманският съюз, който набелязва цялостна претенциозна програма за ново преразпределение на света. Идейният вдъхновител на програмата е кайзерът. Под негово ръководство Германия пристъпва към ускорена подготовка за война на широк фронт във всички посоки, включително и на изток.

Съкрушен и огорчен, бившият канцлер със свито сърце преживява настъпилата развръзка на събитията. Застанал безпомощно пред входа на Хамбургското пристанище, той с часове съзерцава огромните германски параходи, отплаващи към безкрайната морска шир на планетата. И с покруса тихо мълви: „Да, това е друг свят, нов свят.“

Уединен в резиденцията си Фридрихсруе край Хамбург, Бисмарк не може да остане индиферентен към съдбата на своето творение. Измъчват го мрачни предчувствия, че Германия тръгва по опасен път, изпълнен с коварни изненади и зловещи пропасти. През тези безкрайни и тревожни дни и нощи той излага в писмен вид своите размишления и спомени, за да напомни на новите управници и бъдните поколения с цената на какви огромни усилия и жертви е създадена модерна Германия. Целта му е да ги предпази от лекомислени авантюристични увлечения, които биха могли да имат гибелни последици за бъдещето на страната. В този смисъл неговите „Мисли и спомени“ добиват стойност като истинско политическо завещание.

На 31 юли 1898 г. княз Бисмарк напуска земния свят. Малко преди да умре, в последната си среща с кайзер Вилхелм II, дошъл на куртоазно посещение във Фридрихсруе, той изрича своето знаменателно предупреждение: „Ваше Величество, ако наистина милеете за благото на нашето отечество, съветвам Ви да не допускате в никакъв случай военна конфронтация с Русия. Това може да има катастрофални последици.“

Думи оказали се пророчески!
Но се оказа катастрофално
и за самата Русия!

СЪДЪРЖАНИЕ

ПО ПЪТЯ КЪМ НОВОТО ВРЕМЕ 5
ИЗРАСТВАНЕТО НА БИСМАРК КАТО ПОЛИТИК И ДЪРЖАВНИК 8
„АБСУРДНИТЕ“ ИДЕИ ЗА ГЕРМАНСКО ОБЕДИНЕНИЕ 20
ТРИУМФЪТ НА „АБСУРДНИТЕ“ ИДЕИ — ХИЛАВА ПРУСИЯ СТАВА ВЕЛИКА ГЕРМАНИЯ 28
УСТРОЙСТВО НА ГЕРМАНСКИЯ РАЙХ. ГОДИНИ НА БУРЕН ВЪЗХОД 33
ИЗГРАЖДАНЕ НА ЕДИННИ ОБЩОГЕРМАНСКИ ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ СТРУКТУРИ 38
ИНФОРМАЦИОННА ПОЛИТИКА ПО ПРУСКИ ОБРАЗЕЦ 41
КОАЛИЦИОННИЯТ КОШМАР НА РАЙХСКАНЦЛЕРА 46
ОПИТИ ЗА МЕЖДУНАРОДНА ИЗОЛАЦИЯ НА ФРАНЦИЯ 50
АКУТНА КРИЗА ВЪВ ФРЕНСКО-ГЕРМАНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ 1874—1875 г. 57
БИСМАРК МЕЧТАЕ ЗА ЕКСПЛОЗИЯ НА ИЗТОЧНИЯ ВЪПРОС 67
ОПИТИ ЗА УСКОРЯВАНЕ НА БАЛКАНСКИЯ БУНТОВЕН ПОЖАР 73
БИСМАРК ТЛАСКА РУСИЯ КЪМ ВОЙНА 84
ПЪРВИ СИМПТОМИ НА ПОМРЪКВАЩАТА СЛАВА 108
ПОЛИТИЧЕСКОТО ЗАВЕЩАНИЕ НА КНЯЗ БИСМАРК 118

Редактор *Любов Йонева* Художник *Зефир Кукушев* Технически редактор *Правда Глогинска* Коректор *Здравка Тодорова* Издателски индекс 172 Формат 60x84/16
Печатни коли 8,50 Поръчка № 135
Печатница на Академичното издателство „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5
ISBN 954-430-449-5

Паметник на Бисмарк в Хамбург - построен в 1901 г.